

PROCESGIDS

COMMISSARISSSEN-DECISEURS TE MAASTRICHT

LOUIS BERKVEN

Commissarissen-deciseurs te Maastricht

Procesgidsen

- 1 Staatse Raad van Brabant
- 2 Hof van Friesland
- 3 Etstoel van Drenthe
- 4 Hoofdmannenkamer (sinds 1749 Hoge Justitiekamer van
Stad en Lande van Groningen)
- 5 Hoge Raad voor Holland, Zeeland en West-Friesland
- 6 Staatse Raad van Vlaanderen te Middelburg
- 7 Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland
- 8 Klaring van Overijssel
- 9 Soevereine Raad te Roermond, het Justiz Collegium te Geldern
en het Staats Hof van Gelre te Venlo
- 10 Hof van Utrecht
- 11 Hof van Gelre en Zutphen
- 12 Commissarissen-deciseurs te Maastricht

De serie 'Procesgidsen' is een initiatief van de Stichting Oud-Vaderlands Recht (OVR) en staat onder redactie van een Begeleidingscommissie, bestaande uit dr. P. Brood, mr. T.J.M. Kolfschoten † en prof.mr. C.H. van Rhee.

PROCESGIDS

COMMISSARISSSEN-DECISEURS TE MAASTRICHT

Louis Berkvens

Hilversum
Verloren
2023

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van
de Stichting Mr. P.G.J.M. Janssens te Maastricht.

Afbeelding op het omslag:
Zegel van de Brabantse Commissarissen-deciseurs. Randschrift: S. Sententiarum
Appellationum Oppidi Trajectensis Ducis Brabantiae.
Foto Rolf Hackeng, 2022

ISBN 9789464550566

© 2023 Stichting OVR en
Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Ten geleide	7
Inleiding	9
1 Bestuurlijke en rechterlijke organisatie 1530-1794	11
1.1 Inleiding	11
1.2 Bestuurlijke en rechterlijke organisatie 1546-1632 Commissarissen-deciseurs en Commissarissen-instructeurs	12
1.3 Bestuurlijke en rechterlijke organisatie (1632-1795)	15
1.4 Recueil der Recessen	20
1.5 Frans Intermezzo 1675-1678	22
1.6 Einde van de Maastrichtse Tweeherigheid 1794	25
2 Maastricht en zijn ressort 1580-1794	27
3 Samenstelling en organisatie van de Maastrichtse rechtbanken 1580-1794	29
3.1 Brabants en Luiks Hooggerecht	29
3.2 Indivies laaggerecht	30
3.3 Brabantse en Luikse Commissarissen-instructeurs	30
3.4 Commissarissen-instructeurs van beide heren	32
3.5 Brabantse en Luikse Commissarissen-deciseurs	32
3.6 Commissarissen-deciseurs van Beide Heren	32
4 Inrichting van het hoger beroep te Maastricht (16 ^e -18 ^e eeuw)	33
4.1 Instructies, recessen en resoluties	33
5 Procesgang in civiele zaken in hoger beroep	35
5.1 Inrichting van het appèl tegen vonnissen der hooggerechten	35
5.2 Inrichting van het appèl tegen vonnissen van het laaggerecht	36
5.3 Procesgang inzake appèl tegen vonnissen der hooggerechten en van het laaggerecht	37
6 Schema procesgangen in civiele zaken	46
7 Appèlprocedures	48
7.1 Het droesige paard. Een zaak in hoger beroep voor de Commis-	

	sarissen-deciseurs van Beide Heren te Maastricht: Jan Philippens alias Nivelles (appellant) contra Ruth Broex (geïntimeerde), 1661-1662	48
7.1.1	Casus	48
7.1.2	Procedure in eerste instantie: Indivies Laaggerecht	50
7.1.3	Procedure in hoger beroep: instructie door Commissarissen- Instructeurs van Beide Heren	51
7.2	De Gesamentlycke Brouwers van Rutten tegen drossard Eupen. Een fiscaal proces in drie instanties, 1710-1716	65
7.2.1	Casus	65
7.2.2	Procedure in eerste instantie: de schepenbank van de vrije heerlijkheid Rutten (januari 1710-augustus 1713)	65
7.2.3	Tweede instantie: het Hooggrafelijk Gerecht van de Vroenhof (september 1713-juli 1716)	73
7.2.4	Derde instantie: de Brabantse Commissarissen-deciseurs (augustus 1716-november 1716)	85
8	Archieven	91
9	Bronnen	93
10	Literatuur	94
11	Afkortingen	98
12	Glossarium	99

TEN GELEIDE

De auteur van deze procesgids is in hoge mate schatplichtig aan prof.mr. dr. A.Fl. Gehlen, die een groot deel van zijn werkzame leven als rechtshistoricus aan de geschiedenis van de Maastrichtse rechterlijke archieven heeft gewijd. Hetzelfde kan worden gezegd van mr. dr. Th.J. van Rensch, die eveneens talrijke fundamentele beschouwingen aan dit onderwerp heeft gewijd.

Ik ben beiden veel dank verschuldigd voor hun opmerkingen en commentaar.

Mijn dank geldt ook dr. R. Hackeng, die als archivaris ook na zijn pensionering als vrijwilliger nog altijd bezig is met de ontsluiting van de Maastrichtse rechterlijke archieven. In het bijzonder dank ik hem voor zijn bereidheid de procesgids kritisch na te lezen, zijn bereidheid om op zoek te gaan naar zegels van de Commissarissen-deciseurs en zijn toestemming deze in de procesgids te mogen afdrukken.

De auteur dankt tevens, in de personen van dr. P. Brood en prof.mr. C.H. van Rhee, de redactie van de reeks procesgidsen van de Stichting tot uitgaaf van de bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht voor hun bereidheid de Maastrichtse Commissarissen-deciseurs een plaats te gunnen in deze reeks, alsmede het bestuur van de Stichting Mr. P.G.J.M. Janssens te Maastricht, zonder wiens financiële bijdrage deze gids niet tot stand zou zijn gekomen.

De auteur realiseert zich, dat deze procesgids slechts een beperkt en fragmentarisch beeld geeft van de rijkdom van de rechtspraak in hoger beroep door de Commissarissen-deciseurs van Maastricht. Hij wil daarbij de hoop uitspreken, dat vele onderzoekers er voor een eerste oriëntatie een nuttig gebruik van zullen maken.

Deze gids zij opgedragen aan de nagedachtenis van mijn doctorvader prof.mr. Olav Moorman van Kappen († 10 september 2022).

Maastricht, Allerzielen 2022

Louis Berkvens

INLEIDING

In het Bourgondisch verdrag van 26 juni 1548 wordt Maastricht als afzonderlijke territoriale eenheid in de Bourgondische Kreits genoemd.¹ Deze afzonderlijke vermelding was de uitkomst van een langdurige controverse over de staatsrechtelijke positie van Maastricht (1500-1548).

Aan het begin van de vroegmoderne tijd bevond Maastricht zich in een spagaat tussen de Nederlanden en het Heilige Roomse Rijk. In de middeleeuwen was Maastricht gedurende lange tijd erin geslaagd zijn autonome positie op politiek, administratief, juridisch en economisch gebied veilig te stellen door beide stadsheren tegen elkaar uit te spelen.² Zolang de prins-bisschoppen van Luik een effectief evenwicht vormden tegen de hertogen van Brabant, kon de stad haar zelfstandige positie redelijk handhaven. In de 15^e en 16^e eeuw raakte de stad echter in toenemende mate betrokken in het Bourgondisch-Habsburgse staatsvormingsproces. Wegens de verzwakte positie van de prins-bisschoppen moest Maastricht uitzien naar andere middelen om haar zelfstandigheid te bewaren. Aangezien beide stadsheren leenmannen waren van het Heilige Roomse rijk benutte men daartoe de juridische band met het Rijk. Hoger beroep op het Rijkskamergerecht speelde daarbij sinds 1495 een belangrijke rol. De Brabantse medeheer maakte daartegen bezwaar, aangezien hij zich op het standpunt stelde, dat de Brabantse ingezetenen van Maastricht hoger beroep moesten instellen bij de Raad van Brabant te Brussel.³

In de eerste decennia van de 16^e eeuw werd duidelijk hoezeer de Habsburgse centralisatiepolitiek een bedreiging vormde voor de zelfstandigheid van Maastricht. Onderworpenheid aan het Rijkskamergerecht gold nu als symbool van en bewijs voor de Maastrichtse autonomie binnen het rijksverband. In 1529 tekende Dionysius Vrints hoger beroep aan bij het Rijkskamergerecht tegen een vonnis van het Brabantse hooggerecht te Maastricht, dat daartegen uiteraard bezwaar maakte. Voor het Rijkskamergerecht bood de affaire Vrints de gelegenheid zijn positie te profileren ten opzichte van keizer Karel V door de rijksban uit te spreken tegen het Brabantse hooggerecht. Karel V reageerde daarop door als hertog van Brabant Maastricht in 1530 te incorporeren in het hertogdom Brabant en op grond van het Brabantse *privilegium de non evocando et appellando* hoger beroep op de Rijksgerechten

1 Schmauss, *Corpus Juris Publici*, 121.

2 Zie: Van Rensch, 'Bestuur en rechterlijke organisatie van Maastricht, 1100-1500', in: Limburg. Een geschiedenis, I, 341-356.

3 Geurts, 'Onsser stadt in sulken gedranghe', 331; Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 16-17; Van Rensch, 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht', 46-49.

te verbieden.⁴ Als keizer ging hij bovendien over tot opheffing van de rijksban. Dit leidde tot een forse escalatie van het conflict: Karel V joeg door zijn handelwijze niet alleen het Rijkskamergerecht en de Rijksstanden, maar ook de Luikse medeheer van Maastricht en de Luikse ingezetenen tegen zich in het harnas.⁵

In 1537 sloten de keizer en de stad een compromis, waarbij Karel V afzag van de incorporatie bij Brabant, maar tevens de band met het Heilige Roomse Rijk werd doorbroken. Dit compromis voorzag in de oprichting van een eigen appèlinstantie voor Maastricht, nu hoger beroep op de Raad van Brabant en op het Rijkskamergerecht niet langer mogelijk was.⁶ Dit bleek voor het Rijkskamergerecht en de Rijksstanden aanvankelijk onaanvaardbaar. Hierdoor duurde het nog tot 1548 totdat Maastricht door tussenkomst van Viglius van Aytta, voorzitter van de Geheime Raad te Brussel, die namens de centrale regering te Brussel met de Rijksstanden onderhandelde over de totstandkoming van het Bourgondisch Verdrag, als een kleine semi-autonome stadsstaat in de Bourgondische Kreits werd opgenomen.⁷ Hierdoor werd het statuut van Maastricht als 'staet ende provincie particulier, verscheyden van andere staten ofte provinciën'⁸ tot het einde van het Ancien Régime eenduidig vastgelegd. De nieuwe *Forme ende Instructie van Appellatie* (in werking getreden 16 december 1547) kan worden beschouwd als symbool van en bewijs voor de bijzondere staatsrechtelijke positie van Maastricht in deze periode.

4 Suringar, *Bijdrage tot de kennis van den regeringsvorm van Maastricht*, 79-81; Van Rensch, 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht', 47; *Receuil der Recessen*, editie 1719, 367-375.

5 Geurts, 'Onsster stadt in sulken gedranghe', 332; Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 16-17; Van Rensch, 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht', 46-49; Nève, 'Maastricht en de Brabantse Gouden Bulle', 139-151; Nève, *Het Rijkskamergerecht*, 417-419.

6 Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 17.

7 Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise*, 405.

8 Akte van Capitulatie 1632, art. 7 (Ubachs, *Twee heren, twee confessies*, 443).

1 BESTUURLIJKE EN RECHTERLIJKE ORGANISATIE 1530-1794

1.1 Inleiding

De bestuurlijke en rechterlijke organisatie van Maastricht berustte op bestuurlijke eenheid en gescheiden rechtspraak: er was sprake van gemeenschappelijk bestuur door beide stadsheren gezamenlijk, maar dubbele uitvoering van de stedelijke hoge rechtspraak (Brabants en Luiks hooggerecht), met daaronder een indivies (onverdeeld) laaggerecht. De grondtrekken van dit systeem zijn reeds zichtbaar in de Alde Caerte van 1283:¹ volgens artikel 4 heeft de bisschop hoge en lage rechtsmacht over zijn Maastrichtse onderdanen; de hertog van Brabant idem over de zijne; artikel 6 bepaalt dat elke stadsheer de inkomsten geniet uit de rechtspraak over zijn eigen onderdanen; volgens artikel 8 beschikt Maastricht over een gemeenschappelijke plaats voor de rechtspraak: Luikse zittingen vinden plaats op woensdag, Brabantse op vrijdags; gemeenschappelijke zittingen op dezelfde plaats als de ongemengde zaken; beide stadsheren beschikken ter voltrekking van executies over hun eigen gerechtsplaats (art. 10).

Van Brabantse zijde stelde men aanvankelijk hoofdvaart in op de Schepenstoel van Aken. Van Luikse zijde op de Luikse Schepenstoel en vanaf de 15e eeuw eveneens op Aken.² Deze hoofdvaarten ontwikkelden zich op het einde van de 15e eeuw tot hoger beroep op de Schepenstoel van Aken en op het Rijkskamergerecht, totdat Karel V deze appèlgang afsloot, doordat hij in 1530 de werking van het Brabantse privilege *de non evocando* uitbreidde tot Maastricht. Deze maatregel stuitte op groot verzet binnen Maastricht en werd in 1532 door middel van de akte van non-praejuditie door de keizer herroepen. Bij deze gelegenheid werd besloten voor de tweeherige stad Maastricht geheel eigen appèlinstanties in het leven geroepen. Het duurde echter nog tot 1546, dat beide stadsheren – Karel V en Georges van Oostenrijk – een akkoord bereikten over de precieze invulling daarvan, waarna deze *Forme ende Instructie van Appellatie* in 1547 in werking trad.³

1 Voor de tekst van de Alde Caerte, zie: Crahay, *Coutumes de la ville de Maestricht*, 3-20; *Recueil der Recessen* (editie 1719), 185-203.

2 Gehlen, 'Inrichting van het hoger beroep', 209; over de Luikse rol te Maastricht, zie: Hansotte, *Institutions politiques et judiciaires de la principauté de Liège*, 38, 168, 175-176, 189.

3 Louvrex, *Recueil des édits*, III, 414; Gehlen, 'Inrichting van het hoger beroep', 219-225.

1.2 Bestuurlijke en rechterlijke organisatie 1546-1632

Commissarissen-deciseurs en Commissarissen-instructeurs

De *Forme ende Instructie van Appellatie* van 1546-’47 introduceerde een nieuw element in de bestuurlijke en rechterlijke organisatie van Maastricht. Ten behoeve van het hoger beroep zou voortaan jaarlijks elk van beide stadsheren op 15 juli – of eerder zo daar behoefte aan bestond – twee gedelegeerden naar Maastricht zenden om in hoger beroep recht te spreken. De Luikse gedelegeerden belastten zich als Commissarissen-deciseurs met het hoger beroep van vonnissen van het Luikse hooggerecht; de twee Brabantse gedelegeerden oordeelden in dezelfde hoedanigheid in hoger beroep over vonnissen van het Brabantse hooggerecht. Ter voorbereiding van het hoger beroep werden vier commissarissen-instructeurs aangesteld, twee aan Luikse en twee aan Brabantse zijde. In 1548-1549 werden instructies opgesteld voor de Commissarissen-deciseurs en werden nadere regelingen getroffen voor het hoger beroep van vonnissen van het indivies laaggerecht door de vier gedelegeerden gezamenlijk.⁴ Op voorstel van de vier Commissarissen-deciseurs werd in 1560 door middel van de *Slichtinge tusschen ’t Hooge ende Leege gerichte* de bevoegdheidsverdeling tussen het Brabantse en Luikse hooggerecht en het indiviese laaggerecht nader afgebakend.⁵

De instelling van de Commissarissen-deciseurs bracht aanvankelijk geen verandering in de bevoegdheden van de bestuurlijke en rechterlijke instellingen van Maastricht, zoals deze in de middeleeuwse periode tot ontwikkeling waren gekomen.⁶

Na de Pacificatie van Gent in 1576 koos de stedelijke magistraat, onder druk van de ambachten, partij voor de zijde van de ‘opstandelingen’ in de strijd van de Nederlanden tegen Filips II. Met steun van de militaire gouverneur, die op de hand van de Opstand was, werden oproerige elementen uit de burgervendels aangesteld als leden van de stedelijke raad. Dit régime was echter van korte duur, want op 29 juni 1579 werd Maastricht ingenomen door Spaanse troepen onder leiding van de landvoogd Alessandro Farnese, hertog van Parma.⁷ Beide stadsheren sloten vervolgens op 29 oktober 1579 een traktaat, waarbij onder meer werd overeengekomen dat gedeputeerden van weerszijden een nadere regeling zouden treffen ‘au regard de l’établissement de la justice et police’.⁸ Het overleg van de gedeputeerden resulteerde in de ordonnantie van (16) januari 1580, die namens de beide stadsheren werd afgekondigd.⁹ Wegens rebellie en opstand tegen de beide stadsheren werd Maastricht gestraft met het verlies van alle ‘caerten, privilegiën, institutiën, statuyten, gebruyc-

4 Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 17; Gehlen, ‘Inrichting van het hoger beroep te Maastricht (16^e-18^e eeuw)’, 207-218; zie ook de tekst van de diverse reglementen en recessen in bijlage aldaar p. 219-238.

5 Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 19; voor de tekst van de *Slichtinge*, zie: *Receuil der recessen*, editie 1719, 223-240; ‘slichting’ is beslechting/vergelijk/compromis.

6 Van Rensch, ‘Bestuurlijke en rechterlijke organisatie van Maastricht 1100-1500’, in: Limburg. *Een geschiedenis*, I, 341-356.

7 Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 20.

8 Louvrex, *Receuil*, III, 425-428.

9 *Receuil der recessen*, editie 1719, 241-262 (Filips II); Louvrex, *Receuil*, III, 428-430 (Gerard van Groesbeeck).

ken, rechten ende costumen ... belangende die regeringe, orden, regel ende politie'. Beide stadsheren trokken de benoeming van de schepenen van beide hooggerechten aan zich. Voortaan zouden zij voor het verzetten der wet jaarlijks elk twee gecommiteerden – in de praktijk waren dat de Commissarissen-deciseurs – op de feestdag Sancti Petri ad Vincula (1 augustus) naar de stad zenden. Deze gecommiteerden benoemden tevens de leden van de indiviese raad en van het indivies laaggerecht, bestaande uit twee burgemeesters en acht gezworenen.¹⁰ Vanaf 1580 werden de Commissarissen-deciseurs namens de beide stadsheren tevens belast met taken op het gebied van bestuur en wetgeving en het oppertoezicht op de lokale financiën.¹¹

Door middel van de Ordonnantie van 1580 brachten beide stadsheren ook wijziging in de bevoegdheden van de verschillende gerechten. De beide hooggerechten bleven als vanouds bevoegd met betrekking tot civiele zaken, wat betreft onroerend goed, erfenissen (waar onroerend goed bij betrokken was), beslagleggingen en voluntaire proclamatie (openbare verkoop onroerend goed, eventueel ter zuivering van schulden) alsmede alle strafrechtelijke aangelegenheden; aan het indiviese laaggerecht werden alle zaken van strafrechtelijk aard, alsmede de 'judicature' ter zake van overtredingen van edicten, plakaten en statuten onttrokken. Het laaggerecht behield echter bemoeienis met de rechtspraak in handelszaken, geldvorderingen en boetstraffelijke aangelegenheden die vielen onder de bevoegdheid der 'forfait- en meskeurmeesters'.¹² Beide stadsheren behielden zichzelf de berechting voor inzake van majesteitsschennis, ketterij, rebellie, weerspannigheid en dergelijke. De afdoening van dergelijke zaken lieten zij eveneens over aan hun gecommiteerden.

Het dagelijks bestuur van de stad werd toevertrouwd aan de twee schouten, beide burgemeesters, veertien schepenen, acht gezworen raden en twee 'paymeesters', bijgestaan door beide griffiers van het laaggerecht als secretarissen. De ambachten, die als hoofdschuldigen van het oproer werden beschouwd, werden nadrukkelijk van het stedelijk bestuur uitgesloten. Omdat de jaarlijks door de stadsheren gezonden gecommiteerden slechts tijdelijk te Maastricht verbleven, werden de commissarissen-instructeurs belast met het dagelijks toezicht op het stadsbestuur. Daarnaast bleven zij belast met de instructie van appèlzaken, die jaarlijks door de Commissarissen-deciseurs werden afgedaan.¹³

Dit krachtens de ordonnantie van 1580 gevestigde 'Nieuwe regiment' bleef in hoofdzaak van kracht tot de komst der Fransen in 1794.¹⁴

10 Feitelijk vond de vernieuwing van het stadsbestuur jaarlijks plaats op Sint-Remigiusdag (1 oktober), cfr. Ubachs, Evers, *Historische encyclopedie Maastricht*, 552, s.v. 'verzetting'.

11 Van Rensch, 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht', 51.

12 De 'forfaitmeesters' hielden zich bezig met het onderzoek naar beledigingen, godslasteringen, bedreigingen, vuist- en stokslagen. Zij hebben slechts een onderzoeksfunctie. Zij moeten hun bevindingen in de indiviese raad brengen om daar te worden afgedaan. Dergelijke overtredingen werden als regel met een boete gestraft. 'Meskeurmeesters' waren belast met de vervolging van lichte overtredingen, waarbij wapens waren gebruikt. Zij konden boetes opleggen tot maximaal 12 gulden. Ook de ambachten moesten hun geschillen ter beoordeling voorleggen aan de indiviese raad.

13 Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 21-22.

14 Suringar, *Bijdrage tot de kennis van den regeeringsvorm*, 112, 239.

Afb. 1 Het stadhuis van Maastricht, naar een ontwerp van Pieter Jansz. Post, sinds 1664 zetel van de Maastrichtse gerechtten. Rijksmuseum, Amsterdam.

Nadien werd in 1615 door middel van een concordaat overeenstemming bereikt over een aantal geschilpunten tussen beide stadsheren betreffende de inmenging over en weer in de rechtsmacht van wederzijdse gerechten.¹⁵ Vervolgens werd in 1621, naar aanleiding van hernieuwde inmenging van Luikse gerechten in rechtskwesties betreffende de Brabantse ingezetenen van Maastricht, tussen beide stadsheren een aanvullend concordaat gesloten, waarbij het Maastrichtse privilege *de non evocando* werd bevestigd.¹⁶

1.3 Bestuurlijke en rechterlijke organisatie 1632-1795¹⁷

In augustus 1632 werd Maastricht door Frederik Hendrik in opdracht van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden veroverd. De Staten-Generaal traden krachtens het capitulatieverdrag van 22 augustus 1632 in de rechten van de hertog van Brabant als medeheer van Maastricht (art. 6). Zij lieten de tweeherigheid in stand uit staatsrechtelijk conservatisme, om goodwill te kweken in Luik en Frankrijk en te voorkomen, dat een inbreuk op de rechten van de prins-bisschop zou leiden tot onnodige verwikkelingen met keizer en Rijksstanden.¹⁸ Artikel 7 van het capitulatieverdrag bepaalde

dat de voorsz. Heeren Staeten de voorsz. stadt sullen gouverneren, t'saementlijck metten voorsz. Bisschop ende Prince van Luyck als eenen Staet ende Provincie particulier, verscheijden van d'andere Staten ofte provinciën van beyde de voorsz. Heeren, gelijk voor desen den Bisschop ende den Coninck van Spagnien deselve stadt gegouverneert hebben, soo in materie van justitie, als resort ende politie.

In hoofdzaak veranderde het capitulatieverdrag van 1632 niets aan de bestuurlijke en rechterlijke organisatie te Maastricht. Als voorheen werden de hoge rechts- en bestuurshandelingen verricht door de Commissarissen-deciseurs van beide zijden, die namens beide stadsheren toezicht uitoefenden op 'de gemeene Policie ende Regeeringe' overeenkomstig de voorschriften, die daartoe door beide stadheren werden gegeven.

Vanaf de capitulatie benoemden de Staten-Generaal de 'Brabantse' Commissarissen-deciseurs, die bij toerbeurt afkomstig waren uit de verschillende gewesten van de Republiek der Verenigde Nederlanden.¹⁹ Zij benoemden echter uitsluitend gereformeerden in openbare functies. Dientengevolge werd de stedelijke raad voortaan paritair samengesteld uit protestanten en katholieken.²⁰ Hoewel de Staten-Generaal aanvankelijk aanspraak maakten op het recht revisie te verlenen van civiele sententies van het Brabants hooggerecht, berustten zij blijkens hun resolutie

¹⁵ Louvrex, *Recueil I*, 233-244.

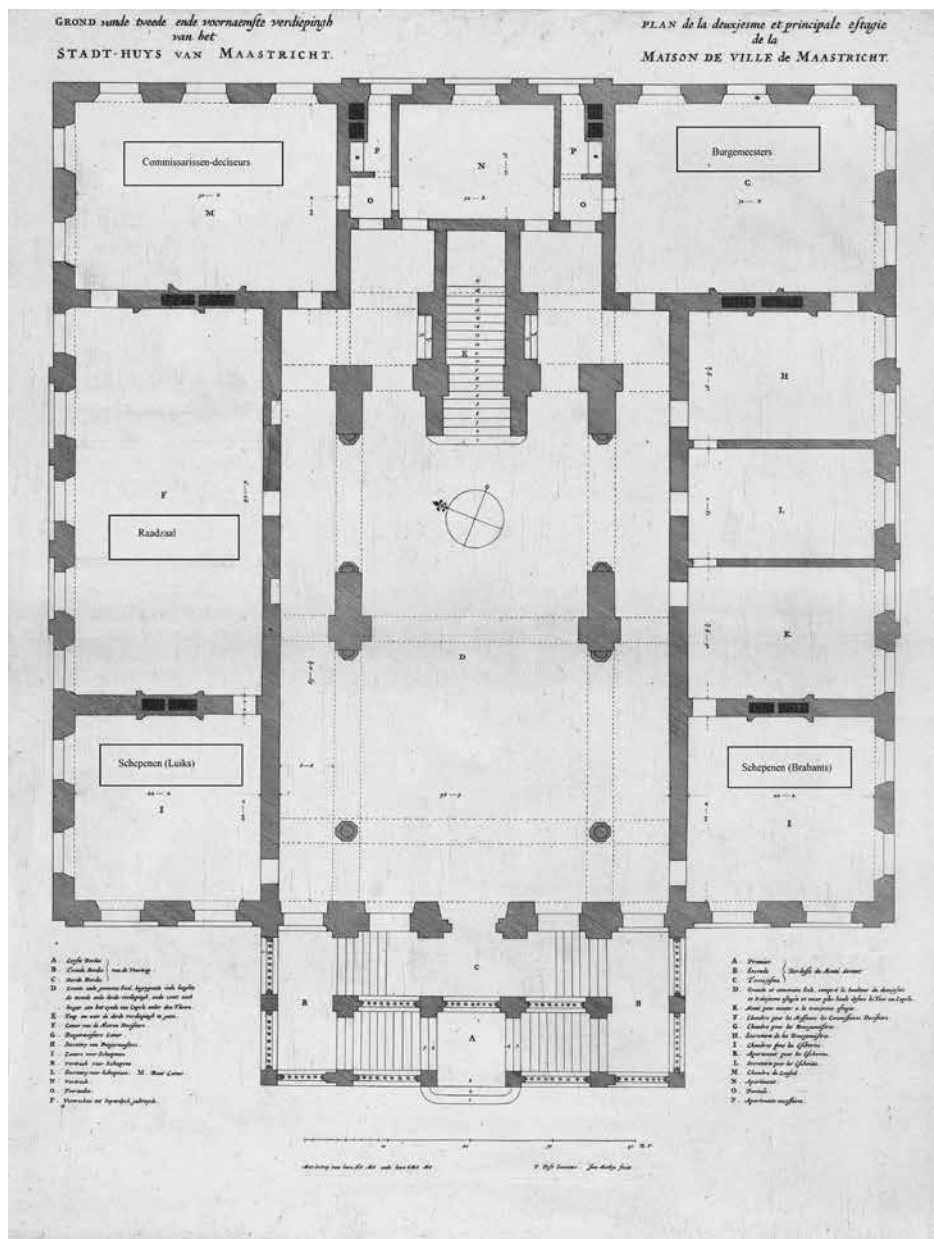
¹⁶ *Recueil der recessen*, editie 1719, 263-272.

¹⁷ Voor het begin van deze periode zie: Ubachs, *Twee heren twee confessies. de verhouding van Staat en Kerk te Maastricht 1632-1673*, passim.

¹⁸ Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 23.

¹⁹ Van Rensch, 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht', 51.

²⁰ Gehlen, 'Visis actis', 50-52.

Afb. 2 Plattegrond van de eerste verdieping van het stadhuis in Maastricht. Gravure naar het ontwerp van Pieter Jansz. Post, 1664. Rijksmuseum, Amsterdam. Gemarkeerd: de raadkamer, alsmede de kamer van de Commissarissen-deciseurs, burgemeesters en het Luikse en Brabantse schepenen.

Afb. 3 Het stadhuis in Maastricht, oktober 2022, getooid met de vlaggen van Oekraïne, Nederland en Maastricht. Op de eerste verdieping linksachter de vergaderruimte van de Commissarissen-deciseurs, linksvoor de kamer van de Luikse schepenen, rechts de kamer van de Brabantse schepenen. Foto auteur, 2022.

van maandag 1 december 1664 in de opvatting dat hoger beroep tegen de vonnissen van de Commissarissen-deciseurs niet mogelijk was; zij erkenden daarmee, dat de Commissarissen-deciseurs recht spraken in hoogste instantie.²¹ Wel oefenden zij – door tussenkomst van de stadhouder – ten aanzien van de Brabantse ingezetenen het recht van gratie uit te Maastricht en in het graafschap van de Vroenhof.²²

Ter voorbereiding van de politieke besluitvorming met betrekking tot Maastrichtse aangelegenheden maakten de Staten-Generaal gebruik van een commissie van *Gedeputeerden tot de zaken van Maastricht*. Deze bereidden de besluitvorming als regel voor ‘in conferentie’ met gecommiteerden uit de Raad van State. Voor wat betreft aangelegenheden die door beide stadsheren gezamenlijk moesten worden beslist, was uiteraard overleg met commissarissen van de prins-bisschop noodzakelijk. Over en weer hadden beide stadsheren het approbatierecht ten aanzien van benoemingen die door de medeheer werden verricht. Voorstellen van wet dienden door beide stadsheren te worden geratificeerd, alvorens als ‘positieve wet’ te worden gearresteerd.²³

In hoofdzaak fungeerden de Luikse en Brabantse Commissarissen-deciseurs op gelijke voet als voorheen als gedelegeerde rechters. Waar de Luikse Commissaris-

21 Gehlen, ‘Een Maastrichts proces inzake trouwbeloften: Geertruyt Ten Oever contra Lambert Rietraet anno 1664’, 57; Gehlen vermeldt diverse resoluties van HHM, waarbij het indienen van klachten over vonnissen van de commissarissen-deciseurs werd verboden, o.a. uit 1654, 1656, 1661 en 1667; zie ook Flament, ‘Korte inhoud van de resolutiën der Staten-Generaal ... gezonden aan de commissarissen-deciseurs van Brabantsche Zijde in Maastricht’, in: PSHAL 50 (1913) 190, 227; PSHAL 151 (1914) 185, 191.

22 Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 207.

23 Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 213-214.

sen-deciseurs enkel in hoger beroep tegen vonnissen van het Luiks hooggerecht uitspraak deden, was de bevoegdheid van de Brabantse Commissarissen-deciseurs ruimer. Evenals hun Luikse collega's 'decideerden' zij in appèl civiele sententies maar dan van het Brabantse hooggerecht, op basis van een dossier, dat door de Commissarissen-instructeurs ter plaatse was voorbereid. Daarnaast fungeerden zij tevens als hof van appèl voor de graafschap van de Vroenhof, de dorpen van Redemptie, de Elf Banken van Sint-Servaas, de Maastrichtse kapittels en de officiaal van de aartsdiaken van Haspengouw.²⁴ Deze laatste bevoegdheid was een uitvloeisel van het Brabantse *privilegium de non evocando*, dat door Karel V ook van toepassing was verklaard op de kerkelijke rechtspraak over Brabantse ingezetenen in en rondom Maastricht.²⁵ Dientengevolge zetelde sedert 1615 namens de aartsdiaken van Haspengouw een aparte officiaal in Maastricht, belast met de rechtspraak in huwelijkszaken tussen katholieken.²⁶ Handhaving van de katholieke privileges – uitvloeisel uit het capitulatieverdrag van 1632 – bracht met zich mee dat de gereformeerde Staten-Generaal, als hertog van Brabant, vanaf 1632 door tussenkomst van hun Commissarissen-deciseurs in hoogste instantie dienden te oordelen over de vonnissen van de officiaal van de aartsdiaken van Haspengouw te Maastricht als katholieke kerkelijke rechter.²⁷

Verder traden zij op als rechters in eerste aanleg bij processen van geestelijke corporaties en in processen tegen gemeenten.²⁸ In samenwerking met de Luikse Commissarissen-deciseurs behandelden zij hoger beroep tegen sententies van beide hooggerechten gezamenlijk en van het indivies laaggerecht.²⁹

In voorkomende gevallen hielden zij ruggenspraak met Hunne Hoog Mogenden, alvorens tot een uitspraak te komen.

24 Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 216; zie hierna 'Maastricht en zijn ressort', p. 27.

25 In 1541-1543 werd er een concordaat gesloten tussen Brabant en Luik over de uitoefening van de geestelijke jurisdictie, waarbij de kerkelijke rechtsmacht ten gunste van de wereldlijke overheid wordt beperkt (o.a. naar aanleiding van Maastrichtse casuïstiek) (*Placcaeten Brabant I*, 16). Dit heeft bij de afschaffing van de rechtsmacht van de Raad van Brabant over Maastricht en de opdracht van het hoger beroep aan de Commissarissen-deciseurs ook gevolgen gehad voor het hoger beroep in kerkelijke aangelegenheden. De rol van de Raad van Brabant gaat vanaf 1547 over op de Brabantse Commissarissen-deciseurs en nadien in 1632 op de Commissarissen-deciseurs van Staatse zijde. Een samenvatting van het concordaat is te vinden in: Loovens, *Practycke stiel ende maniere van procederen*, Brussel 1745, dl. I, 262; over het belang c.q. achtergrond van het concordaat, zie Van Peteghem, 'Laat-middeleeuwse concordaten en het concordaat tussen het hertogdom Brabant (Karel V, 1515-1555) en het Prinsbisdom Luik (Cornelis van Bergen, 1538-1544 en Joris van Oostenrijk, 1544-1557)'. Over de geestelijke rechtsmacht, zie Van Rensch, 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht', 58; Van Rensch bespreekt daarnaast nog de audiëntie sommair met het verschijnsel van querelers (*idem*, 52), de Kamerhof van Sint-Servaas (*idem*, 55, 57) en het leenhof van de proosdij (*idem*, 57). Over het hoger beroep van deze instellingen op de commissarissen-deciseurs is nog maar weinig bekend.

26 Van Rensch, 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht', 58.

27 Van Rensch, 'De aartsdiaken van Haspengouw en Maastricht', 176-199; over het officialaat m.n. 194-199; over het de rechtsmacht van de commissarissen-deciseurs over het graafschap van de Vroenhof, de dorpen van Redemptie, de banken van Sint-Servaas en de Maastrichtse kapittels, zie hierna p. 27.

28 Voor twee voorbeelden van processen in eerste aanleg van geestelijke corporaties die door de Commissarissen-deciseurs werden berecht, zie: Van Rensch, 'Een gebed zonder einde? Het veertigurengebed als twist-appel tussen het kapittel van Sint-Servaas en Maastrichtse kloosters' en Van Rensch, 'Vrijkoop van Klokken te Maastricht. Een geschil tussen de Maastrichtse geestelijkheid en de Duitse Orde 1749-1752'.

29 Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 216.

Afb. 4 Het Statenhuys, logement van de Brabantse Commissarissen-deciseurs, tevens zetel van het hooggrafelijk gerecht van de Vroenhof.

Ter voorbereiding van hun, sinds 1644 tweejaarlijkse, ‘descente’³⁰ werden de ‘Brabantse’ Commissarissen-deciseurs door de Staten-Generaal als regel voorzien van een uitvoerige instructie. Na afloop van hun missie brachten zij verslag uit door middel van zogeheten ‘verbalen’. In voorkomende gevallen bereisden de Commissarissen-deciseurs namens de Staten-Generaal tevens de Staatse landen van Overmaze (en in de 18^e eeuw ook Staats Opper-Gelre).³¹

Zoals uit voorgaande beschrijving blijkt, verschaftte het ambt van commissaris-deciseur, zeker ook door de grote taakuitbreiding vanaf 1580, veel invloed, dus geld en eer en was derhalve zeer begerenswaardig. De heren voerden de titel ‘Edelmogenden’ en werden in Maastricht met grote statie en praal ingehaald.³² Vóór 1632 waren het vooral rechtsgeleerden, leden van de Geheime Raad in Luik en de Raad van Brabant in Brussel. Vanaf 1589 was het gebruikelijk de Luikse commissarissen *ad vitam* te benoemen, terwijl de Brabanders meestal een tijdelijke benoeming kregen.³³

Vanaf 1700 resideerden de Brabantse Commissarissen-deciseurs in het Statenhuys op de hoek van het Vrijthof en de huidige Statenstraat. De Luikse Commissa-

30 Van Rensch, ‘De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht’, 51.

31 Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 213-214.

32 Brood, ‘De pracht en praal van de commissarissen-deciseurs’, 10-23.

33 Van Rensch, ‘De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht’, 51; in 1615 werd door middel van een Concordaat (Louvrex, *Recueil I*, 233) overeenstemming bereikt over een aantal geschilpunten tussen beide stadsheren. zie: Suringar, *Bijdrage tot de kennis van den regeringsvorm van Maastricht*, 114-115; voor een overzicht van de Luikse, resp. Brabantse commissarissen-deciseurs (1580-1792), zie: Suringar, *Bijdrage*, 239-250; voor de inhoud van hun commissiebrieven, *idem*, 253-359.

Afb. 5 Het Hof van Tilly, logement van de Luikse Commissarissen-deciseurs. Beeldbank RHC Limburg.

rissen-deciseurs beschikten sinds 1723 over de Hof van Tilly.³⁴ Als *appèlrechter*s wezen zij vonnis vóór 1664 in het Dinghuis, in hoger beroep van vonnissen van de stedelijke hooggerechten, en in de Lanscroon in hoger beroep van vonnissen van het indivieze laaggerecht; nadien vergaderden zij in de Prinsenkamer van het nieuwe stadhuis op de Markt.³⁵

1.4 Recueil der Recessen³⁶

De Commissarissen-deciseurs oefenden namens beide stadsheren wetgevende bevoegdheden uit te Maastricht. Zij vaardigden er krachtens delegatie resoluties en ordonnanties uit, die te Maastricht vaak werden aangeduid als ‘recessen’. Deze recessen waren aanvankelijk niet gecodificeerd.

Na de verovering van Maastricht in 1632 ontving het stadsbestuur van de Staatse Raad van Brabant te 's-Gravenhage het verzoek informatie te verschaffen over de ‘Rechten en costuymen’ van de stad. De magistraat gaf vervolgens opdracht tot het opstellen van een rapport over de ‘*Consuetudines Trajectenses*’ dat op 4 januari 1633 aan de Staatse Raad van Brabant werd opgezonden.³⁷ Blijkens dit rapport golden

34 Ubachs, Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht*, 510-511 s.v. Statenhuus.

35 Minis e.a., *Maastricht. Een Magnifiek Stadhuis*, 53.

36 Gehlen, *Het Notariaat in tweeherig Maastricht*, 24-26; Van Rensch, ‘De totstandkoming van het Maastrichtse Recueil der Recessen’, 29-42.

37 RHCL 20.254 Diverse rechterlijke archieven: ongesorteerde stukken, behorende tot of afkomstig uit de rechterlijke archieven, 16^e-18^e eeuw, nr. 32.

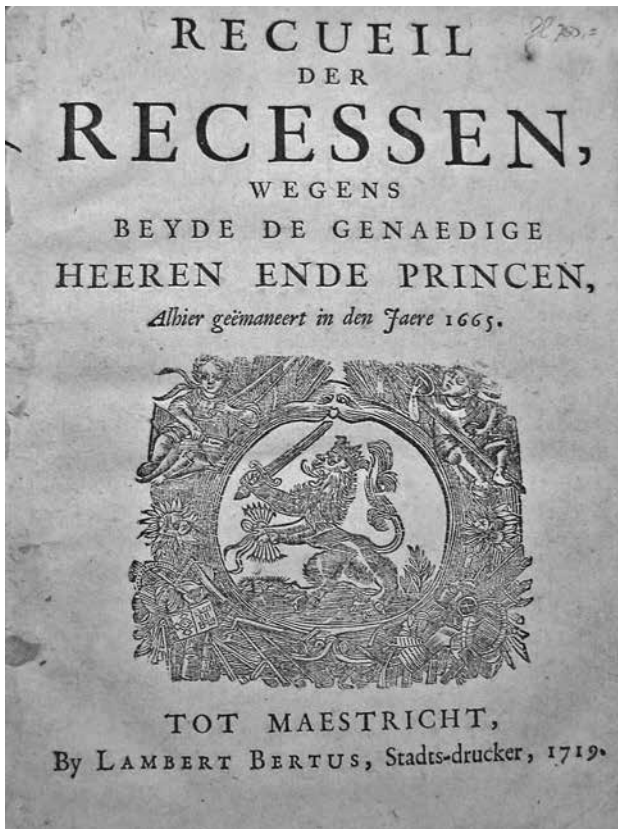
te Maastricht – naast het gemene geleerde recht – van oudsher eigen costumen en rechtsgebruiken. Deze weken op een aantal punten wezenlijk af van het gemene geleerde recht. Dit gold onder meer voor het erfrecht bij versterf, waarbij de oorsprong van het bezit aan onroerend goed bepalend was voor de erfrechtelijke weg die de onroerende goederen na het overlijden van de erflater volgden (devolutierecht). Ook hanteerde men te Maastricht afwijkende regels ten aanzien van de erfrechtelijke positie van de langstlevende echtgenoot. Daarnaast had een gehuwd man de vrije beschikking over alle goederen van zijn vrouw en rustte op hem geen restitutieverplichting na haar overlijden. Tenslotte golden er te Maastricht van het gemene recht afwijkende vormvereisten voor het opmaken van testamenten, de verjaring van aanspraken en op het gebied van het verhaalsrecht. In 1658 wijdde de Luikse jurist Charles de Méan, die als commissaris-deciseur vanwege de prins-bisschop met het Maastrichtse privaatrecht goed bekend was, een beschouwing aan het Maastrichtse gewoonterecht, gepubliceerd onder de titel *Observationes de iure urbis Mosae-Trajectensis reducto ad principia juris communis*.³⁸

Na de Vrede van Münster (1648) constateerden beide stadsheren echter, dat er ‘binnen onse Stadt Maestricht ... wel veele goede en salutare reglementen ten beste van de Policie, Justicie ende Finantie’ waren tot stand gebracht, maar dat aan ‘de executie ende observantie ... van deselve’ nog veel ontbrak. Zij weten dit gebrek aan naleving onder meer aan het feit, dat de stedelijke reglementen sinds 1580 vaak waren ‘vernieuwt, geamplieert ende vermeerderd’. Omdat zij niet systematisch geordend waren, was ‘de naecominge ende practicque derselver seer difficil ende onseecker’. Derhalve belastten de beide stadsheren de Commissarissen-deciseurs en de beide stedelijke pensionarissen met het compileren en redigeren van de recessen ‘bij forme van eene positiven wet, applicabel op den tegenwoordighen tijdt ende constitutie van de regeringe onser voorsz. stadt’. Hun werkzaamheden resulteerden in het *Recueil der Recessen*, dat na ratificatie door beide stadsheren, in 1665 in werking trad als ‘eene Positive Wet ... in’t stuck van Policie, Justicie ende Finantie ... binnen de voorsz. onse Stat Maestricht’.³⁹ Dit *Recueil der Recessen* werd in de jaren 1682-1684 nog aangevuld met *Naerdere Recessen* en bleef verder ongewijzigd van kracht tot de komst der Fransen in 1794.⁴⁰

38 De Méan, *Observationes et res judicatae ad jus canonicum, commune, seu civile Romanorum Leodensium, Mosae-Trajectensium, et feudale*, III, 210-252; Gehlen, ‘Charles de Méan en het costumiere recht te Maastricht’, 407-420.

39 Het *Recueil der recessen* werd vastgesteld door de commissarissen-deciseurs op 13 september 1664. De tekst werd geratificeerd door de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden op 5 januari 1665; op 12 maart volgde de prins-bisschop van Luik. Zie ook: GPB IV (boek 5), fol. 564-594.

40 Voor de *Naerdere Recessen* (1682-1684) zie ook: GPB IV (boek 5) fol. 594-597; de datum 1682 is die van de vaststelling van de *Naerdere Recessen* door de commissarissen-deciseurs; 1684 is het jaar van ratificatie door beide heren. Zie: Gehlen, *Het notariaat in tweeherig Maastricht*, 24-26; Van Rensch, ‘De totstandkoming van het Maastrichtse *Recueil der Recessen*’, 29-42. In latere edities van het *Recueil der Recessen* werden aanvullende reglementen los bijgedrukt. Daarnaast werden belangrijke documenten betreffende de Maastrichtse bestuurs- en rechtsinstellingen opgenomen, zoals de *Alde Caerte* (1283), de *Forme ende instructie van Appellatie* en de daaraan annexe reglementen (1547-1549), de *Slichtinge tussen 't hooge ende leege gherichte* van het jaar 1560, de *Ordonnantie* van 1580, de bevestiging van het Maastrichtse privilege *de non evocando* van 1621, en het *Capitulatieverdrag* van 1632.

Afb. 6 Recueil der Recessen, Tot Maastricht. Lambert Bertus, Stadtdrukker 1719 (Brabantse variant).

Het Recueil der Recessen heeft voornamelijk betrekking op de inrichting van het lokale bestuur en de rechtspraak te Maastricht. Daarnaast bevat het hoofdstukken over procesrecht en materieel privaatrecht.⁴¹

1.5 Frans Intermezzo 1675-1678⁴²

Tijdens de ‘Hollandse Oorlog’ (1672-1678) veroverde de Franse koning Lodewijk XIV in 1673 ook Maastricht.⁴³ Op grond van een verdrag met de prins-bisschop van Luik (verdrag van Nettem, 7 juni 1673)⁴⁴ trad Lodewijk XIV in de rechten van

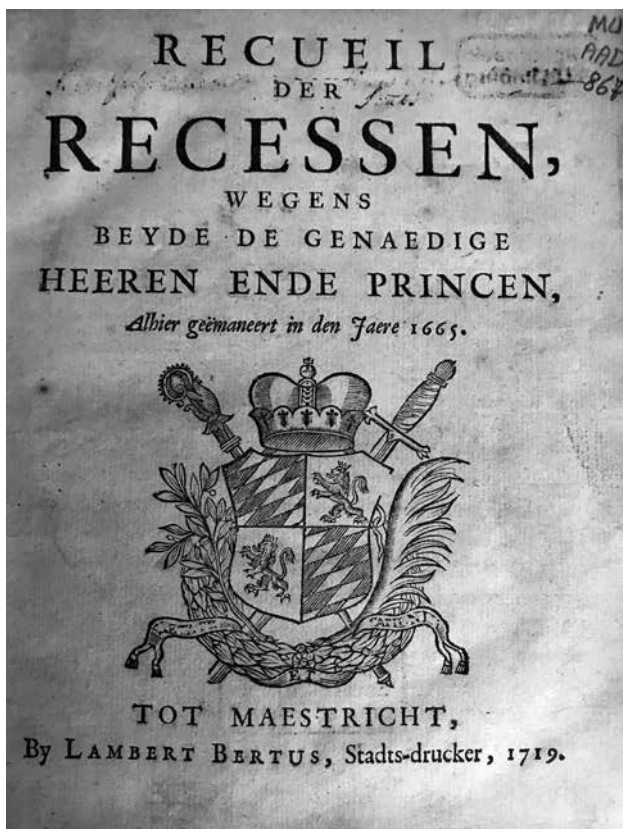
41 De hoofdstukken 21-30 hebben overwegend betrekking op crimineel en civiel procesrecht; de hoofdstukken 38-43 betreffen materieel privaatrecht.

42 Wouters, ‘Frans intermezzo’, 132-165; Munier, ‘De calvinisering van de colleges van schouten en schepenen’, 103-107; Ubachs, Stroom, ‘Een Franse Raad van Brabant in Maastricht, 1675-1678’, 239-266.

43 Lodewijk XIV benoemde graaf d’Estrades tot gouverneur van de stad en het reeds bezette gedeelte van de Landen van Overmaze; zie: Augustus, ‘De rol van graaf d’Estrades, gouverneur van Maastricht, bij de geheime vredesonderhandelingen van 1674-1675’, 226-248.

44 Traité signé de la part du roy Louis XIV avec mons. l’ Electeur de Cologne, pour la ville de Maestricht au camp de Nettem (<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr> (geraadpleegd 21 juni 2013)).

Afb. 7 Recueil der Recessen,
Tot Maestricht. Lambert
Bertus, Stadtdrukker 1719
(Luikse variant).

de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden als medeheer van Maastricht. De rechtspositie van de prins-bisschop bleef ongewijzigd. Met betrekking tot het inwendige régime van de stad Maastricht voorzag het capitulatieverdrag (1 juli 1673)⁴⁵ in de handhaving van de aloude tweeherigheid.

Twee maanden na het verlies van Maastricht ondertekende de Republiek der Verenigde Nederlanden op 30 augustus 1673 een alliantieverdrag met Spanje, waarbij de Republiek – in ruil voor Spaanse militaire steun – expliciet beloofde de stad, alsmede het Staatse gedeelte van de Landen van Overmaze bij een toekomstige vredesregeling aan de Spaanse koning af te staan.⁴⁶

Uit de régimewisseling van september 1673 vloeide voort, dat niet langer de Staten-Generaal, maar de Franse koning moest voorzien in de aanstelling van de ‘Brabantse’ Commissarissen-deciseurs. Bovendien beschouwde Lodewijk XIV zich, na de val van Maastricht, tevens als soeverein over de sinds 1672-1673 eveneens bezette Staatse en Spaanse Landen van Overmaze, alsmede over het in 1675 veroverde hertogdom Limburg. Deze gebieden waren ten gevolge van hun verovering aan het re-

⁴⁵ Voor de tekst van het capitulatieverdrag van 1673, zie Ubachs, *Twee heren, twee confessies*, 445-449.

⁴⁶ Haas, ‘“La cesión de Mástrique”, de Spaanse eis tot afstand van de stad Maastricht in 1678 en 1679’, 249; vriendschaps- en defensieve alliantie van Den Haag, 30 augustus 1678 (NA SG 12588-101).

Afb. 8 Schoorsteenstuk in de Prinsenkamer, zetel van de Commissarissen-deciseurs, allegorische voorstelling van de Maastrichtse tweeherige rechtspraak, door Theodoor van der Schuer (1634-1707). Wikimedia Commons.

sort van de Staatse, respectievelijk Brusselse Raad van Brabant onttrokken, zodat ook hier voorzieningen getroffen moesten worden voor de continuïteit van bestuur en rechtspraak. Op 26 oktober 1673 benoemde Lodewijk XIV zijn intendanten Michiel Dumonceau en Joachim Faultrier tot koninklijke Commissarissen-deciseurs te Maastricht. Ter vervanging van de Brusselse en Haagse Raden van Brabant besloot Lodewijk XIV in het voorjaar van 1675 tot de oprichting van een Soevereine Raad van Brabant te Maastricht, onder leiding van Dumonceau als kanselier. Bij plakkaat van 20 juli 1675 verbood Dumonceau ‘intendant de la ville de Maastricht et de la province de Limbourg’ het instellen van hoger beroep bij de Raden van Brabant te Brussel of Den Haag. Alle zaken dienden voortaan te worden aangebracht bij de Franse Soevereine Raad van Brabant te Maastricht. Vonnissen van de Brusselse en Haagse Raad van Brabant waren van nul en generlei waarde.

Na de ratificatie van de Vrede van Nijmegen⁴⁷ ontruimden de Fransen op 6 november 1678 de vesting Maastricht, het graafschap van de Vroenhof, de Staatse Landen van Overmaze, alsmede de Redemptiedorpen en de Banken van Sint-Servaas. Daarmee kwam er een einde aan het Franse intermezzo. Bij resolutie van 17 juni 1679 herstelden de Staten-Generaal de relatie met de prins-bisschop van Luik als mede-heer op de oude voet. In de Staatse Landen van Overmaze namen de afgezette protestantse raadsleden en ambtenaren hun oude posities weer in.⁴⁸ Deze uitkomst stond uiteraard op gespannen voet met het alliantieverdrag van 1673, waarbij de Republiek ten gunste van Spanje afstand had gedaan van zijn rechten op Maastricht en de Staatse Landen van Overmaze.

De weigering van de Staten-Generaal zijn verdragsverplichtingen na te komen, leidde in 1678 en 1679 reeds tot een diplomatieke controverse met Spanje. Honderd jaar later, in 1783, baseerde keizer Jozef II zijn aanspraken op Maastricht, het graafschap van de Vroenhof, de Staatse landen van Overmaze, de banken van Sint-Servaas en de Dorpen van Redemptie op de onuitgevoerd gebleven bepalingen van het alliantieverdrag van 1673. Bij het preliminair traktaat van Fontainebleau (1785) zagen de Staten-Generaal zich genoodzaakt de Oostenrijkse aanspraken op Maastricht voor een bedrag van 9 ½ miljoen gulden af te kopen.⁴⁹

1.6 Einde van de Maastrichtse Tweeherigheid 1794

De Maastrichtse tweeherigheid – en daarmee de appèlrechtspraak van de Commissarissen-deciseurs – bleef voortbestaan tot het einde van het Ancien Régime. Nadat de stad zich op 4 november 1794 had overgegeven aan de Franse generaal Kléber,

47 Traktaat met de Staten-Generaal, Nijmegen, 10 augustus 1678, art. 8; voor de teruggave van het hertogdom Limburg en de Spaanse Landen van Overmaze, zie het traktaat met Spanje, Nijmegen, 17 september 1678, art. 5; zie: <http://basedoc.diplomatie.gouv.fr> (geraadpleegd 23 mei 2013).

48 Munier, ‘De calvinisering van de colleges van schouten en schepenen’, 107 e.v.

49 Haas, ‘“La cesión de Maastricht”, de Spaanse eis tot afstand van de stad Maastricht in 1678 en 1679’, 259; Haas, ‘Het verdrag van Fontainebleau 1785’, 314.

troffen de Volksrepresentanten Hausmann, Fréchine en Joubert maatregelen voor het instellen van een voorlopig bestuur van de veroverde gebieden tussen Maas en Rijn (besluit van 24 brumaire III/14 november 1794).⁵⁰ Krachtens dit besluit werd onder meer voorzien in de oprichting van een Oppertribunaal te Maastricht, dat werd geconcretiseerd bij besluit van de volksrepresentant Joubert d.d. 10 frimaire III/30 november 1794. Dit Oppertribunaal – in civiele procedures in hoger beroep bevoegd in zaken die een belang van 300 livres te boven gingen – werd vervolgens op 13 frimaire III/ 3 december 1794 geïnstalleerd door de *agent-national* Charles Roemers,⁵¹ waarmee formeel een einde kwam aan de rechtspraak in hoger beroep van de Commissarissen-deciseurs te Maastricht.⁵² Bij het Haags Verdrag van 16 mei 1795, artikel XII berustte de Bataafse Republiek ook formeel in de afstand van Maastricht en zijn ressort aan Frankrijk, waarna Maastricht bij besluit van 9 vendémiaire IV/1 oktober 1795 als hoofdstad van het Departement Nedermaas werd ingelijfd bij Frankrijk.⁵³

50 Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier*, dl. II, Nijmegen 1992, 502-503.

51 Zie over hem: Lambert Jacobs, *Charles Roemers (1748-1838). Een Maaslandse regent in roerige tijden*, Hilversum 2019 (Maaslandse Monografieën 84).

52 Hardenberg, *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg, 's-Gravenhage* 1949, 3-4.

53 G.F. de Martens, *Recueil des principaux traités*, VI, no 63a, 495-498; zie: <https://documentsdedroitinternational.fr/traites-de-paix/> (geraadpleegd 14 juli 2022); Kamphuis, *De invoering van wetgeving in het Franse departement Nedermaas, Maastricht 1995*, 9.

2 MAASTRICHT EN ZIJN RESSORT 1580-1794¹

De Brabantse medeheer van Maastricht maakte ook aanspraak op de ongedeelde soevereiniteit over de ‘dependentiën’ van Maastricht. Dit betreft in territoriale zin het graafschap van de Vroenhof,² de Dorpen van Redemptie³ en de Elf Banken van het kapittel van Sint-Servaas.⁴

Toen Karel V in 1530 de leenband tussen Maastricht en het Rijk ophief en de stad als allodium bij Brabant inlijfde, schafte hij niet alleen het appèl van Maastricht, maar ook van de Vroenhof op Aken en de hogere Rijksgerechten af. Nadien fungeerden de Brabantse Commissarissen-deciseurs als appèlrechters voor uitspraken van de schepenen van de Vroenhof. De Vroenhof fungeerde als tussenrechter voor een groot aantal niet in Brabant geïncorporeerde heerlijkheden, waarvan het rijks karakter reeds voor 1548 praktisch geheel verloren ging. Bij diploma van 13 januari 1574 gaf de Spaanse koning Filips II als hertog van Brabant aan de ondergerechten van de Vroenhof de keus om te appelleren op de Raad van Brabant of bij de Commissarissen-deciseurs te Maastricht; eenzelfde keuze werd bij deze gelegenheid geboden aan de Elf Banken van Sint-Servaas.⁵

De Elf Banken kenden eveneens een getrappt appèl. Zij wendden zich in geval van hoger beroep eerst tot de schout van de hoofdbank van Vlijtingen, die uit elk der Elf Banken één schepen opriep, om het appèl *ex iisdem actis* te beoordelen, waarna (vol) appèl op de Brabantse Commissarissen-deciseurs mogelijk was.⁶

Vanaf 1632 namen de Staatse Commissarissen-deciseurs de rol van appèlrechter ten behoeve van het ressort van Maastricht over van de voorheen door de Spaanse koning benoemde Brabantse Commissarissen-deciseurs.

1 Van Rensch, ‘De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht’, 53-56.

2 Het graafschap van de Vroenhof was ten dele binnen de stad Maastricht gelegen en ten dele daarbuiten. Van het binnen de stad gelegen gedeelte van het graafschap van de Vroenhof is door de Commissarissen-deciseurs van beide zijden in 1724 een limietscheiding gemaakt (Suringar, *Bijdrage tot de kennis van den regeringsvorm van Maastricht*, 127); buiten de stad werden Wilre (Wolder), Montenaken en Heukelom tot het gebied van het graafschap gerekend (Suringar, *Bijdrage tot de kennis van den regeringsvorm van Maastricht*, 130). De schepenbank van de Vroenhof fungeerde als hoofdgerecht voor een aantal naburige schepenbanken, te weten Rutten, Nerem, Paifve (Peen), Rothem, Veulen, Pietersheim en mogelijk ook Herstal (Van Rensch, ‘Commissarissen-Deciseurs’, 44). Rothem, Pietersheim en Herstal behoren niet tot het ressort van Maastricht.

3 Tot de Dorpen van Redemptie werden o.a. Rutten, Nerem, Paifve, Veulen, Hoepertingen, Mopertingen en Hermalle gerekend (Van Rensch, ‘De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht’, 54).

4 De Elf Banken van St.-Servaas omvatten: Heer, Berg, Berneau, Vlijtingen, Hees, Sluizen, Koninksem, Grootloon en Zepperen, Maasmechelen en Tweebergen (Van Rensch, ‘De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht’, 56).

5 Nève, *Het Rijkskamergerecht*, 424.

6 Tyrion, *Hedendaagsche Historie of tegenwoordige staat*, dl. 12, 368.

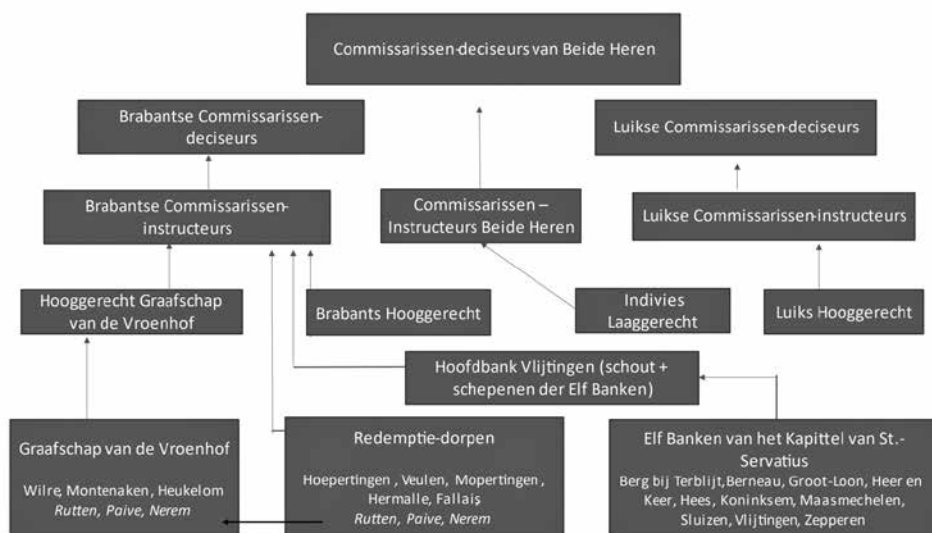

Fig. 1 Appèlressort Brabantse Commissarissen-deciseurs (vereenvoudigd).

Op grond van artikel 3 van de Vrede van Münster maakten de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden sinds 1648 formeel aanspraak op de ongedeelde soevereiniteit over het ressort van Maastricht.

Hoewel de Staten-Generaal in een groot deel van het ressort van Maastricht feitelijk de soevereiniteit uitoefenden, bleven de Zuidelijke Nederlanden ook aanspraak maken op deze gebieden.⁷ Bij het preliminair verdrag van Fontainebleau (1785) werd de soevereiniteitstwestie betreffende het ressort van Maastricht formeel geregeld, waarna de Staten-Generaal bij resolutie van 21 juli 1786 aan hun commissaris Van Panhuys opdracht gaven de Redemptiedorpen en de Banken van Sint-Servaas, met uitzondering van Fallais en Hermalle-Argenteau die aan Oostenrijk waren toegewezen, officieel in bezit te nemen. Zij wensten hierdoor op demonstratieve wijze duidelijk te maken, dat hun soevereiniteit over deze gebieden voortaan volkenrechtelijk onbetwistbaar was.⁸ Na de Franse tijd vormde de Staatse soevereiniteit over het ressort van Maastricht de basis voor de aanspraken van de Soevereine Vorst Willem I op deze gebiedsdelen, die hij reeds in 1814 door zijn commissarissen Bange-mans Huygens en Hugenpoth tot den Beerenclauw in bezit liet nemen.⁹

7 Nève, *Het Rijkskamergerecht*, 424; De Nény, *Mémoires historiques et politiques sur les Pays-Bas autrichiens*, II, 24.

8 Haas, 'Het verdrag van Fontainebleau 1785', 342.

9 Berkvens, 'Staatkundige geschiedenis van "Limburg" 1794-1867', in: *Limburg. Een geschiedenis*, dl. III, 36.

3 SAMENSTELLING EN ORGANISATIE VAN DE MAASTRICHTSE RECHTBANKEN 1580-1794

De tweeherigheid van Maastricht had ook gevolgen voor de inrichting van de stedelijke rechtspraak. Voor de interne rechtspraak waren de hierna volgende instellingen het belangrijkste.

3.1 Brabants en Luiks Hooggerecht

Te Maastricht functioneerden twee hooggerechten als rechter in eerste aanleg, elk bestaande uit een hoogschout (en vanaf 1632 een vice-hoogschout), zeven schepenen en een griffier. De hoogschout, resp. vice-hoogschout fungeerden als rechters in oude zin, d.w.z. zij traden op als niet-meespreekende voorzitters van de schepensbank en als maners van het vonnis. Zij hadden geen ‘deciderende stemme’. De vonniswijzing berustte derhalve bij de schepenen.

De competentie van de beide hooggerechten was afhankelijk van de aard der diende zaak. Hierbij dient primair onderscheid te worden gemaakt naar de competentie *ratione materiae*. Afhankelijk van de aard van de zaak viel deze in eerste aanleg onder de competentie van het hooggerecht of die van het laaggerecht. Als deze vraag naar de absolute competentie was beantwoord, diende vervolgens de vraag naar de relatieve competentie te worden beantwoord, namelijk welk van beide hooggerechten bevoegd was: het Brabantse of het Luikse. Deze vraag diende *ratione personarum* beantwoord te worden volgens het principe ‘des man des ban’: indien het een proces betrof tussen Brabantse ingezetenen, dan was het Brabantse hooggerecht bevoegd; indien het Luikse ingezetenen betrof, het Luikse.

- Luiks waren degenen die binnen de stad uit een Luikse moeder geboren waren, alsmede degenen die buiten de stad geboren waren in een der territoria waarover de prins-bisschop van Luik of een van diens vazallen vóór 1579 reeds de wereldlijke rechtsmacht uitoefenden.
- Brabants waren degenen die binnen de stad uit Brabantse moeders geboren waren, alsmede degenen die buiten de stad geboren waren, buiten de territoria die vóór 1579 onder de temporele rechtsmacht van de prins-bischop van Luik of diens vazallen vielen.

In het geval er een dispuut bestond tussen partijen van beide nativiteiten, dan diende de zaak *coram utroque collegio*, d.w.z. voor beide hooggerechten gezamenlijk.

De beide hooggerechten dienden elkaars vonnissen te respecteren en waar nodig mee te werken aan de ten uitvoerlegging.

In contentieuze zaken oordeelden de hooggerechten *ratione materiae* over vorderingen betreffende huwelijks voorwaarden en kwesties van erfopvolging; verder over vorderingen betreffende gronden en erven, erfdiensbaarheden, grensscheidingen en afsluitingen, en over uit het eigendomsrecht van onroerende goederen voortspuitende vorderingen; voorts over betwiste renten en cijnzen, over vorderingen uit contracten aangaande onroerende en roerende goederen gezamenlijk, over vorderingen uit verbintenissen, tot stand gekomen ten overstaan van een der hooggerechten, over hypothecaire acties en dergelijke.¹⁰

3.2 Indivies laaggerecht

Daarnaast fungeerde ook het indivies laaggerecht als rechter in eerste aanleg. In dit gerecht hadden de twee burgemeesters en acht gezworen raden – van elke zijde vier – zitting. Zij werden bijgestaan door één Luikse en één Brabantse secretaris. In het laaggerecht hadden de beide burgemeesters ‘de manisse en eerste stemme’, zij waren derhalve zowel rechter in oude als in moderne zin. Zij verzamelden de stemmen en concludeerden. Zij droegen zorg voor de tenuitvoerlegging van de vonnissen van het laaggerecht.

Het indivies laaggerecht was in civiele zaken bevoegd ten aanzien van ‘alle personele civile saecken’, dat wil zeggen alle procedures ten aanzien (contracten) van koop, verkoop, huur en verhuur, alsmede van vorderingen met betrekking tot vervallen – doch niet betwiste – renten, roerende goederen, gereed geld en dergelijke.

Bij competentiegeschillen tussen de hooggerechten en het laaggerecht beslisten beide stadsheren gezamenlijk.¹¹

3.3 Brabantse en Luikse Commissarissen-instructeurs

Tegen de vonnissen van de respectieve hooggerechten kon men appèl aantekenen bij de commissarissen-instructeurs van desbetreffende zijde. Deze droegen zorg voor de instructie van het appèl, waarna zij het dossier overdroegen aan de Commissarissen-deciseurs van desbetreffende zijde. Volgens capittel XIII der Recessen van 1665, stelden zowel de prins-bisschop als de Staten-Generaal elk twee Commissarissen-instructeurs aan ‘uyt de gequalificeerste ende honorabelste borgers der voors. Stadt ... die in rechten, costumen en practycque zijn ervaren’. Hun rechterlijke taak bestond uit ‘de bereijdinge ende instructie van saecken van appèl, soo van den hoogen als laagen gerechte, geassisteert van den greffier op wiens griffie de saecke inde eerste instantie heeft geventileert’.¹²

¹⁰ Gehlen, *Notariaat*, 30-34.

¹¹ Gehlen, *Notariaat*, 34-37.

¹² Gehlen, *Notariaat*, 28.

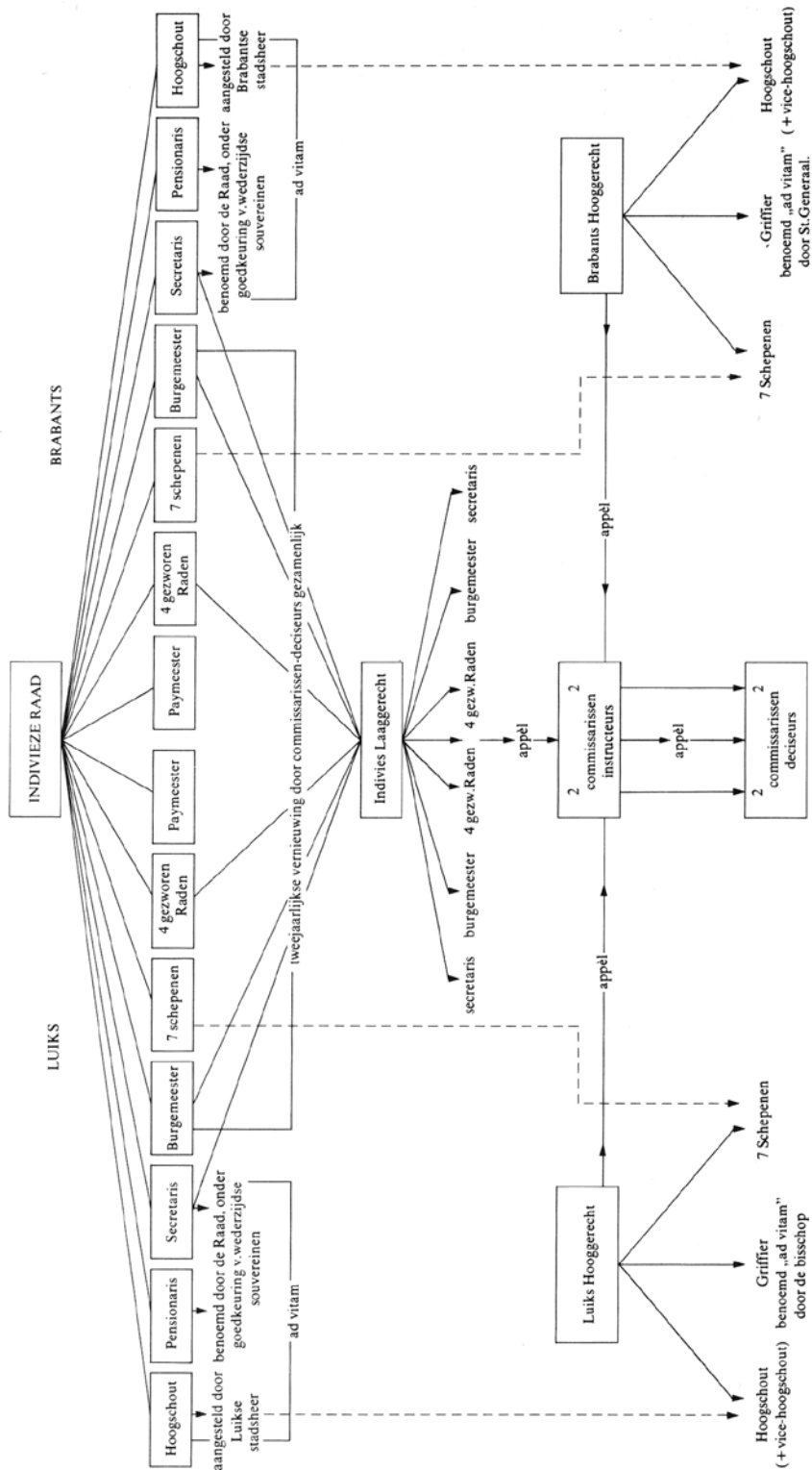

Fig. 2. Bestuurlijke en rechterlijke organisatie Maastricht 1632-1794. Organogram Gehlen, Notariaat Tweehierig Maastricht, bijlage VIII, 275.

3.4 Commissarissen-instructeurs van beide heren

In het geval van appellaties tegen vonnissen van het indivies laaggerecht geschiedde de instructie van het hoger beroep ten overstaan van de commissarissen-instructeurs van beide heren. Dit was ook het geval, indien er sprake was van hoger beroep tegen een vonnis *coram utroque collegio*, d.w.z. van beide hooggerechten gezamenlijk.

3.5 Brabantse en Luikse Commissarissen-deciseurs

De Commissarissen-deciseurs wezen vonnis bij arrest; de Brabantse Commissarissen-deciseurs als rechter in hoger beroep tegen vonnissen van het Brabantse hooggerecht; de Luikse in hoger beroep tegen vonnissen van het Luikse hooggerecht.

3.6 Commissarissen-deciseurs van Beide Heren

Appellaties tegen vonnissen van het indivies laaggerecht, alsmede hoger beroep tegen vonnissen van beide hooggerechten gezamenlijk werden afgedaan door de Commissarissen-deciseurs van beide heren.

4 INRICHTING VAN HET HOGER BEROEP TE MAASTRICHT (16^E-18^E EEUW)¹

4.1 Instructies, recessen en resoluties

Aan de inrichting van het hoger beroep in civiele zaken te Maastricht werd sedert omstreeks het midden van de 16^e eeuw vorm gegeven door middel van diverse instructies, recessen en resoluties, die door of namens de beide stadsheren uitgevaardigd werden.

Na jarenlange besprekingen en onderhandelingen tussen afgevaardigden van de Luikse prins-bisschop en van de Brabantse hertog, kon uiteindelijk op 16 december 1547, onder de titel *Forme ende Instructie van appellatie*, een in 1537 bereikt akkoord worden afgekondigd, waarbij het fundament was gelegd op basis waarvan te Maastricht voortaan zaken van hoger beroep behandeld zouden worden. In 1549 werd een en ander nader uitgewerkt en neergelegd in een *Instructie voor die commissarissen*, waarin onder meer voorschriften werden gegeven over de wijze waarop commissarissen-instructeurs, die de dagelijkse gang van zaken op het stuk van appèl zouden behartigen, zaken in hoger beroep dienden te instrueren. Een reces der Commissarissen-deciseurs van 11 september 1615 en ad hoc- beslissingen uit de jaren 1618, 1622 en 1654 bevatten nadere regelingen over de gang van zaken in appèl. Bij de inrichting in 1665 van de zogeheten *Recueil der Recessen*, waarin werd gerefereerd aan de voornoemde regelingen, werd vervolgens in Capittel XXV een twaalftal artikelen ‘in materie van appellatiën’ opgenomen. In een reces uit 1682/1684 en een vijftal resoluties uit de tweede helft van de 18^e eeuw werden ten slotte nog wettelijke maatregelen getroffen, die, in geval tegen een vonnis beroep werd aangetekend, ertoe verplichtten de gronden van het desbetreffende vonnis achteraf door middel van de zogeheten *motiva sententiae* te motiveren.²

Door Van Rensch en Van Peteghem is er op gewezen, dat de in 1547 afgekondigde *Forme ende Instructie van appellatie* een tweetal versies kende, namelijk één die het appèl tegen vonnissen der beide hooggerechten betrof en één die betrekking had op hoger beroepen tegen gerechtelijke uitspraken van de burgemeesters en gezworen raden van het indivies laaggerecht te Maastricht.³ Van elk dezer beide versies werd

1 Zie: Gehlen, ‘Inrichting van het hoger beroep te Maastricht (16e-18e eeuw)’.

2 Zie voor de teksten van de genoemde instructies, recessen en resoluties: Gehlen, ‘Inrichting’, Bijlage nrs. 1-13.

3 Vgl. Van Rensch, ‘De rechtspraktijk van de Commissarissen-Deciseurs’, 48, noot 33. Met betrekking tot de datering van de totstandkoming van de *Forme ende instructie van appellatie*, zie: Van Peteghem, ‘Maastricht, le Saint-Empire romain germanique et la Chambre imperiale’, 302-303 en noot 30 aldaar.

er bovendien één in het diets en één in de Franse taal opgesteld. De op de appellen der hooggerechten betrekking hebbende edities werden opgenomen in de diverse Luikse en Brabants/Staatse uitgaven van de zogeheten *Recueil der Recessen*, alsook in de *Recueil contenant les édits et reglemens etc.* van M.G. de Louvrex.⁴ Van Peteghem publiceerde in 1998 de dietse tekst inzake de appellen tegen vonnissen van het indivieze laaggerecht.⁵

Voor de hierna volgende inhoudelijke beschrijving van hetgeen werd bepaald in de beide versies der *Forme ende Instructie van appellatie*, die onderscheidenlijk het appel tegen vonnissen der hooggerechten en het appel tegen vonnissen van het laaggerecht betroffen, wordt hier uitgegaan van de dietse tekst, die opgenomen werd in de door stadsdrukker Lambert Bertus in 1719 verzorgde Brabants/Staatse editie van de *Recueil der Recessen*, alsmede van de door Van Peteghem gepresenteerde versie van de verordening ter zake van hoger beroep tegen de vonnissen van het indivieze laaggerecht.

- a. *Forme en Instructie van Appellatie* (appel tegen vonnissen van het laaggerecht), 27 februari 1546 n.st.
- b. *Forme en Instructie van Appellatie* (appel tegen de vonnissen van de hooggerechten) 27 februari 1546 n.st.
- c. *Instructie voor de Commissarissen-deciseurs* 18 februari 1549 n.st.⁶
- d. *Reces* 1615 en *resoluties* van 1618, 1622 en 1654
- e. *Receuil der Recessen* 1665, cap. XXV 'in materie van appellatiën'⁷
- f. *Aanvullende regelingen*: art. XIV *Nadere recessen* 1682/'84,⁸ *aanvullende regelingen* 1762, 1764, 1772, 1788⁹

Fig. 3 Regelingen ter zake van het hoger beroep.

4 De Louvrex, *Recueil contenant les édits et reglemens faits pour le pais de Liège & Comté de Looz, par les Evêques et les Princes, tant en matière de Police que de Justice; nouvelle édition, continuée, augmentée, corrigée & remise en meilleur ordre par B. Hodin* (4 vol. Liège 1750-1752), III, 414-418.

5 Zie voor de tekst: Van Peteghem, 'Maastricht, le Saint-Empire romain germanique et la Chambre impériale', 317-322.

6 Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 2.

7 Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 7.

8 Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 8.

9 Deze aanvullende regelingen werden tussen 1580 en 1794 ingeschreven in een tweetal registers van ordonnances, recessen en resoluties der beide stadsheren en hun commissarissen-deciseurs (RHCL, 20.093 A, CDBH, inv. nrs. 6 en 7); Gehlen, 'Inrichting', bijlagen, nrs. 3-6 en 9-13.

5 PROCESGANG IN CIVIELE ZAKEN IN HOGER BEROEP

5.1 Inrichting van het appèl tegen vonnissen der hooggerechten

De twee eerste artikelen van de *Forme ende Instructie van appellatie* voor de hooggerechten betreffen de gerechtelijke functionarissen die zouden staan over de bedoelde appellaten. Ieder jaar zou elk der beide stadsheren op – of zo nodig vóór – 15 juli twee gedelegeerden naar Maastricht zenden om in beroepszaken recht te spreken. De twee gedelegeerden van de Luikse prins-bisschop zouden in appèl oordelen over vonnissen gegeven door het Luiks hooggerecht, de twee gedelegeerden van de Brabantse hertog over de door het Brabantse hooggerecht gewezen vonnissen. Niet vermeld werd dat de vier gedelegeerden gezamenlijk in hoger beroep zouden oordelen over vonnissen die in eerste instantie door de beide hooggerechten gezamenlijk gewezen waren, alhoewel deze gedragslijn in de praktijk wel gevolgd werd. Sedert omstreeks 1632 kwam in de commissie der gedelegeerden in zoverre wijziging, dat die gedelegeerden voortaan doorgaans niet meer jaarlijks, maar slechts tweejaarlijks te Maastricht op het toneel verschenen. Als gevolg van de inname van de stad in 1632 door de Republiek der Verenigde Nederlanden en de overgang van de condominiumale rechten van de hertog van Brabant op de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden geschiedde de commissie der Brabantse gedelegeerden voor het vervolg vanuit Den Haag.¹ In een reces van 1618 werden de gedelegeerden van weerszijden reeds aangeduid als Commissarissen-deciseurs.²

De instructie van de processuele gang van zaken in hoger beroep werd voor appellaties die van het Luikse hooggerecht afkomstig waren in handen gelegd van twee commissarissen van Luikse zijde. Twee commissarissen van Brabantse kant behartigden de instructie van appellaties die gericht waren tegen vonnissen van het Brabants hooggerecht. Gezamenlijk instrueerden deze commissarissen van beide zijden de appellaten van uitspraken in zaken die door de beide hooggerechten te samen gewezen waren. De Brabantse Commissarissen-deciseurs waren tevens bevoegd om te oordelen over hoger beroep ingesteld tegen vonnissen van het Grafelijke Hooggerecht van de Vroenhof.

Als Commissarissen-instructeurs kwamen in aanmerking de twee oudsten der vier commissarissen die van elk van beide zijden sedert 1428 ter stede belast waren

1 Suringar, *Bijdrage tot de kennis van de regeeringsvorm van Maastricht en zijn ressort*, 79-85; Crahay, *Coutumes Maastricht*, XCII; Van Rensch, 'Rechtspraak Commissarissen-Deciseurs', 46-49 en de aldaar in het notenapparaat genoemde literatuur.

2 Art. 6 van het reces van 1618 (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr.4).

met de jaarlijkse verkiezing van de gouverneurs der stedelijke ambachten. Nadat in 1580 in verband met de inkorting van de zeggenschap der ambachten in stadszaken het aantal van vier commissarissen van iedere zijde teruggebracht was naar twee, waren het deze beiden van weerszijden die, na hun benoeming door de gedelegeerde commissarissen, als commissarissen-instructeurs zorgden voor de instructie van de in appèl dienende zaken. In de 'codificatie' van 1665 betreffende het stedelijk recht werd in dezen in Capittel XIII van het *Recueil der recessen* bepaald dat de beide commissarissen-instructeurs van elke zijde door de twee onderscheiden stadsheren benoemd zouden worden 'uyt de gequalificeerste ende honorabelste borgers der stadt, die ten minste twee jaeren met het selve borgerschap zijn bekleet geweest, ende die in rechten, coustumen ende practycque zijn ervaren'.³ Bij de instructie van de appellen werden de commissarissen-instructeurs bijgestaan door de griffiers van de gerechten die in eerste instantie over de zaak geoordeeld hadden.

5.2 Inrichting van het appèl tegen vonnissen van het laaggerecht

Over appellaties van vonnissen die door burgemeesters en gezworen raden van het laaggerecht gewezen waren, zou beslist worden door de twee gedelegeerden van de prins-bisschop en de beide afgevaardigden van Brabantse zijde gezamenlijk, zo was bepaald in artikel I van desbetreffende *Forme ende Instructie van appellatie*. De instructie van deze appèlprocedures werd bij hetzelfde artikel opgedragen aan 'twee alde afgengenen burgemeesteren', die geassisteerd werden door de gezworen klerk, die in het huis *De Lantscroone* burgemeesters en gezworenen in eerste instantie ter zijde had gestaan. Het slot van artikel I, waarin de regeling over de samenstelling van dit beroepscollege was neergelegd, zal zo verstaan moeten worden dat wanneer een der 'afgengenen burgemeesteren' of beiden over de zaak in eerste instantie geoordeeld had(den), hij of zij voor de instructie vervangen werd(en) door een burgemeester die in een voorgaand jaar was afgetreden.⁴ In latere rechtsoptekeningen werd met betrekking tot de instructie der appellen van uitspraken van het laaggerecht niet meer gesproken over 'afgengenen burgemeesteren' aan wie de instructie werd toevertrouwd, maar werd die in handen gelegd van de commissarissen-instructeurs die ook de appellen van vonnissen der hooggerechten in goede banen moesten leiden.

Van vonnissen van de indivieze raad inzake forfaits en geschillen tussen ambachten werd niet geappelleerd maar 'gequerelleerd'.

³ Zie: *Recueil der Recessen*, Cap. XIII, art. 1.

⁴ Zie: art. I van de *Forme ende instructie van appellatie* m.b.t. appel tegen vonnissen van het laaggerecht (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 1 B).

5.3 Procesgang inzake appèl tegen vonnissen der hooggerechten en van het laaggerecht

Om de procesgang in appèl deugdelijk te doen verlopen en de voortgang van de procedures te bevorderen, dienden de commissarissen-instructeurs wekelijks op iedere maandag – en sedert 1622 op iedere maandag én donderdag – zitting te houden, zulks vanaf acht uur in de morgen. Afwezigheid werd, bij een reces van 1615, bestraft met een boete van twintig stuivers per niet-bijgewoonde zitting.⁵ In geval van ‘suspectatie’ (wraking) van een der commissarissen-instructeurs diende de desbetreffende commissaris vervangen te worden door de griffier of gezworen klerk. Werden beide commissarissen-instructeurs van Luikse en/of Brabantse zijde gewraakt dan kon de zitting niettemin toch doorgang vinden en vond deze plaats ten overstaan van griffier of gezworen klerk. Wanneer er in dat geval echter ‘appointementen’ (gerechtelijke beslissingen) genomen moesten worden, dan moest daartoe de assistentie van een of twee rechtsgeleerden ingeroepen worden.⁶

Van al hetgeen ter zitting geconstateerd werd aan feiten, omissies etc. moest nauwgezet aantekening gehouden worden in een ‘Register ofte Rollebouck’, dat na aankomst der gedelegeerde Commissarissen-deciseurs ter controle overgelegd diende te worden, zodat zij tezamen met schouten en schepenen der hooggerechten en burgemeesters en gezworenen van het laaggerecht konden zien welke gerechtelijke boeten verbeurd waren. Voor de helft kwamen deze boeten ten goede aan de altaren van het Dinghuis en De Lancroone – de gebouwen waarin respectievelijk de beide stedelijke hooggerechten en het laaggerecht tot 1664 hun zittingen hielden – en voor de andere helft aan de stadsarmen, zo was bepaald in het genoemde reces van 11 september 1615.⁷

Was ten aanzien van de instructie van zaken in 1618 niet meer bepaald dan dat vóór de aankomst der Commissarissen-deciseurs de voorbereidingen tot het wijzen van vonnis afgesloten moesten zijn en dat bij gebreke daarvan de meest gereede partij kon verzoeken dat door de Commissarissen-deciseurs op basis van de stukken die in eerste instantie overgelegd waren (*ex iisdem actis*) uitspraak gedaan zou worden, in artikel 5 van Capittel XXV der Recessen van 1665 werd bepaald, dat vóór uiterlijk 25 juni van het jaar waarin de Commissarissen-deciseurs ter afdoening der appellaties ter stede werden gedelegeerd, de bedoelde appellen op de rol van instructie in staat van wijzen gebracht moesten zijn, zodat de Commissarissen-deciseurs daarover na hun aankomst te Maastricht onverwijld zouden kunnen oordelen.⁸ Blevten appellanten in dezen in gebreke, dan werden zij in hun beroep niet ontvankelijk verklaard en kon prompt tot executie van het in eerste instantie gewezen vonnis worden overgegaan. Zo de niet-tijdige instructie van de zaak te wijten was aan onachtzaamheid der Commissarissen-instructeurs, dan kon tegen hen ‘arbitrallyck’ worden opgetreden.

5 Art. VIII van het reces van 11 september 1615 (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 3) en art. VII van het reces van 1622 (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 5).

6 Art. IX van het reces van 11 september 1615 (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 3).

7 Artt. III, IX en X van het reces van 11 september 1615 (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 3).

8 Art. 6 van het reces van 1618 (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 4) en art. 5 van Cap. XXV der Recessen van 1665 (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 7).

Afb. 9 Het Dinghuis, tot 1664 zetel van het Brabantse en Luikse Hooggerecht. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 10 Gevelsteen 'In de Lancroon', tot 1664 zetel van het indivies laaggerecht. Foto auteur, 2022.

Aantekenen van appèl

Appèl tegen een vonnis kon terstond (illico) na de uitspraak in eerste instantie met luider stemme (*viva voce*) geschieden door de partij, die zich door het vonnis benadeeld achtte. Doorgaans werd er te Maastricht echter niet mondeling maar schriftelijk geappelleerd. Naar laat-romeinsrechtelijk en ook Frans voorbeeld had ook te Maastricht appèl schorsende werking. Zolang in appèl niet was beslist, kon een in eerste instantie gewezen vonnis niet ten uitvoer gelegd worden, behoudens in enkele uitzonderingsgevallen.⁹

Hoger beroep kon slechts ingesteld worden binnen tien dagen na de uitspraak van de lagere rechter.¹⁰ In de praktijk vond schriftelijk appèl dan plaats door betekening van een notariële akte van appellatie ter griffie van het gerecht dat het vonnis gewezen had. In de beide hiervóór genoemde versies van de in 1547 gepubliceerde *Forme ende Instructie van appellatie* was bepaald dat van interlocutoire vonnissen, die ‘ten diffinitiven reparabel’ waren, geen hoger beroep mogelijk was. Evenzeer was appèl verboden van vonnissen der hooggerechten met een belang van minder dan twaalf – later zestien – goudgulden en van vonnissen van het laaggerecht met een belang van minder dan zestien goudgulden.¹¹

Men kon niet alleen beroep aantekenen tegen het volledige vonnis. In de praktijk is ook sprake van het appèl *a minima* en het appèl *a punctis gravantibus*. Het appèl *a minima* wordt (door de in het gelijk gestelde partij) aangetekend tegen de verdeling van de proceskosten; het appèl *a punctis gravantibus* tegen onderdelen van het gewezen vonnis, waardoor partij(en) zich bezwaard voelen. In de Maastrichtse procesreglementen worden deze vormen van hoger beroep echter niet genoemd.

Verheffen van appèl; verzoeken van beschrijfbrieven

Was tegen een gewezen vonnis terstond na de uitspraak mondeling dan wel later bij notariële akte appèl ingesteld, dan moest naar de voorschriften van respectievelijk artikel IV van de *Forme ende Instructie van appellatie* en artikel I van de *Instructie voor die commissarissen* het appèl vervolgens ‘gereleveerd’ (verheven) worden bij de commissarissen-instructeurs. Van hen moesten appellanten binnen twintig dagen na de uitspraak in eerste instantie zogeheten ‘beschrijfbrieven’ zien te verkrijgen.¹² Daarbij werd dan door de commissarissen-instructeurs aan een deurwaarder bevel gegeven de rechters die het vonnis gewezen hadden, aan te zeggen binnen acht dagen de desbetreffende processtukken onder inventaris, benevens het vonnis naar de griffie der commissarissen-instructeurs over te brengen. Een en ander diende dan eveneens ter kennis gebracht te worden van de partij die in eerste instantie in het gelijk gesteld was, zodat ook deze op de bepaalde dag in rechte kon verschijnen.¹³

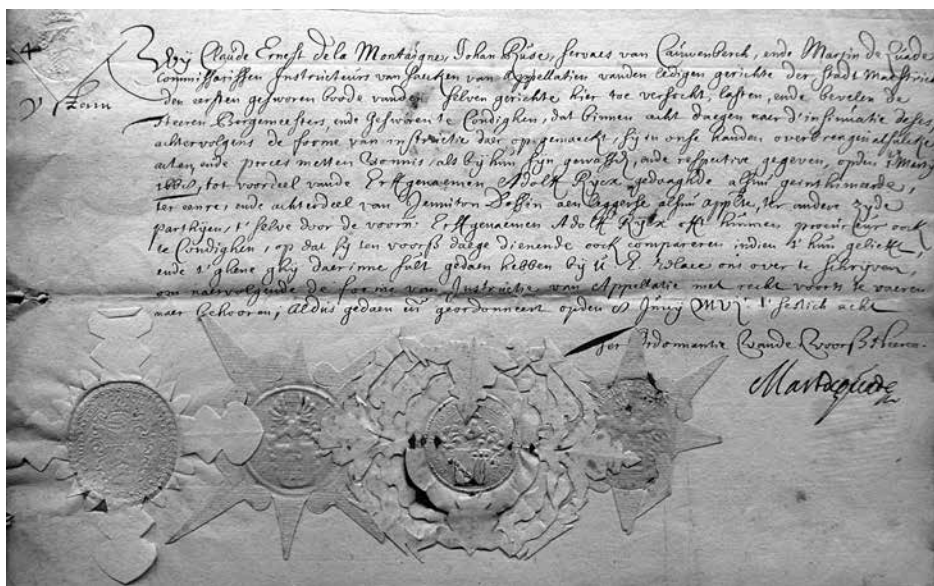
9 Vgl. art. VI van de *Forme ende Instructie van appellatie* (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 1 A).

10 Vgl. de *Forme ende Instructie van appellatie* (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 1 A, art. IV en bijlage nr. 1 B, art. III).

11 Vgl. de *Forme ende Instructie van appellatie* (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 1 A, art. V en bijlage nr. 1 B, art. IV).

12 Art. IV van de *Forme ende Instructie van appellatie* (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 1 A) en art I van de *Instructie voor die commissarissen* (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 2); zie ook: Bijlage nr. 1 B, art. III.

13 Artt. I en II van de *Instructie voor die commissarissen* (Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 2).

Afb. 11 Beschrijfbrief van Jacques de Prez contra de erfgenamen van Adolf Rijcx, met de zegels van de commissarissen-instructeurs Ernest de la Montagne, Johan Ruse, Servaes van Cauwenberch en Martin de Quade. RHC Limburg, CDBH inv.nr. 116. Foto auteur, 2022.

Commissarissen-instructeurs, zegel

Zowel de Brabantse als de Luikse commissarissen-instructeurs beschikten over een ambtszegel, maar in de praktijk zegelden zij vaak ook met hun persoonlijke zegels. Het originele zegelstempel van de Brabantse commissarissen-instructeurs beruiste in 1899 nog op het raadhuis te Maastricht. Op dit zegel prijkte een klimmende, getongde, geklauwde, eenstaartige leeuw. Het randschrift luidde: SIG. COMM. INSTR. PRAEP. DD. ORD. GENERAL. TRAIECTI. Van het Luikse zegel was indertijd geen afdruk bekend.¹⁴

Sustineren van vonnissen

Na het overbrengen der stukken die in eerste instantie gediend hadden, konden de rechters die het vonnis gewezen hadden, verklaren of zij hun uitspraak al dan niet wensten te 'sustineren' (handhaven). In Artikel III van de Instructie voor die commissarissen was expliciet bepaald dat in geval de geappelleerde rechters verklaarden het door hen gewezen vonnis niet verder te willen handhaven, de commissarissen-instructeurs van deze mededeling een akte dienden op te maken.¹⁵ Over de verdere gevolgen van dit afstand nemen van de eerdere uitspraak is in de Instructie niets vermeld.

¹⁴ Eversen en Meulleners, *Limburgsche Gemeentewapens*, 272; de doorsnede van het zegel bedroeg 3,5 cm.

¹⁵ Art. III van de Instructie voor die commissarissen (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 2).

Verklaarden de rechters uit eerste instantie hun uitspraak te handhaven, dan had de appellant en de wederpartij (de geïntimeerde) gedurende acht dagen de mogelijkheid de overgebrachte processtukken in te zien en daarvan kopieën te verzoeken. Met inachtneming van een termijn van veertien dagen werd daarna de dag bepaald waarop met procederen in appèl een aanvang gemaakt kon worden.

Non-comparitie van partijen

Voor het geval de appellant op de vastgestelde dag niet in rechte verscheen of anderszins in gebreke bleef, was bepaald dat het appèl alsdan vervallen was. De wederpartij was dan gerechtigd het in eerste instantie gewezen vonnis ter executie te doen stellen. Bij non-comparitie van de geïntimeerde daarentegen diende deze, binnen een termijn van acht dagen, herdaagd te worden. Wanneer hij vervolgens ook aan deze hernieuwde dagvaarding geen gehoor gaf, was hij verder verstoken van ieder voordeel dat hij kon ontlenen aan het vonnis dat in eerste instantie gewezen was. De in beide instanties gerezen kosten kwamen in dat geval voor zijn rekening.

Ex iisdem actis of nieuwe feiten?

Wanneer beide partijen op de dienende dag ter zitting verschenen, konden zij verklaren dat zij er genoeg mee namen wanneer de Commissarissen-deciseurs louter op basis van de stukken, die in eerste instantie gewisseld waren, vonnis zouden wijzen. Deze verklaring moest dan in een akte worden opgenomen en door de Commissarissen-deciseurs kon dan *ex iisdem actis* gevonnist worden. Voor het geval een der partijen echter nieuwe feiten of aanvullende gegevens wilde inbrengen, konden die ter zitting dan wel uiterlijk acht dagen daarna, met de bijbehorende bescheiden, ingediend worden. Aan de wederpartij werden vervolgens kopieën van een en ander gegeven, waarna deze de mogelijkheid geboden werd ook van haar kant nieuwe feiten en/of bewijzen te berde te brengen.

Grieven, antwoord, dupliek, repliek; reprochen en salvatiën

De procesgang voltrok zich dan verder afhankelijk van hetgeen partijen en commissarissen-instructeurs nodig oordeelden. Nu eens werd volstaan met het overleggen van grieven, antwoord, repliek en dupliek, in andere gevallen werd groot belang toegekend aan het opnieuw onderzoeken van feiten, hetgeen dan meebracht dat de procedure vervolgd werd met reprochen en salvatiën, waarin de stellingen van partijen over en weer geëtaled, betwist en verdedigd werden.¹⁶

¹⁶ Art. III van de Instructie voor die commissarissen (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 2).

Excepties

Voorafgaand aan deze procedure ten principale werden er in de praktijk bovendien frequent declinatoire, dilatoire en peremptoire excepties opgeworpen, waarover dan eerst beslist moest worden aler de commissarissen-instructeurs hun aandacht konden richten op de eigenlijke zaak. Met betrekking tot deze in appèl mogelijk aan te voeren excepties bevatten de voorhanden Maastrichtse rechtsoptekeningen echter geen bepalingen.

Advocaten en procureurs

Het reces van 11 september 1615 op het stuk van de instructie van de processen van appellatiën bevatte een aantal voorschriften met betrekking tot de advocaten en procureurs die namens partijen in appelzaken optraden. Een procureur diende in eigen persoon op de gerechtszittingen aanwezig te zijn. In geval van ontstentenis of belet moest hij zich doen vertegenwoordigen door een plaatsvervanger. Voor ieder zaak die als gevolg van absentie verwaarloosd werd, was een boete van vijf stuivers verschuldigd. Evenals verwaarlozing van zaken door procureurs werd ook het in gebreke blijven met het opmaken en tekenen van de vereiste geschriften door advocaten met boeten bestraft. En wanneer het indienen van bewijsstukken of andere bescheiden niet tijdig voor de aankomst der Commissarissen-deciseurs plaatsvond, liep de in gebreke gebleven procureur het gevaar, dat er door de Commissarissen-deciseurs uitspraak werd gedaan op basis der retroacta.¹⁷

Volgens de Nadere Recessen van 1682/1684, art. XV, dienen advocaten, procureurs en notarissen jaarlijks in de eerste raadsvergadering van het nieuwe jaar hun eed te vernieuwen. Enkel schrifturen van in Maastricht beëdigde advocaten zijn ontvankelijk. De Maastrichtse advocaten moeten beloven geen procesakten te ondertekenen, die zij niet zelf hebben opgesteld.¹⁸

Motivatie van vonnissen

Tot in het laatste kwart van de 17^e eeuw was het in Maastricht niet gebruikelijk dat rechters hun vonnissen motiveerden. Voorschriften op dit punt ontbraken. Hierin kwam verandering door artikel XIV van een reces der Commissarissen-deciseurs van 28 augustus 1682. Daarin werd bepaald dat de stedelijke rechters verplicht waren, zodra er van een vonnis geappelleerd werd, de redenen en motieven waarop de uitspraak gebaseerd was in het kort op schrift te stellen en in gesloten vorm bij de processtukken te voegen.¹⁹ Dit voorschrift werd nadien nog diverse malen herhaald en uitgebreid. Onder meer werd bepaald, dat binnen uiterlijk veertien dagen na betekening van de beschrijfbrieven aan de lagere rechters, de motieven van het vonnis waartegen geappelleerd werd beknopt samengevat ('geresumeert') en na

17 Vgl. de artt. IV-VII van het reces van 1615 (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 3).

18 Art. XV van de Nadere Recessen van 1682/1684 (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 8).

19 Art. XIV van de Nadere Recessen van 1682/1684 (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 8).

voorlezing goedgekeurd ('geaprobeert') zouden moeten zijn. De presidenten der gerechtelijke colleges moesten letten op nauwgezette nakoming van een en ander en de griffiers behoorden erop toe te zien dat met betrekking tot de datum waarop de voorlezing van de op schrift gestelde motivering was geschied geen antedatering plaatsvond.²⁰ In geval binnen de voorgeschreven tijd de motivering niet geredigeerd en goedgekeurd was, dan zou degene die met de redactie belast was in dezen niets mogen declareren en geen voordeel mogen trekken uit de verschuldigde sportulen, zo was bepaald.²¹

Het eerder genoemde reces van 1682/1684 bepaalde, dat de motieven in gesloten vorm bij de processtukken gevoegd moesten worden, zulks ten behoeve van de Commissarissen-deciseurs, die aldus geïnformeerd werden omtrent hetgeen de rechters uit de eerste instantie bewogen had tot de uitspraak waartegen appèl was aangetekend. Vooralsnog bleven de procespartijen zelf derhalve verstoken van de aan het vonnis ten gronde liggende beweegredenen der lagere rechters.²² Tegen het einde van de 18e eeuw was de praktijk in dezen echter waarschijnlijk anders. In een resolutie van 18 augustus 1788 bepaalden de Commissarissen-deciseurs althans uitdrukkelijk, dat het nuttig en heilzaam zou zijn als na het uitspreken van het vonnis in eerste instantie en na het redigeren der *motiva sententiae* deze aan partijen ter beschikking gesteld zouden worden. Daarmee kon niet alleen bereikt worden dat de partij die in eerste instantie in het ongelijk gesteld was wellicht van hoger beroep zou afzien, maar eveneens dat de rechters, die in eerste aanleg moesten oordelen, bij de vonnis wijzing met meer voorzorg en oplettendheid te werk zouden gaan, aldus de redenering der Commissarissen-deciseurs.²³

Staken van stemmen

De Maastrichtse rechtsoptekeningen op het stuk van appèl voorzagen niet in een oplossing voor het geval dat bij het nemen van een eindbeslissing in hoger beroep de stemmen der Commissarissen-deciseurs staakten, hetgeen te meer goed mogelijk moet zijn geweest nu de samenstelling van de beroepscolleges der Commissarissen-deciseurs telkens bestond uit een even aantal rechters. In een beroepsprocedure die in 1766 te Maastricht diende tussen een zekere Carel Kitzers enerzijds en de religieuzen van den Beyard anderzijds werd, ter doorbreking van een toen gerezen impasse als gevolg van het staken der stemmen, met toestemming van de Staten-Generaal, naast de beide commissarissen van Staats/Brabantse kant een 'superarbiter' benoemd, wiens stem dan van doorslaggevende betekenis zou zijn.²⁴ Enkele jaren later echter werd in 1782 door de door beide stadsheren afgevaardigde vier Commissarissen-deciseurs gezamenlijk beslist in een appelprocedure, dat nu er

20 Resolutie der Commissarissen-deciseurs van 29 september 1762 (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 9).

21 Resolutie der commissarissen-deciseurs van 24 september 1764 (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nr. 10).

22 Vgl. de zaak van Joan Baptist van de Waard contra Joannes Hennis. In de memorie van antwoord van 11 november 1751 is betoogd: 'aengesien dese motiven secundum stylum curiae aan partijen litiganten nimmermeer gecommuniceerd worden' (RHCL, LCD, procesdossier nr. 17 ad 1754).

23 Vgl. de beide resoluties van 18 augustus 1788 (Gehlen, 'Inrichting', bijlage nrs. 12 en 13).

24 RHCL 20.091B, processen BCD, inv.nr. 541.

Afb. 12 Zegel van de Brabantse Commissarissen-deciseurs. Foto Rolf Hackeng, 2022.

sprake was van pariteit van stemmen ‘het vonnis *a quo* (zou) blijven subsisteren prout iacet. Toen vervolgens in 1786 de stadspensionaris Adriaen Louis Pélérin verzocht werd over dit in een andere casus gerezen probleem te adviseren, gaf hij dan ook te kennen dat naar zijn mening aan een vonnis dat in eerste aanleg gewezen was een vermoeden van juistheid toegekend moest worden, wanneer in tweede termijn de stemmen staakten (‘dat een al reets gegeven vonnis voor sig hebbende *praesumptio nem veritatis, si in secunda instantia vota sunt paria*’).²⁵

Commissarissen-deciseurs vonnissen bij arrest

Tegen hetgeen uiteindelijk te Maastricht in hoger beroep werd beslist, stond geen verder rechtsmiddel meer open. Wel is tijdens het Ancien Régime van uitspraken van de Commissarissen-deciseurs diverse malen getracht herziening te krijgen zowel bij de Luikse prins-bisschop als bij de Staten-Generaal in Den Haag, doch in alle tot dusverre bekende gevallen waren de beide stadsheren van oordeel dat er geen redres mogelijk was van sententies die door hun Commissarissen-deciseurs te Maastricht gewezen waren.²⁶

25 Zie voor het bedoelde advies van Pélérin: RHCL 18A, Handschriftenverzameling, nr. 26: ‘Memoriën en advisen, gemaakt en gegeven door mij Adr. Lod. Pélérin’. Boven het advies (fol. 429r-430v) staat: ‘Advies wanneer de stemmen staaken bij Appel’.

26 Zie voor de bedoelde gevallen: Gehlen, ‘Een Maastrichts proces inzake trouwbeloften’, 56-57.

Een resolutie van 7 oktober 1722, waarbij de gezamenlijke Commissarissen-deciseurs de beide stadspensionarissen verzochten ‘een plan ofte project te ontwerpen’ dat zou leiden tot een ‘cortere en gemakkelijker maniere van procederen’ heeft naar het zich laat aanzien niet tot resultaten geleid.²⁷

Commissarissen-deciseurs, zegel

Zowel de Brabantse als de Luikse Commissarissen-deciseurs beschikten over een ambtszegel. Het Brabantse zegel verbeeldde een klimmende, getongde en geklauwde leeuw in een renaissance schild. Het omschrift luidde S. SENTENTIARUM APPELLATIONUM OPPIDI TRAJECTENSIS DUCIS BRABANTIAE.

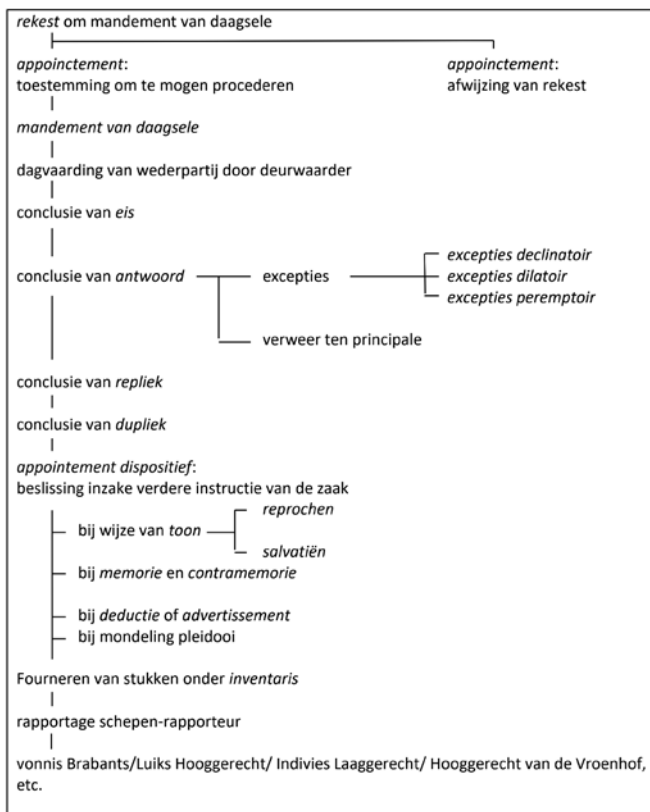
De Luikse Commissarissen-deciseurs zegelden omstreeks 1664 met een gevierendeeld schild, 1 en 4 geruit, 2 en 3 een klimmende eenstaartige leeuw; het schild gedekt door een hertogelijke hoed, met als omschrift SIG SENTENT. APPELLAT. OPPIDI TRAJECTEN. PRINCIPIS LEODIEN. Onduidelijk is, of dit zegel met het Beierse wapen ook in de periode na de Beierse prins-bisschoppen van Luik nog is gebruikt.²⁸

27 Zie inzake de resolutie van 7 oktober 1722: Gehlen, ‘Inrichting’, bijlage nr. 11.

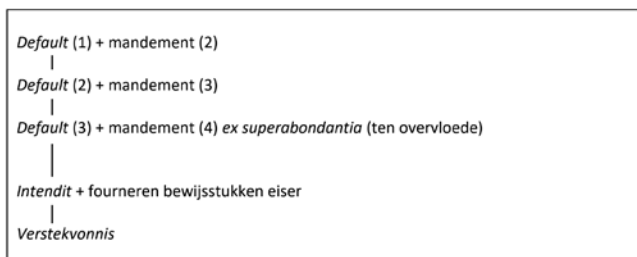
28 Eversen en Meulleners, *Limburgsche Gemeentewapens*, 273; de doorsnede van het Brabantse zegel bedroeg 7 cm; het Luikse zegel had een diameter van 5,7 cm.

6 SCHEMA PROCESGANGEN IN CIVIELE ZAKEN

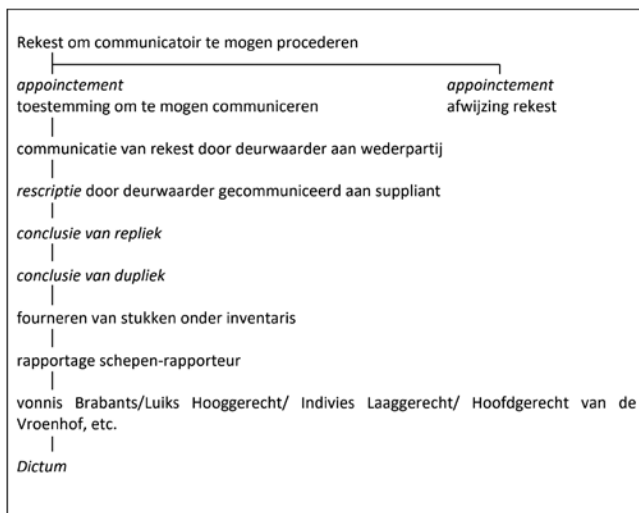
6.1 Schema van de rolprocedure in eerste aanleg: a. gedaagde verschijnt

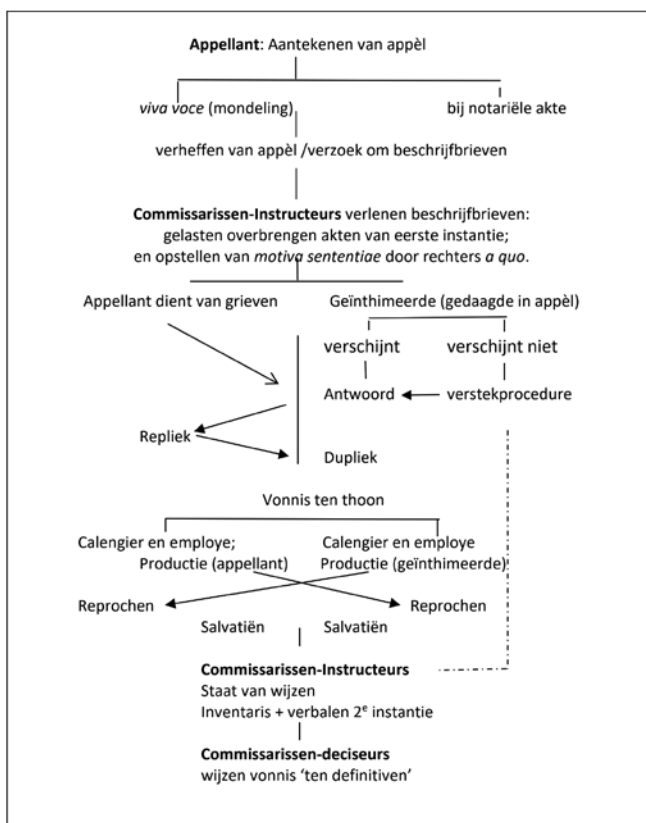
6.1 b Eiser verschijnt, gedaagde niet

6.2 Schema van de communicatoire procedure

6.3 Schema van een proces in hoger beroep voor de Commissarissen-deciseurs

7 APPELPROCEDURES

7.1 Het droesige paard. Een zaak in hoger beroep voor de Commissarissen-deciseurs van Beide Heren te Maastricht: Jan Philippens alias Nivelles (appellant) contra Ruth Broex (geïntimeerde), 1661-1662¹

7.1.1 Casus

Op 2 augustus 1660 verkocht en leverde Jan Philippens alias Nivelles aan Ruth Broex een hengstpaard voor 35 rijksdaalders. Vijf dagen later bracht de koper het paard echter weer terug ten huize van Philippens met de mededeling aan diens vrouw dat Philippens een met droes besmette hengst geleverd had.² Philippens zou bij het sluiten van de koop toegezegd hebben alsnog een gezond paard te leveren.

Philippens, dit na terugkeer van een reis vernemend, verzocht Broex het paard weer te komen ophalen en voor prompte betaling te zorgen. Ontkend werd dat het paard bij het sluiten van de koop besmet geweest zou zijn en ook dat door Philippens toegezegd was dat voor koper wel een ander paard gezocht zou worden. Dat de hengst nu ziek was, kon niet ontkend worden, doch de ziekte was veroorzaakt door oververhitting tijdens zware werkzaamheden waarvoor Broex het paard onverantwoord ingezet had, zo stelde Philippens.

Ook na herhaalde aanmaning weigerde Broex het paard terug te halen en de koopprijs te voldoen. Enige tijd later stierf het paard aan de ziekte.

Hierna ontstond zich in eerste aanleg een proces voor het indivies laaggerecht, aangezien het een koopovereenkomst betrof.

7.1.2 Procedure in eerste instantie: Indivies Laaggerecht

Het zich in het voorliggende procesdossier bevindende extract uit het rolregister van het laaggerecht te Maastricht maakt van een uit de koopovereenkomst voortgevloeide rechtszaak tussen Philippens als eiser en Broex als gedaagde voor het eerst

¹ RHCL 20.093B, CDBH. inv.nr. 71; de casusbeschrijving is van de hand van prof.mr. A.F.I. Gehlen, zie: [Berkvens-Gehlen], *Facetten van civiel en strafrechtelijke rechtspraak in de Limburgse territoria*, Hovo-cursus Limburgse rechtsgeschiedenis 9, FdR Universiteit Maastricht 1998, 39-51. Figuren en illustraties zijn toegevoegd.

² Droës is een zeer besmettelijke paardenziekte. De ziekte wordt veroorzaakt door een bacterie – *Streptococcus equi equi* – die een infectie van de voorste luchtwegen veroorzaakt, waarbij abscessen van de lymfeknopen ontstaan. Zie: <https://www.knhs.nl> (geraadpleegd 30 mei 2022).

melding per 5 oktober 1660.³ Na enige vertraging wordt door Philippens op 16 november daarna bij het in deze competente indivies laaggerecht – bestaande uit burgemeesters en gezworen raden – een ‘Aenspraecke’ tegen Broex ingediend. Philippens verzoekt burgemeesters en gezworen raden de gedaagde Broex te veroordelen tot betaling van de nog verschuldigde kooppenningen ad 35 rijksdaalders, de kosten gemaakt ter bestrijding van de ziekte van het paard en de ‘interesse van dien a die morae’.

- A. Extract uytte rolle van de Lanscroon in saecke Jan Philippens aanlegger tegens Ruth Broex gedaachde
- B. Aenspraeke voor Jan Philippens alias Nivelles aanlegger tegens Ruth Broex gedaachde, in dorso: Exhibit. den 16. nov. 1660
- C. Antwoort voor Ruth Broex gedaegde tegens Jan Philippens alias Nivelles aanlegger, in dorso: Exhibit. den 1. dec. 1660
- D. Replyck voor Jan Philippens alias Nivelles tegens Ruth Broex gedaachde; in dorso: exhibit den 11. jan, 1661
- E. Dupliq voor Ruth Broex gedaegde tegens Jan Philippens alias Nivelles aanlegger, exhibit den 25 jan. 1661; Visis actis etc. ... reguleren parthijen ten thoon 28 jan. 1661, pronunt. eodem diem estant partibus ...
- F. Vonnis ten thoon in sake Jan Philippens alias Nivelles aanlegger tegens Ruth Broex ged.
- G. Calengier ende emploie vor Jan Philippens alias Nivelles aanlegger tegens Ruth Broex gedaachde; in dorso: Exhibit den 8 martii 1661; productie gedaan ter instantie Jan Philippens alias Nivelles tegens Ruth Broex gedaagde
- H. Calengier ende emploie voor Ruth Broex gedaegde tegens Jan Philippens alias Nivelles aenleggere; in dorso: Exhibit den 4. maii 1661
- I. Conden verhoort ter instantie van Ruth Broex gedaachde tegens Jan de Nivelles, aan.^{re} coram Cloott ende Neven jurati
- J. Naerdere calengier ende employe voor Ruth Broex gedaegde tegens Jan Philippens alias Nivelles aenleggere
- K. Reprochen voor Jan Philippens alias Nivelles aanlegger tegens Ruth Broex gedaegde; in dorso: exhibit den 5 julii 1661
- L. Reprochen voor Ruth Broex gedaegden tegens Jan Philippens aenleggere; in dorso: Exhibit den 5 julii 1661
- M. Salvatiën voor Jan Philippens alias Nivelles aanlegger tegens Ruth Broex gedaegde; in dorso: overgediend den 3. aug. 1661
- N. Salvatiën voor Ruth Broex gedaegde tegens Jan Nivelles aenleggere; in dorso: Ter griffie ad manus secretarii gebracht op den 19. sept. 1661.
- O. Inventaris der acten in saecke Jan Philippens alias Nivelles tegens Ruth Broex gedaagde.

Fig. 4 Procesakten in eerste aanleg.

3 ‘Extract uytte rolle van de Lanscroon’; zie fig. 4.

De procedure in eerste aanleg verloopt overeenkomstig de in die tijd gebruikelijke processuele gang van zaken te Maastricht. Na wisseling van conclusies van antwoord, repliek en dupliek worden partijen op 28 januari 1661 bij interlocutoir vonnis van het laaggerecht ‘ten thoon gereguleerd’ (bewijsopdracht). Van weerszijden wordt een ‘callengier ende employe’ overgelegd, houdende opgave van de namen van een aantal getuigen die gehoord kunnen worden. Op de schriftelijke neerslag van de getuigenverhoren (‘producties’ en ‘conden’) reageren beide partijen vervolgens met ‘reprochen’ en ‘salvatiën’, waarin over en weer de getuigenverklaringen alsook stellingen en standpunten van partijen betwist en verdedigd worden. Met een door de procureurs van beide partijen getekende inventaris op de stukken wordt een en ander ter beslissing voorgelegd aan de rechters van het laaggerecht.

Op 5 oktober 1661 wijzen burgemeesters en gezworen raden vonnis:

Gesien ende geëxamineerd alle de acten van den processe
burgem(eeste)ren ende gesworen van beijde de genaedige heeren ende princen recht
doende, wijsen ende verclaren den aan(legge)re in sijnen eijsch ende conclusie bij aan-
sprake genomen niet gefondeerd, den ged(aeghde) daarvan absolverende, ende condem-
nerende den voors(eijde) an(legge)re in de costen van dese processe t’ onser taxatie ende
moderatie.

Aldus gedaen den 5. Octob(er) 1661. Gepronuntieerd den 7. dito, partijen bed(aegh)t per
Jan Kersten, uti retulit.

7.1.3 Procedure in hoger beroep: instructie door Commissarissen-instructeurs van Beide Heren

Tegen dit vonnis nu gaat Philippens in hoger beroep bij het gerechtelijk college der gezamenlijke Commissarissen-deciseurs te Maastricht (CDBH). Aan de hand van het bewaard gebleven procesdossier en het desbetreffende rolregister wordt hierna het procesverloop in appèl bezien.⁴ Voorbijgegaan wordt aan de materieelrechtelijke aspecten van de zaak.

Uitgangspunt voor de beschouwing vormt de inventaris van de gerechtelijke stukken die in de onderhavige appelprocedure ter tafel zijn gekomen.⁵ Deze inventaris vermeldt negentien procesrechtelijke akten, die hierna successievelijk ter sprake komen. De aangelegde nummering komt overeen met de nummers als vermeld op de omslagen van de negentien zich in het appeldossier bevindende stukken.

Ter verkrijging van nader zicht op de processuele gang van zaken in de appelzaak worden hierna in kleine letter telkens weergegeven: ad A: het deel uit het aan de orde zijnde processtuk dat van processueel belang is (inleiding en slot) en vervolgens:

ad B: hetgeen dienaangaande in het rolregister is genoteerd. De op de rolzittingen door de commissarissen-instructeurs genomen beslissingen – ‘decreten’ – zijn cursief weergegeven.

Het geheel wordt afgesloten met het eindvonnis der Commissarissen-deciseurs.

4 RHCL 20.093B, CDBH inv.nr. 71; rolregister van de Luikse secretaris lopend over de jaren 1658-1674, RHCL 20.092A, LCD, inv.nr. 14.

5 Zie hierna: fig. 5.

7.1.4 Instructie door Commissarissen-instructeurs van Beide Heren⁶

Akten uit de eerste instantie

Nadat appèl tegen het vonnis van burgemeesters en gezworenen was aangetekend, is – na insinuatie der beschrijfbrieven – het procesdossier van het laaggerecht naar de griffie der commissarissen-instructeurs overgebracht. Het geheel betrof een vijftiental stukken, op de omslagen voorzien van de letters A tot en met O.⁷ In de inventaris van de stukken uit de tweede instantie is het overgebrachte procesdossier aangeduid met nummer 1. Anders dan bij sommige rechterlijke hoven elders zijn na behandeling en afdoening van het appel de akten uit de eerste instantie niet retour gezonden naar de griffie van de rechter *a quo*. Te Maastricht was zulks niet gebruikelijk.

Vonnis a quo

Met de processtukken uit de eerste instantie is in tweevoud eveneens naar de griffie der commissarissen-instructeurs overgebracht het hiervóór reeds gememoreerde vonnis van burgemeesters en gezworenen de dato 5 oktober 1661 waartegen Philip-pens appelleerde.

Verbalen en decreten uit de tweede instantie

Behalve van de akten uit de eerste instantie en het vonnis *a quo* dienden de Commissarissen-deciseurs, die in hoger beroep moesten oordelen, ook op de hoogte te zijn van het procesverloop in tweede instantie voor commissarissen-instructeurs. Aan het einde van de appelprocedure is daartoe uit het rolregister van instructie een extract gemaakt, dat als nummer 3 der processtukken aan de Commissarissen-deciseurs is voorgelegd. Het extract betreft de ‘verbalen in tweede instantie’ en geeft een overzicht van hetgeen op de successieve rolzittingen waarop de zaak Philippens contra Broex diende, naar voren gebracht en besloten werd. De eerste optekening dateert van 20 oktober 1661 (neerlegging appellatie en verzoek tot verlening van beschrijfbrieven); de laatste van 26 juni 1662 (commissarissen-instructeurs verklaren het proces in staat van wijzen).

Akte van appellatie

Voor het instellen van appèl tegen het vonnis van het laaggerecht van 5 oktober 1661 compareert Guiliam Bruijsterbos, procureur voor Philippens, op 14 oktober bij een notariële akte van appellatie. Een afschrift van de akte wordt op dezelfde dag door de Maastrichtse notaris Herman van Merssen gedeponed bij twee rechters van het laaggerecht en bij Mares, de procureur voor Broex.

⁶ Van Brabantse zijde treden als commissarissen-instructeurs op Johan Ruse en Martin de Quade; van Luikse zijde, Servaes van Cauwenberg en Johan Baptista de Grati.

⁷ Zie: fig. 4.

Extracte bytte rolle van
instructie

Jovis den 20. octob: 1661

Jan Philippus appellant liggend inder acte van appellatie
tegenstelt hiet Broex, Jochende besegrijftverden,
protesterende contra lapsum fatalium, ingezwal
bidt 2^e woord.

siant besedrijff brieve et intj. actum de
26. octob: 1661.

Saturniden 29. octob: 1661.

Jan Philippus appellant ingesibbed besegrijftverden befoort
gesepleit werd door Jovis woord tegenst
hiet Broex Einterde, Jochende te sullen
vieren van Einterde oft andersints et ca
vintende ex intimatione 2^e woord gedaan
Woord aanden appellant geord. sijne beloffe
naar te comen ad j. peremptorie, sulx gedaan
sijnde aan geintende gelast 4 antwoorden
et intj. actum de 3. gb. 1661.

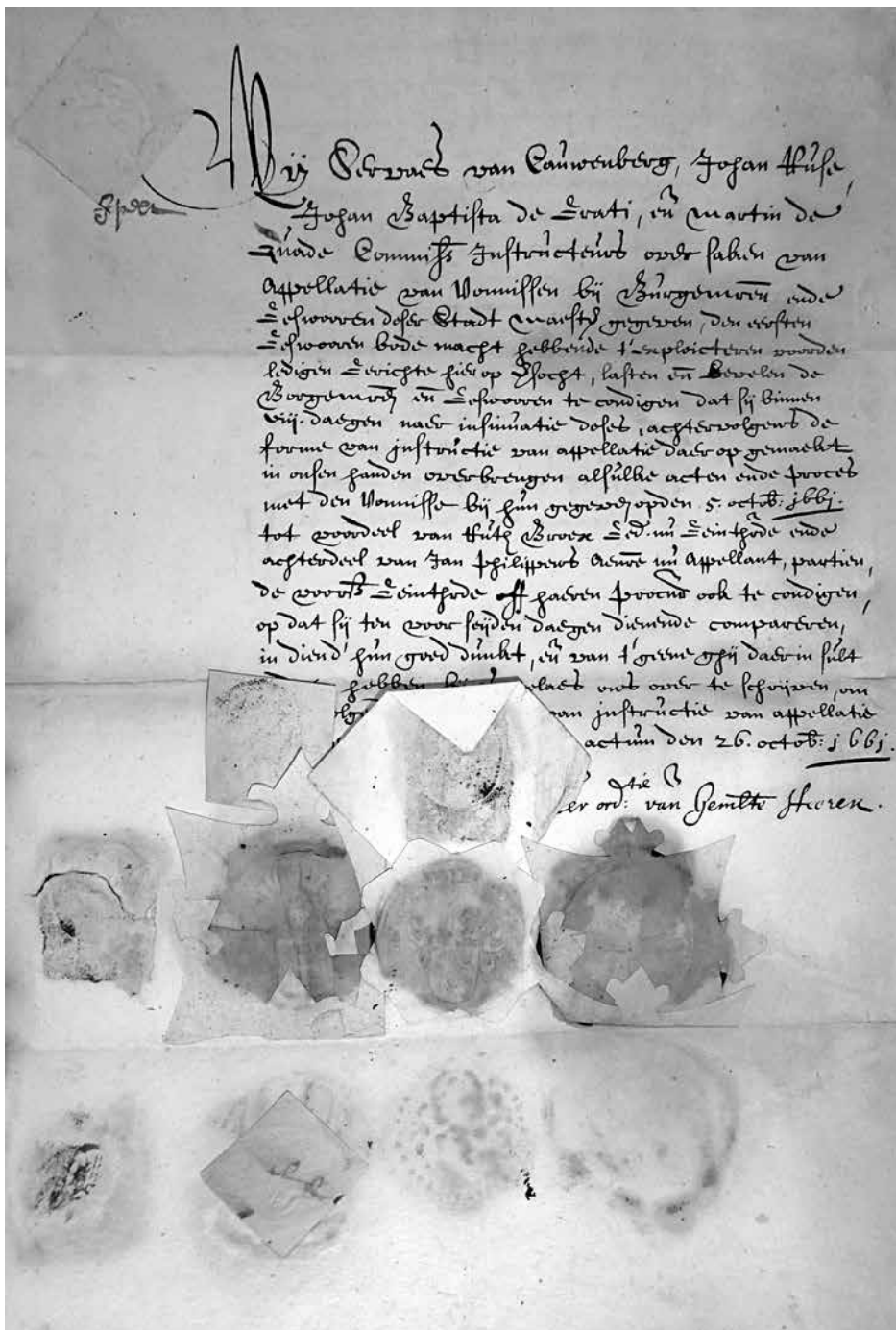
Afb. 13 Instructierol van Commissarissen-instructeurs in de zaak Philippens alias Nivelle contra Ruth Broex. RHC Limburg, 20.093B, CDBH, inv.nr. 71. Foto auteur.

1661
 Op ghydes des vierdientdes octobris sijn conuocatie
 comparandende voer mij niet opdaer binnē maectingh
 afdoende ende de gelyghe onderdonschep tuer Emillius
 Vermytstebot als procurer van Jan Philipsen Verlaend
 t'appeleerds, geseyd sij appelleerde intē dese van
 afschick vermits als mi onkenne noch gods tēde dages
 gebedes, is vint gesprooken tot doordede van
 Ruth Broex ende sijnt comptt principallē
 agterdoede, goddichende de selde appellatie
 doeltich t'introductie ende te veruolghen
 verforhede gheue van auto gemachte ende
 infirmatie goddes te vonden in besoorlyche
 forme, aduē gepastende opdag, maect ende
 faerd als boude ten personel van es. gewinck
 Stijndel ende Peter Datent als gelyghe
 gheue toe veruolghen ende gebedes.

Doyst onder die in dese bondstaende appellatie
 voer mij onderst. niet besoorlych goddes aende
 goeder Cleet ende doeltich als vintont t'
 quibet, maect als maect als procurer vanden
 vanden Broex.

J. A. A. A.
 Herm. van Merfion. notr. pub.

Afb. 14 Notariële akte van appel in de zaak van Philippens alias Nivelles contra Ruth Broex, 14 oktober 1661. RHC Limburg, 20.093B, CDBH, inv.nr. 71. Foto auteur.

Afb. 15 Beschrijfbrief in de zaak van Philippens alias Nivelle contra Ruth Broex, 26 oktober 1661, met de opgedrukte zegels van de Commissarissen-instructeurs Servaes van Cauwenberg, Johan Ruse, Johan Baptista de Grati en Martin de Quade. RHC Limburg, 20.093B, CDBH, inv.nr. 71. Foto auteur.

A. Op huijden den vierthiensten octobris XVIc eenensetich comparerende voor mij not(ari)s openbaer binnen Maestricht residerende ende de getuijgen ondergenoemt, Mr. Guilliam Bruijsterbos als procu(reu)r van Jan Philippens. Verclaerde t' appelleren, gelijk hij appelleert mits desen, van alsulck vonnis als nu onlanx, noch geen thien daegen geleden, is uuijt gesproecken tot voordeel van Ruth Broex en de sijns comp(aran)ts principaelen achterdeel- Gedenckende de selve appellatie wettelick te introduceren ende te vervolgen. Versoeckende hiervan acte gemaect ende d'insinuatie gedaen te worden in behoerlijcken forme. Aldus gepasseert op dach, maent ende jaere als boven, ter presentie van s(eigneu)r Gewink Stijuels ende Peter Paters als getuijgen hiertoe versocht ende gebeden.

Depost. *Eodem die* is dese bovenstaende appellatie door mij onderg(escreve)n not(ari)s behoerlijck gedaen aen de heeren Cloots ende Bitter als richters *a quibus*, mede aen Mares als procu(reu)r van den voorn(oemde) Broex.

Quod Attestor

Her(man) van Merssen, not(ari)s pub(licus).

Op 20 oktober daarna wordt vorenstaende akte in afschrift gedeponeerd ter griffie van de Commissarissen-instructeurs met het verzoek beschrijfbrieven te verlenen, welk verzoek zes dagen later wordt ingewilligd.

B. Jovis den 20. octob(er) 1661.

Jan Philippens, appellant, leggd neder acte van appellatie tegens Ruth Broex, versoeken de beschrijfbrieven, protesterende contra *lapsum fatalium* ingeval. Bed(aegh)t per Moors.

Fiant beschrijfbrieven et inth(imetu)r.

Actum den 26 octob(er) 1661.'

Beschrijfbrieven

In de op 26 oktober verleende en van hun persoonlijke zegels voorziene beschrijfbrieven dragen de Commissarissen-instructeurs de gerechtsbode op deze beschrijfbrieven te exploiteren aan burgemeesters en gezworenen en hen te berichten dat zij binnen acht dagen ter griffie van de Commissarissen-instructeurs de processtukken en het vonnis van 5 oktober inzake Philippens tegen Broex dienen over te brengen. De beschrijfbrieven zullen ook ter kennis gebracht moeten worden van de geintimeerde Broex of van diens procureur, zodat zij desgewenst bij de indiening van de stukken ter griffie aanwezig kunnen zijn. De gerechtsbode dient van een en ander relaas uit te brengen aan de commissarissen-instructeurs.

A: Wij Servaes van Cauwenberg, Johan Ruse, Johan Baptista de Grati ende Martin de Quade, commiss(arissen) instructeurs over saken van appellatie van vonnissen bij burgem(eeste)ren ende geswooren deser stadt Maes(trich)t gegeven, den eersten geswooren bode macht hebbende t'exploiteren voor den ledigen gerichte hierop versocht, lasten ende bevelen de borgem(eeste)ren ende geswooren te condigen dat sij binnen viii daegen naer insinuatie deses, achtervolgens de forme van instructie van appellatie daerop gemaect, in onsen handen overbrengen alsulke acten ende proces met den vonnisse bij hun gegeven op den 5. octob(er) 1661 tot voordeel van Ruth Broex, ged(aegde) nu

geïnth(imee)rde, ende achterdeel van Jan Philippens, aen(legge)re nu appellant, partien. De voors(egde) geïnth(imee)rde off haeren procu(reu)r ook te condigen, opdat sij ten voorseijden daegen dienende compareren indiend'hun goeddunkt. Ende van't geene ghij daerin sult gedaen hebben bij U relaes ons over te schrijven om naervolgende de forme van instructie van appellatie met recht vort te varen. Actum den 27. octob(er) 1661
Ter ord(onnan)tie van gem(e)lte Heeren.

Aan de voet van de beschrijfbrieven zijn de zegels der vier Commissarissen-instructeurs gehecht.

Op de omslag is door de gerechtsbode Moors gerelateerd dat door hem de beschrijfbrieven zijn *geëxploiteerd* aan de rechter *a quibus* en aan Mares, de procureur van de wederpartij. Getekend op 27 oktober 1661.

Van de exhibitie der beschrijfbrieven en van hetgeen vervolgens is besloten, is melding gemaakt in het rolregister:

B: Saturni den 29. octob(er) 1661

Jan Philippens, appellant, exhibeerd beschrijfbrieven behoerl(ijck) geëxploiteerd door Thonis Moors tegens Ruth Broex, geïnth(imee)rde. Verclaerende te sullen dienen van grieven oft andersints et ... dienende *ex inthimatione per Moors* gedaan

Word aan den appellant geord(onnee)rd sijn beloffte naar te comen *ad primam peremptoire*. Sulcx gedaen sijnde, aan de geïnth(imee)rde gelast t'antwoorden. Et inth(imetu)r.

Actum den 3. Novemb(er) 1661.

Grieven van de appellant

Bijna vijf maanden nadat van de kant van Philippens toegezegd is dat hij bij de commissarissen-instructeurs zijn grieven zal indienen, wordt op 20 maart 1662 aan die belofte gevolg gegeven.⁸

Om te betoonen dat bij de richters *a quibus* quaelijck ende onrecht is gesententieert, oversulcx bij den appellant wel ende te recht geappelleert, deduceert denselven 't geene des volght, *salvis iuribus addendi, minuendi, corrigendi etc.*

Hierop volgen 30 artikelen, waarin door de advocaat Hendrik van Pelt de visie van appellant op de feiten en diens standpunten worden belicht, leidende tot de conclusie:

Ende concluderende, is den appellant contenderende ten eijnde bij Uwe Ed. Moo. vonnis decisoir oft andersints verclaert sal worden bij de richters *a quibus* qualijck ende t'onrecht te sijn gesententieert, oversulcx wel ende terecht daervan geappeleert, ende doende 't geene de richters *a quibus* hadden behooren te doen, condemnieren den geïnthimeerden in des appelants ge(e)isch, mitsgaders inde *costen utriusque instantiae* oft anders etc.,

Implorerende in ende op alles, Henr. van Pelt jur(is). u(triusque) lic(entiatus).

⁸ Op de omslag van de conclusie van grieven stond oorspronkelijk als datum van exhibitie der grieven 15 maart 1662. Later is dit gewijzigd in 20 maart 1662. Deze laatste datum is ook vermeld in het rolregister. In de conclusie van antwoord wordt gesproken van 'den vijffthienden martii lestdeden'.

In dezen is in het rolregister genoteerd:

A: Mercurii den 20. Martii 1662.

Jan Philippens, al(ia)s Nivelles, appellant, hebbende sijne geïnterjecteerde appellatie tegens Ruth Broex geïnth(imee)rde, behoort(lijck) geïntroduceerd, exhibeerd volgens gedane verclaringe schrifture van grieven, versoekende termijn te worden gesteld *ad respondendum*. Bed(aegh)t per Moors.

Respondeat ad primam peremptorie. Et inth(imetu)r.

Actum den 25. Martii 1662.

Alvorens Broex aan dit verzoek om te antwoorden gevolg geeft, moet hem echter een nieuwe termijn gesteld worden. In het rolregister is genoteerd:

B: Jovis den 27. April 1662.

Jan Philippens, al(ia)s Nivelles, appellant, versoekt aan Ruth Broex, geïnth(imee)rde, penalen termijn te worden gesteld *ad respondendum*. Bed(aegh)t per Moors.

Respondeat ad primam de geïnth(imee)rde op pene van verstek. Et inth(imetu)r.

Antwoord

Wanneer op de rolzitting van 2 mei 1662 appellant Philippens versoekt het verstek effect te doen sorteren, dient de procureur van Broex antwoord op de grieven in.

A: Den geïnthimeerde bij copie gesien hebbende alsulcke schrifture van brieven als bij ofte van weeghen den appel(lan)t op den vijffthienden martii lestleden alhier is geëxhibeert, seght daertegens antwoordende het ghene des ende alsoo hier naer is volgende, onder reserve van alle rechts beneficiën.

(volgen 32 artikelen houdende de visie van geïntimeerde)

Mits welcke ende meer andere redenen bij U E(delen) *ex officio et via juris* te suppleren, debatterende den voorderen ende geheelen inhoude der voors(eijde) pretenser grieven voorders oft andersins als hierboven is gedaen bij impertinentie, frivoliteit *et quatenus contra* bij denegatie.

Soo concluderende, contendeert den geïnth(imee)rde ten eijnde bij U E(delen) vonnisse diffinitijf oft andersins verclaert sal woerden bij die richters *a quibus* wel ende te rechte te zijn geweest, qualijck ende sonder beswaernisse daarvan te weesen geappelleert ende dat dijen volgens denselven app(e)l(lan)t soo wel in dese als in die costen der voergaende instantie sal worden gecondemneert oft dat andersins etc.

Implorerende.

In het rolregister is in dezen genoteerd:

B: Op den 2. Maij 1662.

Jan Philippens, appellant, versoekt het gecommuneerde verstek van antwoord alsnu sijn effect te sorteren tegens Ruth Broex, geïnth(imee)rde. Bed(aegh)t per Moors. Den geïnth(imee)rde exhibeert antwoord contenderen(de) als bij deselve.

Replicet den appellant infra triduum peremptorie. Et inth(imetu)r Actum den 3. Maij 1662.

Replik

Philippens repliceert vervolgens binnen de gestelde termijn van drie dagen.

A: Den voors(eijde) appellant bij copie gesien hebbende des geëthimeerdens antwoordt, geëxhibeert den 2e Meij 1662, daertegens replicerende seght het naervolgende onder etc(eter)a

(volgen 46 artikelen, houdende de visie van appellant)

Philippens verklaart aan het slot van de repliek te persisteren bij hetgeen hij ook al in zijn conclusie van grieven naar voren heeft gebracht. In het rolregister is opgetekend:

B: Jovis den 25. Majj 1662.

Jan Philippens, al(ia)s Nivelles, app(e)l(lan)t, exhiberende replique tegens Ruth Broex. Geënth(imee)rde versoekt peremptoiren termijn gesteld te worden *ad duplicandum*. Bed(aegh)t per Moors.

Duplicet de geënth(imee)rde ad primam peremp(orie). Et inth(imetu)r.

Vervolgens meldt het rolregister:

Jovis den 1. Junii 1662.

Jan Philippens, al(ia)s Nivelles, appellant, versoekt penalen termijn aan Ruth Broex, geënth(imee)rde, gesteld te worden *ad duplicandum*. Bed(aegh)t per Moors.

Duplicet ad primam op pene van verstek. Et inth(imetu)r.

Actum den 1. Junii 1662.

En daarna:

Martis den 6. Junii 1662.

Jan Philippens, al(ia)s Nivelles, appellant, versoekt als nu effect van het gecommineerde verstek van duplique tegens Ruth Broex, geënth(imee)rde. Bed(aegh)t per Moors.

Relateere Moors het dagement te hebben gedaan aan de procu(reu)r verleden saterdagh. De geënth(imee)rde, doende visie van sijne duplique, belooft *infra cras* deselve over te geven.

Fiat exhibitio van duplique infra cras, al(ia)s versteken van nu als voor dan, et eo facto videantur acta. Et inth(imetu)r. Actum den 6. Junii 1662.'

Dupliek

Vervolgens dient de geëntimeerde, Broex, van dupliek.

A: Den geënthimeerde bevindende dije cortheijt van termijn aen hem *ad duplicandum* geprefigeert, seght om sijn devoir te thoonen *compendiose* des volghet omni meliori modo.

(volgen 19 ongenummerde artikelen, waarin de visie van geëntimeerde)

Ende oversulcx soo woert concluderende gepersisteert bij dije conclusie antwoordende genomen cum expensis oft dat andersins.
Implorerende etc. Hiero Stas.

Het rolregister meldt in dezen:

B: Jovis den 9 Junii 1660⁹
Ruth Broex, geïnth(imee)rde, exhibeerd volgens belofte dupijque tegens Jan Phiüppens.
Bed(aegh)t per Moors.

Videantur acta.

Vonnis ten thoon

Op 10 juni 1662 dragen commissarissen-instructeurs partijen op bewijs voor hun stellingen te leveren.

A: Visis actis, commissarissen-instructeurs van beijde genaedige heeren ende princen reguleren partijen ten thoon. Actum den 10. Junii 1662, *eodem die* gepronuntieerd, *partib(us) citatis per Moors, uti retulit.*
Per Copiam.

In dezen ontbreekt een aantekening in het rolregister. In het register volgt:

B: Jovis den 15 Junii 1662.
Ruth Broex, geïnthimeerde, versoekt aan Jan Philippens peremptoiren termijn te worden gesteld om met sijnen thoon voorts te vaeren. Bed(aegh)t pet Moors.

Word partijen hinc inde gelast pari passu hunnen thoon affte leijden binnen 24 uijren peremptoire. Et inth(imetur). Actum den 15. Junii 1662.

Callengier en employe voor appellant

Op 16 juni voldoet Philippens door middel van indiening van diens ‘callengier ende employe’ aan het verzoek bewijs voor zijn stellingen te leveren.

A: Den voors(eijde) appellant tot verificatie van sijne intentie nomineert de personen die hij in dese instantie als getuijgen versuekt verhoort te worden ende employeert t’ geene des volcht.

(volgt dan een achttal artikelen met aanduiding van namen van personen die als getuijgen gehoord kunnen worden op enkele punten die in de grieven en dupliek naar voren gebracht zijn):

’t voordeel daer uuijt resulterende sall instructive aangewesen worden.

⁹ De griffier dateert hier abusief. Het jaartal moet 1662 zijn. De voorafgaande aantekening in het rolregister is gedateerd: ‘Martis (dinsdag) 6. Junii’; de daarop volgende donderdag moet dan 8 juni 1662 geweest zijn. Of heeft de exhibitie plaatsgevonden op 7 juni, zoals aangeduid is op de omslag van de conclusie van dupliek?

In dezen in het rolregister:

B: Op den 16 Junii 1662.

Jan Philippens, appellant, exhibeerd calengier ende emploie tegens Ruth Broex, geïnthimeerde, versoeckende dagh *ad producendum*. Bed(aegh)t per Moors.

Word dagh *ad cras* gesteld hora 8a ante meridiem. Et inth(imetu)r.

Productie voor appellant

Op 17 juni 1662 worden een viertal getuigen gehoord op vraagpunten op verzoek van Philippens. De zich in het procesdossier bevindende ‘productie’ bevat de door de getuigen afgelegde verklaringen. Het rolregister vervolgt met:

B: Martis den 20. Junii 1662.

Jan Philippens, al(ia)s Nivelles, appellant, versoeckt aan Ruth Broex penalen termijn te worden gesteld *ad producendum*. Bed(aegh)t per Moors.

Commissarissen Instructeurs ordonneren aan Ruth Broex, geïnthimeerde, met hunnen contrarien thoon voorts te varen *infra* 24 uijren op pene van verstek. Et inth(imetur).

Calengier en emploie voor geïntimeerde

Op 22 juni daarna legt Broex de namen voor van personen, die gehoord kunnen worden,

A: Den voorscreven geïnthi(meer)de naerder bewijssende het ghene in voors. actis is geduceert, versoeckt U E(delen) gelieven dije getuijgen hieronder in margine aengeteeckent over de gedesignde ar(ticu)len te verhoeren.

(volgt de aanduiding van twee personen die gehoord kunnen worden op artikelen uit antwoord en dupliek)

Emploijerende voorders allen het ghene in desen aen hem eenichsins can ofte mach dienstig weesen *cum expensis* oft dat andersins.

Implorende.

Productie voor geïntimeerde

Eveneens op 22 juni worden de twee getuigen, die door Broex voor verhoor zijn aangeduid, ondervraagd door commissarissen-instructeurs. Het verslag van de ondervraging wordt overgelegd, in het rolregister is opgetekend:

B: Jovis den 22. Junii 1662.

Ruth Broex, geïnthimeerde, exhibeerd volgens belofte calengier ende emploie tegens Jan Philippens, versoeckende dach *ad producendum*. Bed(aegh)t per Moors.

Word dach gesteld na de middagh tegens twee uijren om den thoon *aff* te leijden, et int(himetur). Commissarissen Instructeurs decernerer publicatie van thoon, ordonnerende aan partijen binnen 24 uijren *pari passu* peremptorie te reprocheren, de sportulen te fourneren ende den inventaris te teekenen om het proces over te reijcken, ter decisie partijen in geheel te dienen *suo loco* et tempore van salvatiën of andersints si velint. Actum den 22 junii 1662.

Reprochen voor appellant

In de reprochen voor appellant de dato 26 juni weerlegt diens advocaat het gestelde in de productie van de geïntimeerde.

A: De voors(eijde) appellant copie becomen hebbende van des geïnthimeerdens calengier ende emploie alhier geexhibeert den twee-en-twintichste junii 1662 ende der depositiën van desselfs getuijgen in dese instantie verhoort ten selven daege daertegens reprocheerende, seght het naervolgende onder etc.

(volgen 22 artikelen met weerlegging)

Concludeert ende contendeert denselven soe ende gelijk in materie van reprochen behoert ende ten principalen prove in *retroactis*; cum *expen(sis)* oft anders etc(etera).

Implorende in ende op alles,

Henr. van Pelt, J(uris).U(triusque).L(icentiatu)s., 1662.

Reprochen voor geïntimeerde

In reprochen voor geïntimeerde is vervolgens het gestelde in de productie van appellant weerlegd.

A: Reprocherende tegens alsulcken vocalen thoon als op den seventhieden deses ter instantie van den appellant is afgeleijt, seght den geïnthimeerde naervolgende *omni meliori modo*.

(volgen 14 artikelen met weerlegging)

Soo woert geconcludeert gelijk in materie van reprochen ende ten principalen als voor, cum *expensis* oft dat andersins.

Implorende.

Daarna volgt in het rolregister de laatste notitie in de zaak.

B: Op den 26 Junii 1662

Jan Philippens, appellant, exhibeert reprochen tegens Ruth Broecx, versoekende 't proces gewesen te worden in staat, onder reserve van te dienen van Motijff. Bed(aegh)t per Moors,

Den geïnthimeerde exhibeert insgelijcken reprochen ende versoekt *idem ut appellant supra*.

Commissarissen Instructeurs houden het proces in staat van wijsen, partijen *hinc inde* te dienen van *salvatiën si velint* ende dat de sportulen sullen worden overgebrogd *infra viginti quatuor horas*. Et *int(himetur)*.

Salvatiën voor appellant

Volgen salvatiën van de zijde van appellant. Op de omslag van het processtuk is vermeld dat exhibitie heeft plaatsgevonden op 28 juni 1662.

Inventaris van ³ 1 ^{ste} tweede instantie van	
Jan Philippens alias Nivelles appellant	
Cogens Ruth Broex Geintgrde.	
Erstelyk d'acten van 1 ^{ste} instantie onder inventaris geformceerd . . . 11 ^o	1 ^o
Vonnis a quo . . . 11 ^o	2 ^o
alle verbaalen ende decreten inde tweede instantie . . .	3 ^o
acte van appellatie . . .	4 ^o
Beschryff brieven . . .	5 ^o
Grieven van appellant . . .	6 ^o
Antwoord van Geintgrde . . .	7 ^o
Replijck van appellant . . .	8 ^o
Du pleyck van Geintgrde . . .	9 ^o
Vonnis ten hooen van 10. Junij 1662 . . .	10 ^o
Calengier en ^d Emplouje van appellant . . .	11 ^o
productie voor Jan Philippens appnt . . .	12 ^o
Additionelen Calengier en ^d Emplouje van Geintgrde . . .	13 ^o
Conden van Geintgrde . . .	14 ^o
Reprochen van appellant . . .	15 ^o
Reprochen van Geintgrde . . .	16 ^o
salvationen van . appellant . . .	17 ^o
salvationen van Geintgrde . . .	18 ^o
Dezen inventaris . . .	19 ^o

Afb. 16 Inventaris van de procesakten van tweede instantie in de zaak Philippens alias Nivelles contra Ruth Broex. RHC Limburg, 20.093B, CDBH, inv.nr. 71. Foto auteur.

A: Den voors(eijde) app(e)l(lan)t copie becomen hebbende van des geïnth(imeer)dens reprochen alhier op den 27e Junii geexhibeert,¹⁰ daertegens salverende, segt het naer volgende onder etc(ete)ra.

(volgen 12 pagina's met niet-genummerde artikelen ter nadere verdediging van de standpunten van appellant).

Concluderende contendeert den app(e)l(lan)t soo ende gelijk in materie van salvatie behoort, ende ten principaelen *pro ut in retroactis*, des recht versoekende *omni meliori modo, cum expen(sis)* oft anders etc(ete)ra.

Implorerende in ende op all(e)s. Henr. van Pelt. J.U.L., 1662

Salvatiën van geïnthimeerde

Volgen salvatiën van de zijde van geïntimeerde. De omslag geeft als datum van exhibitie 30 juni 1662.

A: Den voorscreven geïnthimeerden om U Eed(el) Moo(genden) in cort voor te houden dije meriten van saecke, seght bij middele van salvatie des voight.

(volgen 6 pagina's met niet-genummerde artikelen ter nadere verdediging van de standpunten van geïntimeerde)

Soo vertrouut den armen geïnthimeerde dat U Eed(el) Moo(genden) sullen geliven te confirmeren dije sententie der voorige richters ende den appellant te dommen in dije kosten van beide instantie oft dat andersins.

Implorerende etc(etera).

Hiero Stas, *pro paupere appellante*.

Inventaris van de tweede instantie

De voornoemde stukken worden tezamen met de onderstaande inventaris overgelegd aan de Commissarissen-deciseurs.

1. Eerstelijk d'acten van de ierste instantie onder inventaris gefourneerd¹¹
2. Vonnis *a quo*
3. Alle verbaalen ende decreten in de tweede instantie
4. Acte van appellatie
5. Beschrijff brieven
6. Grieven van de appellant
7. Antwoord van de geïnth(imee)rde
8. Replique van de appellant

¹⁰ In de hiervóór ad 16 sub B gemelde aantekening in het rolregister wordt als datum van exhibitie der reprochen van appellant 26 juni 1662 vermeld.

¹¹ Dit betreft de vijftien documenten, aangeduid met de letters A tot en met O, zoals vermeld onder 1. Akten uit de eerste instantie. Zie: fig. 4.

9. Duplique van de geïnth(imee)rde
10. Vonnis ten thoon van de 10. Junii 1662
11. Callengier ende Emploije van de appellant
12. Productie voor Jan Phlippens, appellant
13. Additionelen Callengier ende Emploije van de geïnth(imee)rde
14. Coenden van de geïnth(imee)rde
15. Reprochen van de appellant
16. Reprochen van de geïnth(imee)rde
17. Salvatien van de appellant
18. Salvatien van de geïnt(imee)rde
19. Desen inventaris

Fig. 5 Procesakten in hoger beroep.

Vonnis door Commissarissen-deciseurs van Beide Heren

Op basis van de overgelegde stukken vonnissen de Commissarissen-deciseurs van Beide Heren op 7 juli 1662. Zij zijn van oordeel dat er terecht geappelleerd is en wijzen de eis van appellant toe. Door geïntimeerde Broex dient de nog verschuldigde koopprijs ad 35 rijksdaalders in drie termijnen voldaan te worden. Daartoe moet voldoende zekerheid gesteld worden. De kosten in beide instanties worden gecompenseerd.

Gesien ende geëxamineerd alle de acten van den processe ter eerster instantie voor burgem(eeste)ren ende gesworen ingediend, met den vonnisse bij den selven tuschen partijen daarover gegeven ende gepronuncieerd den sevendenden october lestleden, waarvan geappelleerd is, voorts de acten van dese tweede instantie, mitsgaders de verbalen, ende appointementen in sake respectie gehouden ende gegeven, 't een ende 't ander onder behoorlijke inventarissen gefourneerd ende overgebracht, Commissarissen Deciseurs van beijde de heeren ende princen der stadt Maastricht, op alles wel ende rijpelijk gelet recht doende, wijsen ende verclaren bij den appellant wel ende te recht te sijn geappelleerd, qualijk ende te onrecht bij de rechters *a quibus* gewesen; doende deswegen 't geene deselve hadden behoeren gedaen te hebben: adjudiceren den anlegger, nu appellant, de geeijschte vijff ende dertig rixdaelders cooppenninck van het peerd in questie, den gedaeghde, nu geappelleerde, daar inne condemnren(de) ende deselve te betalen binnen ses weken met een derde part, het andere innerlijk ses maanden nae de pronunciatie van deser, ende het laeste derde part ven de voors(eijde) cooppenningen ses maanden daeraan volgende, mits stellende cautie voor competente rechter voor goede eventuele voldoeninge als voors(creven). De costen van dese ende vorige instantie niette min om redenen compenserende. Aldus gedaen den 7. Juüi 1662. (Getekend): A. Baron de Kerckhem de Wijer; A.H. Ripperda; Charles de Mean; Fl.Cant.

Gepronuncieerd den 8. Julii 1662 ten overstaan van de heeren Commissarissen Instrueteurs: de la Montagne, van Cauwenbergh en de Quade; Gesworen: van Eijdsen, van Notten, de Bitter, Pessers, partijen bedaeghd per Dirck Vulten, *uti retulit*.'

In het dossier bevinden zich tenslotte nog het 'taxaat van kosten' en het 'taxaat van nakosten'.

7.2 De Gesamentlycke Brouwers van Rutten tegen drossard Eupen. Een fiscaal proces in drie instanties, 1710-1716¹²

7.2.1 Casus

In januari 1710 betrof de drossard van de vrijheerlijkheid Rutten, een van de in de nabijheid van Tongeren gelegen Redemptiedorpen, de gezamenlijke brouwers aldaar voor de lokale schepenbank in rechte, wegens ongehoorzaamheid aan een ordonnantie van graaf Philip Willem Conraad van Hoensbroeck-Geul als heer van Rutten uitgevaardigd over het keuren en de prijsstelling van bier.¹³ Het betreft een ambtshalve ingestelde fiscale procedure. In dergelijke boetstraffelijke processen werd de in civiele zaken gebruikelijke procesorde gevolgd en was hoger beroep in beginsel mogelijk.

Waar de drossard naleving van de heerlijke ordonnantie wilde afdwingen, verweerden de gezamenlijke brouwers zich door de bevoegdheid van de heer van Rutten om keurmeesters aan te stellen en de bierprijs te reguleren in twijfel te trekken. Zij beriepen zich daarbij op hun ‘natuerlijcke liberteyt’, om zelf prijs en kwaliteit van het bier te mogen bepalen.

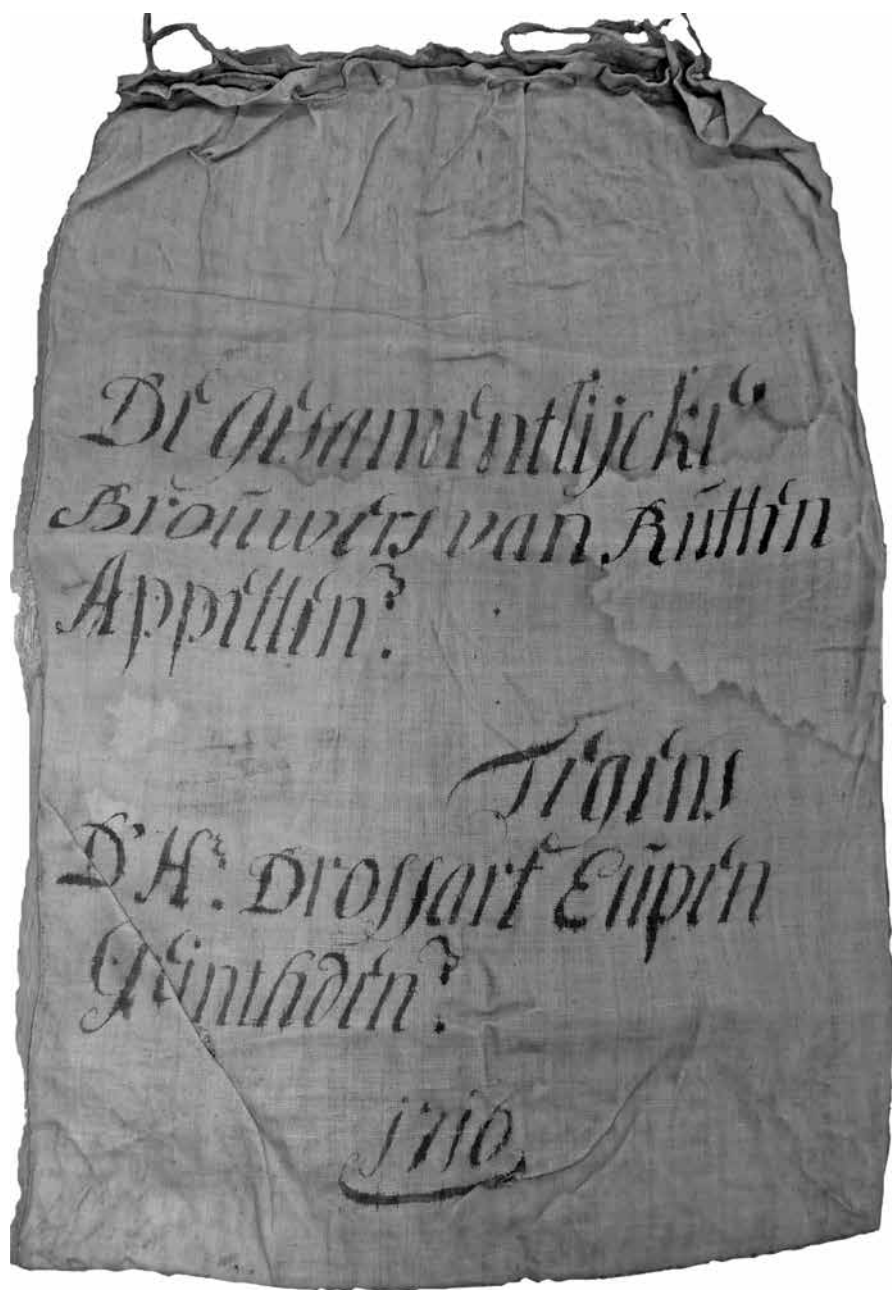
In deze kwestie werd in eerste instantie geprocedeerd voor de schepenen van Rutten (9 januari 1710-4 augustus 1713). Tegen hun uitspraak werd hoger beroep aangetekend bij het in Maastricht zetelende Grafelijke Hooggerecht van de Vroenhof bij akte van appellatie van 20 augustus 1713. Dit gerecht deed uitspraak op 24 juli 1716. Tegen hun vonnis werd appèl ingesteld bij akte van 20 augustus 1716 bij de Brabantse commissarissen-instructeurs, waarna de Brabantse Commissarissen-deciseurs op 14 november 1716 ‘ten definitiven’ recht deden.

7.2.2 Procedure in eerste instantie: de schepenbank van de vrije heerlijkheid Rutten (januari 1710-augustus 1713)

Blijkens de inventaris van ‘processale stukken’ werden in eerste instantie voor de schepenbank van de vrijheerlijkheid Rutten 41 stukken gewisseld, welke nadien tezamen met het vonnis en de achteraf opgestelde *motiva sententiae*, na het verheffen

¹² RHCL 20.091B, BCD, inv.nr 507; het dossier omvat twee dozen. Doos nummer 1 bevat in afschrift de stukken van de zaak in eerste instantie bij het gerecht van Rutten, doos nummer 2 bevat eveneens in afschrift de stukken betreffende de zaak in tweede instantie bij het gerecht van de Vroenhof en in originali het dossier in derde instantie bij de Brabantse Commissarissen-Deciseurs; in het procesdossier wordt de drossard afwisselend aangeduid als ‘van Eupen’ en ‘Eupen’. In de getranscribeerde teksten is deze variatie gehandhaafd. Voor de originele akten in eerste instantie, alsmede de originele verbalen in tweede instantie, zie RHCL 20.088A Vroenhof appèllen, evac.nr. 249. De casus werd in maart 2003 beschreven door Mr Yuri Michielsens, LL. M. (Harvard), in het kader van het door de auteur gedoeerde keuzeblok Limburgse Rechtsgeschiedenis. De auteur is Dr. Michielsens erkentelijk voor zijn toestemming om de door hem indertijd gemaakte procesbeschrijving ten behoeve van deze procesgids te mogen bewerken.

¹³ Philip Willem Conraad, graaf van Hoensbroeck-Geul, heer van Geul, Bunde, Ulestraten, Erpicom, Groten Brogel en Aldenrath, voogd en stadhouder der lenen van het Land van Valkenburg (Staatse Partage). Hij trad in 1680 in militaire dienst. Gedoopt april 1657 te Brussel (B), overleden 27 september 1716 te Maastricht op 59-jarige leeftijd, begraven te Geulle. Zie: http://geulle.com/wordpress/?page_id=214 (geraadpleegd 28 april 2022).

Afb. 17 Proceszak 'De gesaementlijke brouwers van Rutten appellanten tegens d'Hr. Drossart Eupen geintheiden 1710'. RHC Limburg, 20.091B, BCD, inv.nr. 507. Foto auteur, 2022.

van het appèl en het verlenen van beschrijfbrieven, op 26 april 1714 ter griffie van het hooggrafelijke gerecht van de Vroenhof als rechter van tweede instantie werden overgebracht door Dirck Vaesen, schepen van Rutten.

De procedure kent aanvankelijk een normaal verloop. Omdat het een fiscale procedure betreft, neemt het proces een aanvang met de *Clacht en conclusie* die op 9 januari 1710 werd ingediend door drossard van Eupen tegen de gezamenlijke brouwers van Rutten.

Clacht ende conclusie

In zijn klacht beschuldigde de drossard de brouwers van ‘extravagantiën ende ongeregelgheden in het brouwen en tappen’ van bier. De brouwers verkochten bier voor vier stuivers per pot. De graaf meende, in het belang van de ingezetenen van de heerlijkheid Rutten, de prijs van het bier te moeten reguleren aan 10 oortjes per pot en een ton bier naar proportie. De drossard beschuldigde de brouwers ervan, dat zij de prijs van het bier ‘op hunne eijghene autoriteit, sonder permissie van Zijne Graef-felicke Genade’ hadden verhoogd. Derhalve eiste hij, dat de brouwers het bier per pot of per ton, niet tegen een hogere prijs zouden verkopen, dan door de voortaan aan te stellen grafelijke keurmeesters werd vastgesteld. Wegens hun eigenmachtig optreden zouden de brouwers tevens tot een boete moeten worden veroordeeld, proportioneel aan hun overtreding.

Antwoord

Op 15 januari 1710 dienden de gezamenlijke brouwers van Rutten van antwoord. Zij bestreden zich aan ‘ongeregelgheden oft extravagantën’ te hebben schuldig gemaakt. Bij het vaststellen van de bierprijs hadden zij zich als vanouds gericht naar ‘prijs en dierte’ van de granen, waarbij ze gewoonlijk een halve stuiver per pot minder berekenden dan de brouwers van de naburige stad Tongeren. Daarnaast stelden zij zich op het standpunt, dat aan de graaf van Hoensbroek-Geul niet het recht toekwam door middel van verordeningen de bierprijs te reguleren, of keurmeesters aan te stellen. Ook meenden zij, dat zij niet gehouden waren over hun winst of verlies aan de drossard verantwoording af te leggen. Zij concludeerden, dat zij van geen heerlijke keurmeesters afhankelijk waren en dat de heer niet het recht had hun natuurlijke vrijheid aan te tasten. Het gerecht diende daarom de drossard in zijn *clacht en conclusie* ongefundeerd te verklaren met veroordeling in de kosten van het geding, of anderszins ‘*omni meliori modo salvis implorere*’.

Repliek, dupliek, tripliek en quadrupliek

De procedure werd vervolgd met het dienen van *repliek* (exhibitum 21 januari 1710), *dupliek*, *tripliek* en *quadrupliek* (exhibitum 1 maart 1710). In essentie stelde de drossard steeds, dat de heer van Rutten gerechtigd was door middel van verordeningen in te grijpen in de bierprijs en dat hij gerechtigd was keurmeesters aan te stellen om toe te zien op prijs en kwaliteit van het bier. De brouwers bestreden deze opvatting en stelden zich op het standpunt, dat hun vrijheid gepresumeerd moest worden, zolang de heer niet kon bewijzen gerechtigd te zijn tot het maken van de bestreden

verordening. De heer diende zich te onthouden van inbreuken op de vrijheden en privileges van de ingezetenen, omdat hij had gezworen en beloofd had die te zullen handhaven.

Refutatie, verbaal, contraverbaal, altercatie, contra-altercatie

Op 12 maart reageerden de gezamenlijke brouwers van Rutten door middel van een *refutatie* op de *quadrupliek* van de drossard, waarop deze op 18 maart 1710 zijnerzijds reageerde met een *verbaal*. Wederpartij reageerde daarop door middel van een *contra-verbaal* op 21 maart 1710.

Voor de drossard was daarmee de maat vol. In een *altercatie scripto* – een schriftelijk debat – beklagde hij zich erover, dat de brouwers de gebruikelijke procesorde verstoorden, door het produceren van inhoudsloze geschriften, zodat het proces niet ten toon kon worden gewezen (exhibitum 24 maart 1710). Hetgeen uiteraard namens de brouwers werd bestreden door middel van een *contra-altercatie* (exhibitum 2 april 1710).

Calengier en employe, vraegstukken, debat en contra-employe, reprochen en salvatiën

De *altercatie scripto* van de drossard leidde ertoe, dat het proces vervolgd werd met de bewijsvoering over en weer. Op 19 juli 1710 diende de drossard van Calengier en employe in plaetse van intendit. Omdat op tegenspraak wordt geprocedeerd, kon de drossard niet volstaan met het dienen van intendit, d.w.z. zijn strafeis, maar diende hij een lijst in van getuigen die door het gerecht gehoord zouden moeten worden aan de hand van vooropgestelde vraagpunten. De brouwers dienden op 28 juli insgelijks hun *Vraegstukken* in. Vervolgens worden tussen partijen nog talrijke stukken gewisseld, totdat op 13 oktober 1711 de drossard dient van *reprochen*, waarin hij het door de brouwers geleverde bewijs aantast. De brouwers reageren hierop met *salvatiën* in hun *debat* finaal op 27 januari 1712. Nadien ontspoorde het proces opnieuw doordat de drossard zich gegriefd achtte door de toonzetting van de reactie van de brouwers op een door hem nadien ingediend *verbaal*. Door middel van een *propositie in scriptis* eiste de drossard onder generieke verwijzing naar het Loonse Landrecht,¹⁴ dat de brouwers hun *contra verbaal* van 6 februari 1712 individueel zouden onderschrijven, zodat hij hen ook individueel zou kunnen aanspreken. Nadien werden in het proces geen stukken gewisseld totdat het proces in maart 1713 opnieuw in een stroomversnelling geraakte.

Motuyff van recht, Propositie in scriptis, Verlichtinge met debat en employe, Affermissement ende persisteringe, Finale sustineringe oft propositie om rechtsadministratie, Contre-sustineringe, Naerdere rechtsinstructie, Advies incommunicabel, Naerdere finale persistering incommunicabel
Tussen 6 maart en 3 juni wisselen partijen nog een aantal documenten, waarin zij conclusies trekken uit de bewijsmiddelen die zij eerder hebben geleverd. Zij maken daarbij over en weer gebruik van externe juridische adviezen. Deze fase van het proces wordt op 2 mei 1713 afgesloten, als de drossard zijn *Finale sustineringe oft propositie*

¹⁴ De heerlijkheid Rutten is als een Brabantse enclave gelegen in het Luikse graafschap Loon.

om rechtsadministratie indient, op 8 mei namens de Brouwers gevolgd door een *Contra-sustineringe finael met naerder debat*, waarbij zij de aanklacht van de drossard nogmaals weerleggen. Na sluiting in rechte, staan de schepenen van Rutten partijen nog toe, nadere juridische overwegingen toe te voegen, waarvan de inhoud niet aan wederpartij geopenbaard hoeft te worden (*naerdere rechtsinstructie off debat finael niet-communicabel voor de drossard, advies incommunicabel voor de brouwers en Naerdere finale persisteringe incommunicabel voor de drossard*).

Advies van een onpartijdige rechtsgeleerde. Vonnis

Alvorens vonnis te wijzen, wonnen de schepenen van Rutten zelf eveneens onafhankelijk advies in bij een advocaat praktiserend voor het Hof van Gelderland in het Staats bezette Roermond.¹⁵ Deze onpartijdige rechtsgeleerde komt tot een advies, waarbij enerzijds de drossard en de heer van Rutten het recht wordt ontzegd om keurmeesters voor het bier aan te stellen, maar anderzijds wordt betoogd, dat het evenmin tot het vrije ondernemerschap van de brouwers behoort om zelf dergelijke keurmeesters aan te stellen. Deze bevoegdheid dient toe te komen aan de schepenen van Rutten, die in het algemeen belang gerechtigd zijn keurmeesters aan te stellen en de prijs en kwaliteit van het bier als natuurlijke levensbehoefte te reguleren. Hoewel de *clacht en conclusie* van de drossard zijns inziens niet gefundeerd is – en daarom moet worden afgewezen – overweegt de rechtsgeleerde, dat de drossard in het algemeen belang heeft willen ageren, en dat de brouwers louter oog hebben gehad voor hun eigen belang. Hij meent daarom dat het billijk is de kosten te compenseren.

Uit de tekst van onderstaand vonnis blijkt, dat de schepenen van Rutte op 2 augustus 1713 conform dit advies in eerste instantie uitspraak hebben gedaan.

Vonnis

In saecke

Van den Heer Drossard van Eupen *officii nomine* clager

Tegens

Jan Engelburghs en consorten brouwers deses dorps beclaegde

Schepenen der vrijheerlijkheijdt Rutten naer oversien der acten met advies van eenen onpartijdigen rechtsgeleerden recht doende in saeke van den heer drossard van Eupen *officii nomine* clager tegens Jan Engelburghs en consorten *prout in actis* beclaegde, verclaeren den heer clager qq wel gefondeert om bij *authoriteyt* van desen gerechte die bieren onder dese heerlijkheijt te doen stellen tot redelijken prijs, ende deur het gerechte te doen stellen keurmeesters om die inwendige qualijtj ende valeur der selve te keuren ende te appretiëren op consente van desen gerechte. Maer alsoo men eenen langen tijdt voor het aenstellen deser actie geene wettige keurmeesters gestelt vindt, noch van eenigh wettigh reglement oft *ordonnantie* ten opsicht der bieren onlanghs gemaect eenigen schijn is, verclaeren den heer aenlegger in sijne *clacht ende conclusie* in vuegen en manieren soo hij bij die selve gecontendert heeft niet gefondeert en compenseren die kosten. *Actum en ge-*

¹⁵ In het afgeschreven advies (RHCL 20.019B, BCD, inv.nr. 507) ontbreekt de naam van de juridische adviseur. Blijkens het originele advies betreft het de Roermondse advocaat P. van Lom (RHCL 20.088A, Vroenhof Hooggerecht, evac.nr. 249).

concipieert op heden den tweeden dach augusti des jaer seventhien honderdt derthien ten elff uren voor middag ... gepronuncieert binnen Rutten in onse gewoonlijke gerechtscaemer op heden den 4. Augusti 1713 in presentie van Cuypers facteur van den Heer Drossard en Jan Engelburghs, Hend. Smeets als geconstitueerde van die brouwers.

J[an] Vincquedes secr[etarius] S[cabini] justitiae Ruttensis¹⁶

De schepenen van Rutten oordelen, enerzijds dat de drossard het recht heeft door gemeentelijke keurmeesters prijs en kwaliteit van het bier te laten vaststellen, met consent van het gerecht, maar anderzijds constateren zij ook dat er gedurende een lange periode voorafgaand aan het proces geen sprake is geweest van de aanstelling van dergelijke keurmeesters of van een wettelijk voorschrift ten aanzien van het keuren van bier. Zij ontzeggen de drossard derhalve zijn eis, met compensatie van kosten.

Akte van appèl

Op 8 augustus 1713 tekenden de brouwers van Rutten tegen dit vonnis appèl aan. Het rolregister van de schepenbank Rutten vermeldt hierover het volgende:

Extract uijten rolleregister des gerichtts Rutten

Op heden den 12. Augusti 1713 is voir ons schepenen der vrijheerlijckheyt Rutten gecompareert Nicolaes Wilhelme de Lonchin als facteur van Jan Engelburghs, Gilis Leuwens ende Henrick Smeets geconstitueerde der brouwers van Rutten, denwelcke heeft geappelleert gelijk hij mits desen appelleert *forma ordinaria et omni meliori modo*, soo in naeme der voorschreven geconstitueerden, als alle andere brouwers henne consorten, van alle alsulcke grieven welcke hun sijn aengedaen ende resulteren ende voorders souden cunnen geschieden, resulteren oft overcomen bij het vonnis op den 4. Deser loopende maendt, duer ons in hunne saecke als beclaegden ter eender ende de heer drossard van Eupen *nomine officii* claeger ter andere sijden gegeven tot ons wettigh overhooft, verhoopende aldaer beter rechts administratie te becoomen, alles onder protestation ende reserven hun naer recht kunnende competeren en heeft hierover in qualiteyt voorschreven in onse handen gestipuleert, *actum ut supra*, present Herman Farts ende Hendrix Schepens.

Motiva sententiae in eerste instantie

Aangezien de brouwers bij het hooggrafelijk gerecht van de Vroenhof hoger beroep aantekenden tegen dit vonnis, dienden de schepenen van Rutten niet alleen de procesakten van eerste instantie aan de hogere rechter over te leveren, maar ook – conform de recessen van 1682/1684 – de *motiva sententiae*, de juridische overwegingen, die de grondslag vormden van hun vonnis.

Voor de schepenen kwam het proces in de kern neer op de vraag (1), of de graaf van Hoensbroeck-Geul als heer van Rutten gerechtigd was om de bierprijs te reguleren en keurmeesters aan te stellen; en (2) – indien deze vraag bevestigend beantwoord moest worden – of de beklaagden aan het heerlijke gebod gehouden waren, en (3) of zij – indien zij in strijd daarmee handelden – deswege strafbaar waren.

¹⁶ In de periode 1717-1728 fungeert in Tongeren een Johannes Vincquedes als notaris. Zie: https://search.arch.be/eac/eac-BE-A0500_104885_DUT (geraadpleegd 29 september 2022).

Rijpelijk geëxamineert hebbende
die acten tusschen den Heer Drossaard
van Eupen officij nōe clager ter eene ende
van Engelburchs ex lous. Bruijers deses drafs
beclaegde bevindt die clachte hier in te staen
dat die beclaegde op huine eijgen aithoriteijt
sonder die permistie van sijne Graeff: senade
den pot hier sonder vercooght ende gehooght
hebben tegens drij st. ende die tonne
naer huijne caprice ende fantasie.

Concluderende dat aen die Bruijers ex
tappers sal worden geordonneert het hier
het b. per pot oft tonne niet hooger te
vercoopen als die keijmeesters sullen oordeelen
te behooren.

Ende ontdat b. het hier den huijnen
eijgene aithoriteijt verhooght ex vercooght
hebben in een amende naer eigenhe van
laeke.

Die beclaegde b. huijnen antwoordt en
getooven niet den hem eenige onregeltheijt
oft extravagantie te sijn geploogen in
bruijers oft in tappen.

ende nupende

Afb. 19 Motiva sententiae van het hooggrafelijk gerecht van de Vroenhof inzake de brouwers van Rutten tegen drossaard Eupen. RHC Limburg, 20.091B, BCD, inv.nr. 507. Foto auteur.

(1) Aan de hand van diverse rechtsgeleerde verhandelingen¹⁷ betoogden zij, dat bezitters van heerlijkheden met hoge, middelbare en lagere jurisdictie bevoegd waren reglementen met strafsancie uit te vaardigen. Deze bevoegdheid werd feitelijk uitgeoefend door de lokale schepenen, die namens de heer – maar zonder zijn rechtstreekse inmening – over allerlei zaken oordeelden, op aanmaning van de drossard. Uit de akten zoals door beide partijen overgelegd, is gebleken, dat de heer zich altijd tot het gerecht had gewend, om reglementen ter zake van het brouwen te verkrijgen, en dat de schepenen gerechtigd waren om de bierprijs te reguleren en keurmeesters aan te stellen.

Met een verwijzing naar Martinus Colerus, *De alimentis Libri III*, argumenteerde het gerecht, dat waar het bepalen van de graanprijs onder de bevoegdheid van de magistraat viel, zulks ook van toepassing was op het bier, hetwelk voor het onderhoud van mensen even noodzakelijk was als brood. In dit verband wezen zij ook op Digesten 47,11,6 betreffende de versterking van de voedselvoorziening door de hebzucht van speculanten.¹⁸

(2) De brouwers beriepen zich daarentegen op hun natuurlijke rechten. Dit beroep kon volgens de schepenen niet slagen, omdat de drossard zich in voorkomende gevallen altijd tot de schepenen heeft gewend om de regelgeving met betrekking tot de verkoop en het tappen van bier te doen naleven, waarna het gerecht in het algemeen belang de bierprijs reguleerde. Hetgeen ook elders in de Redemptiedorpen vaste praktijk was.

(3) Omdat van recente vaststelling en publicatie van een reglement op het brouwen en tappen van bier in Rutten geen sprake was, en de brouwers hun prijzen niet op extravagante wijze hadden verhoogd, kon de klager echter niet aannemelijk maken, dat beklagden enige ordonnantie geschonden hadden en deswege beboet zouden moeten worden.

7.2.3 Tweede instantie: het Hooggrafelijk Gerecht van de Vroenhof (september 1713-juli 1716)

- A. Extract vuytten schepenen dingh register van den Hooghen Graeffelicken Gerechte van den Vroenhove; in dorso: Verbalen 2ae instantiae in saecke de gesaemtlijcke brouwers van Rutten appellanten ende geintheemderden resp. tegen dhr drossardt van Eupen appellant ende geintheemde resp. [gequoteerd: A]
- B. Acte van appèl voor de gesaementlicke brouwers van Rutten appellanten t. d'heer drossard van Eupen. Exhib. den 30. aug. 1713 [gequoteerd B]
- C. Requeste voor dheer drossard Eupen; exhib. 30 aug 1713
- D. Beschrijffbrieven in saecke de gesaementlijcke brouwers der heerlicheyt Rutten appellanten tegens d'heere drossardt van Eupen nomine officii geintheemde; exhibitum den 31 aug. 1713

¹⁷ Verwezen wordt o.a. naar Jacobus Cancarius, *Variae resolutiones*, Lugdunum 1618, Matthaeus Wesenbecius, *In pandecta Iuris civilis et codicis Justiniani libros commentarii*, Basel 1629, Paulus Christinaeus, *In leges municipales eiusdem (Mechliniensis) civitatis et provinciae*, Antverpiae 1642, en Gudelinus, *De iure novissimo*, Libri VI, Antverpiae 1642.

¹⁸ Martinus Colerus, *De alimentis Libri III*, Lipsiae 1597, fol. 572: *Magistratus subditis tenentur de alimentis prospicere* (overheden zijn gehouden jegens onderdanen wat voedsel betreft te voorzien).

- E. Beschrijffbrieven in saecke d'heere drossardt Eupen nomine officii appellan-
tant a punctis gravantibus tegens de gesamentlijcke brouwers van Rutten gein-
thimeerdens. Exhib. 5 sept. 1713
- F. Vonnis in saecke d'heer drossard van Eupen t. Jan Engelburghs cum suis.
Exhib. 9 november 1713
- G. Verclaringe voor Jan Engelburghs cum suis. Exhib. 9 nov 1713
- H. Propositie in scriptis voor den hre drossardt Eupen van Rutten qqa gein-
thimeerde ende appellant a punctis gravantibus tegens Jan Engelburghs ende con-
sorten brouwers van Rutten ged[aegd]ens nu appellanten. Exhib. 14 dec. 1713
- I. Acte van consignatie ende protestatie voor Jan Engelburghs cum suis ap-
pellanten tegens d'heer Drossard van Eupen. Exhib. den 18 januarii 1714
- K. Declaratie des gericht der vrijheerlijckheijt Rutten, d.d. 22 jan 1714 in judi-
tio. Exhib 7 febr. 1714 [schepenen van Rutten verklaren, dat de graaf van Hoens-
broek de Geul alle proceskosten[van eerste instantie?] heeft voldaan.
- L. Grieven met reedenen van nulliteijt voor de brouwers van Rutten appellan-
ten tegens den heer drossard van Eupen in naeme van zijn Hoogwelgeb. den
heer grave van Hoensbroock de Geul, geintheimeerde. Exhib den 11 oct. 1714 (?)
- M. Persisteringe bij de retroacten voor d'heer drossard Eupen appellant en gein-
thimeerde tegens de brouwers van Rutten appellanten. Exhib. 8 nov. 1714
- N. Replijck voor de brouwers van Rutten appellanten tegens den heer drossard
van Eupen geintheimerden. Exhib. den 21 maart 1715
- O. Persisteringe bij antwoord ter rolle loco duplicae voor den drossard Eupen
sub O [dus ontbreekt in dossier]
- P. Vonnis ten thoon bij de verbaalen sub P [dus ontbreekt in dossier]
- Q. Employe met vier stucken annex voor de brouwers van Rutten appellanten
tegens den heer drossard van Eupen geintheimeerde. exhib 24 oct, 1715
- R. Employe voor den heer Drossardt Eupen aenleggere nu geintheimeerde tee-
gens de brouwers van Rutten ged. nu appellanten. Exhib. 20 febr. 1716
- S. Reprochen voor den heere van Eupen drossardt van Rutten aenleggere nu
geintheimeerde tegens de brouwers van Rutten appellanten exhib 2 april 1716
- T. Extract uijt een pa(r)chemente boeck in quarto toebehorende den heere gra-
ve van Geul als vrijheer van Rutten waerin onder den tijtel met dese woorden fo-
lio xxxix gestelt (in dorso T. Exhib. den 30 april 1716
- V. Reprochen voor de brouwers van Rutten appellanten tegens den heer dros-
saert Eupen geintheimeerd. Exhib 18 junii 1716
- W. Salvatie en motyff voor den Heere Eupen als drossard van Rutten claegere
nu geintheimeerde tegens Jan Engelbrechts Hendrick Boufflet Gilis Leuwens en
verdere brouwers van Rutten oppositie geformeert ende ad causam geconstitu-
eert hebbende beclaegden ende appellanten. Exhib. 2 julii 1726 [met inliggen-
de bijlagen A t/m K]
- X. Inventaris secundae instantiae in sake de gesamentlijcke brouwers van Rut-
ten appellanten t. d'hr. drossard Eupen pretensen nomine officii clager ende
geintheimeerde; in dorso: inventaris secundae instantiae; [gequoteerd] X.

Fig. 6 Inventaris tweede instantie brouwers van Rutten tegen drossard van Eupen.

Verheffen van appèl, beschrijfbrieven, appellant a maxima en a minima
Tegen het vonnis van de schepenen van Rutten werd – zoals gezegd – door de brouwers appèl aangetekend. Zij wendden zich vervolgens tot het hooggrafelijk gerecht van de Vroenhof, om hun appèl te verheffen. Het rolregister van de Vroenhof vermeldt op woensdag 30 augustus 1713 in dezen het volgende:

Extraord[inari]a mercurii den 30 aug. 1713

D' appellanten¹⁹ leggen neder acte van appèl, versoeckende haar de gewoonlijke beschrijfbrieven te worden geaccordeert met authorisatie op alle publijcke personen, ende gerechtsdienaers, om deselve te meugen exploiteren, *cum expensis*, hiertoe bed[aegh]t d'heere Ad[vocaa]t Van Baren als bediende der geïnth[imeer]den.

Fiant litterae petitaе.

Uit het rolregister van de Vroenhof blijkt tevens, dat ook de drossard appèl heeft aangetekend en dat hij eveneens om beschrijfbrieven verzoekt. Op dezelfde datum staat in het rolregister van de Vroenhof in dezen genoteerd:

Den heer Eupen drossardt van Rutten hebbende *nomine officii* clager tegens Jan Engelburghs ende consorten, brouwers van Rutten, geappelleert tegens een vonnisse bij de justitie van Rutten gepronuncieert den 4. deses maents augusti, ende tsedert *ad notitiam* gecomen vanden voorss. heere drossardt, ende sulcx a *punctis gravantibus*, volgens vonnisse hier annex met eene requeste die men aen desen Ed. Gerechte om beschrijfbrieven vermeende te presenteren ende nu alhier exhiberende midts parthije advers alsnu heeft laeten daeghen, versoeckende dijen conforme beschrijfbrieven in *commune forma*, protesterende van diligentie ende costen. Bed[aeg]t *ex adverso per* Roemer.

Fiant litterae petitaе.

De brouwers van Rutten hebben kennelijk vol appèl aangetekend – en worden in het vervolg dan ook aangeduid als appellanten a maxima – terwijl de drossard slechts heeft geappelleerd a *punctis gravantibus*, d.w.z. tegen dat deel van het vonnis waardoor hij zich gegriefd voelt – en in het vervolg ook wel wordt aangeduid als geïnthi-meerde – gedaagde in appèl – en appellant a minima.

De schepenen van de Vroenhof verlenen aan beide partijen de verzochte beschrijfbrieven.

Op 31 augustus, na de middag leggen de gezamenlijke brouwers van Rutten de door de gerechtsbode van Rutten betekende beschrijfbrieven over en verklaren te zullen dienen van grieven.

Extraord[inari]e Jovis post meridiem 31 augusti 1713

D'appellanten leggen neder beschrijfbrieven, bij authorisatie van U Ed. Achtb. gerechtsboode behoorlijk geexploiteert door den gerechtsboode van Rutten, verclaerende te sul-

¹⁹ D.w.z. de gezamenlijke brouwers van Rutten.

len dienen van grieven off anderssints haer te verclaren, als naar gedrach van raede, *cum expensis*. Bed[daeg]t per Romer.

Op 5 september verklaart drossard van Eupen eveneens te zullen dienen van grieven, zodra de brouwers als appellanten *a maxima* zorg gedragen zullen hebben voor de overbrenging van de akten van eerste instantie. Hij wijst erop, dat er nu al sprake is van overschrijding van de termijn tot overbrenging van de akten. Hij verzoekt het appèl van de brouwers voor *desert* te verklaren als zij nog langer in gebreke blijven en desgevallend, als appellant *a minima* alsnog zelf van grieven te mogen dienen.

Jovis den 5 7ber 1713

Den heer Van Eupen als drossardt van Rutten clager appelleert *a punctis gravantibus* achtervolgens beschrijfbrieven van UEd. Achtb. als overrichters geobtineert ende den 3. Augusti behoorlijk *ut ex adjuncto* geëxploiteert tegens Jan Engelburghs ende consorten, brouwers van Rutten beclaechdens ende appellanten *a maxima*, doende verclaeringe van te sullen dienen met grieven soodrae de appellanten *a maxima* de acten sullen hebben doen overbrengen ende gedient van grieven als naer stijll, versoeckende alnoch mits de dubbelde expiratie van den termijn tot het overbrengen der acten, aen de appellanten *a maxima* gelast, ende dat daarvan *in mora* sijn, dat deselve appellanten *a maxima* gelast mach worden, die overbrenginge der acten te besorgen, protesterende van desen kant van diligentie *idque ad primam alias desertie* tot der primaire appellanten laste, ende aen den heere appellant *a minima* gepermitteert te worden sijn grieven te dienen, *cum expensis*. Bed[aegh]t per Romer

Wordt nochmaels aen de appellanten *a maxima* gelast, haare acten over te brengen *ad primam*, op poene van *desertie et inth[imetur]*.

Hierna ontstaat tussen de brouwers en drossard debat over de vraag, wie voor de kosten van het overbrengen der akten moet betalen. De brouwers als appellanten *a punctis gravantibus*, of de drossard, die zich opstelt als appellant *a minima*, hoewel zijn eis hem grotendeels is ontzegd. Bij tussenvonniss van 16 november 1713 gelasten de schepenen van de Vroenhof – bij provisie – dat de procesakten ‘op gemeene kosten sullen worden overgebracht’. Desondanks duurde de impasse uiteindelijk tot 12 april 1714, wanneer de schepenen van de Vroenhof op verzoek van de brouwers de schepenen van Rutten door middel van *litterae fortissimae* opdragen de akten nu onverwijld over te brengen.

Iovis den 9 november 1713

Appellanten *a punctis gravantibus* haer vindende alhier vanwegens den heere drossardt van Eupen aengesprocken om te doen overbrengen d’acten der richters *a quibus*, seggen ende sustineren den heere drossardt voorss. te wesen appellant *a maxima*, van soo veel hij in sijne clacht ende conclusie bij de rechters *a quibus* is worden verclaert ongefundeert met compensatie van kosten, als blijck bij vonnisse alhier geëxhibeert wordende, soodat de appellanten *a punctis gravantibus* in desen sullen afwachten UEd. sommaire dispositie wijet tot betalinge der rechten van het afschrijven ende overbrengen der acten mochte sijn ge-

houden, ende hoe verre. Ende tot bewijs der appellanten debvoir exhiberen acte waarbij blijkt dat sij reedts eenen halven rijcxdaler genamptiseert hebben, met presentatie van bij te voeghen conform practycqe, *quare* als voor, *cum expensis* bed[aegh]t *per* Romer

Den heere Van Eupen alsoo het advers geproponeerde niet en is satisfactor aen UEd. poenale decreeten van den vijffden ende twalffden october, insisteert tot desertie.

Videantur acta.

Visis actis, schepenen van de graaflijken gerichte van den Vroenhove ordonneren dat de stucken in desen geroert op gemeene kosten sullen worden overgebracht, immers bij provisie. *Actum in iudicio* den 16 novbr 1713.

Gepronuntieert den 4 december 1713 *partibus citatis per* Romer *uti retulit*.

...

Jovis den 12. April 1714

Mits de brouwers van Rutten in faute blijven naer soo meenichte van UEd Achtb. decreten de *acta primae instantiae* te doen overbrengen niettegenstaende den heere van Eupen van sijne kant heeft voldaan, achtervolgens UEd Achtb. interlocutie van saecke als notoir, en constant is, versoeckt alsnu daerover finaele dispositie, ende desertie, voorbehoudens des hr. Eupens grieven *a minima*, protesterende van kosten. Bed[aegh]t *per* Romer.

De brouwers van Rutten, alsoo de richters *a quibus*, niettegenstaende UEd. *fortiores* van den 8. Feb[ua]rii laestleden, alnoch in faulte blijven de acten over te brengen, soo versoecken *litteras fortissimas*, ten voors. eijnde, onder protestatie van diligentie en kosten.

Fiant litterae fortissimae.

Dienen van grieven

Vervolgens ontspint zich op nieuw een debat tussen de brouwers en drossard van Eupen over de vraag, wie als eerste van grieven moet dienen, de brouwers als appellanten *a punctis gravantibus*, of de drossard, die zich nog steeds presenteert als appellant *a minima*.

Jovis den 21 junii 1714

Mits de appellanten naer sulck lanck dilaij om aen UEd. Achtb. decreeten bij grieven en anderssints te voldoen, daeraen niet en pareren en dat dese saecke lijdt perijckel bij den uijtsel, versoeckt alsnu deselve brouwers appellanten daar van te sijn en blijven versteecken van recht *ex actis cum expensis*, bed[aegh]t. *per* Romer.

Schaepen voor de appellanten sustineert het advers versoeck van versteck in desen t'eenenmael te sijn impertinent, uyt diverse redenen, als signanter dat geen peremptoir noch poenale decreeten sijn voorgegaan, mede dat d'Hr. Drossart – als sijnde appellant *a maxima* ende de brouwers van Rutten appellanten *a punctis gravantibus* – gehouden is vooraff te dienen van grieven, ende alsdan eerst mede van de brouwers te versoecken haere

grieven, die protesteren van haer recht van defensie en exceptiën te willen blijven in geheel; voorders in desen voor dato niet anders is worden geageert noch geproduceert als tegens de richters a quibus tot overbrengen der acten, die sij eijndelijck onlanx, naer UEd. fortissimas, alhier hebben overgebracht, en derhalven vooraff versoecken openinghe, ende recollectie derselve. Cum exp[ensi]s.

Is den appellant a maxima geordonneert, eerst te dienen van grieven en wordt de versoghte openinge geaccordeert. Et inth[imetu]r.

De schepenen van de Vroenhof hebben weinig op met het gesteggel van partijen en gelasten een comparitie, om het proces te versnellen. Deze comparitie vindt plaats op donderdag 5 juli 1714. De drossard verklaart recht te verzoeken *ex iisdem actis*, en verzoekt de schepenen om de brouwers te gelasten te dienen van grieven, of zich anderszins te verklaren.

De inmiddels uitsluitend als geïnthimeerde aangeduide drossard geeft als eerste aan dit decreet gehoor, op 4 en 11 oktober 1714 – na talrijke aanmaningen, die hier korthedshalve achterwege gelaten zijn – gevolgd door de peremptoir gestelde brouwers.

Jovis den 5. Julii 1714

Hebbende heden gecompareert met parthije, om de saecke te accelereren, verclaert van sijnen kant *ex iisdem actis*, sonder eenige praejuditie recht te verwachten *salvo etc.*, versoec-kende oversulcx de brouwers gelast te worden te dienen van grieven, off haer insgelijcken te verclaeren om in eene saecke als dese ... niet langer te procederen, *quare etc.*

Parthijen in comparitione gehoord, wort aen de brouwers van Ruten gelast te dienen van grieven, off haer te verclaeren als naer raede *ad primam et inth[imetu]r.*

Iovis den 4. 8ber 1714

Den geïnth[eer]de versoeckt alsnu absoluyt versteck van grieven *cum exp[ensi]s*; bed[aegh]t per Romer.

De Appellanten doen visie van grieven, sullende deselve in't net gestelt sijnde dienen *ad manus secr[etarij]*.

Satisfaciant volgens belofte *alias versteck et inth[imetu]r.*

Jovis den 11. 8ber 1714

Den geïnth[imeer]de versoeckt alsnu nogmaels versteck van grieven *cum exp[ensi]s*, bed[aegh]t per Romer

De appellanten exhiberen grieven met redenen van nulliteijt, doende en concluderende als daerbij, versoeckende antwoord *ad primam, cum exp[ensi]s.*

Respondeat *ad primam et inth[imetu]r.*

De grieven van de brouwers richtten zich voornamelijk tegen het gedeelte van het vonnis, waarin de schepenen van Rutten zichzelf voortaan het recht hadden toebedeeld keurmeesters aan te stellen en de prijs van het bier te reguleren. De brouwers vreesden, dat deze bevoegdheid misbruikt zou kunnen worden door dikwijls boze, ongeregelde en misgunstige personen, tot nadeel van de gemeente en tot profijt van bepaalde baatzuchtige personen. Een en ander zou ten koste kunnen gaan van de goede naam en faam van het Ruttense bier en de graanhandel. Deze zouden door de doorgevoerde veranderingen in decadentie kunnen raken, omdat de schepenen van Rutten met te grote passie en *incognita causa* hebben geoordeeld. Daarnaast maakten zij bezwaar tegen de gedeeltelijke veroordeling in de kosten, ondanks het feit dat de drossard in zijn eis ongefundeerd was verklaard.

Dienen van antwoord, repliek en dupliek

Tussen 18 oktober 1714 en 28 maart 1715 wordt het proces voortgezet met conclusies van antwoord, repliek en dupliek, waarbij partijen over en weer telkens ruim de tijd nemen om aan de rechterlijke decreten te voldoen.

Inhoudelijk weigert de drossard aanvankelijk te antwoorden. Op 8 november 1714 dient hij niet van antwoord, maar van *Persisteringe bij retroacten*. Hij stelt daarin, dat de appellanten geen redenen van nulliteit naar voren gebracht hadden, anders dan degene die al *ad nauseam* gebruikt en door hem weerlegd waren, vandaar dat hij persisteert bij retroacten. Zijns inziens heeft hij afdoende duidelijk gemaakt, waarom de heer van Rutten gerechtigd is om de bierprijs te reguleren en keurmeesters aan te stellen. Hij wijst in dit verband op een oud perkamenten register, waaruit het recht van de heer van Rutten onomstotelijk zou blijken.

In hun repliek van 21 maart 1715 betogen de brouwers, dat de drossard niet op hun grieven *articulatum* heeft geantwoord. Verder stelden zij dat er geen universele regel bestond met betrekking tot het aanstellen van keurmeesters. Zij ontkennen niet, dat deze in vele naburige plaatsen bestonden, maar bestrijden – met een beroep op de vrijheid die zij reeds *immemoriali tempore* genoten – dat de heer van Rutten tot het aanstellen van dergelijke keurmeesters gerechtigd is. Volgens hen zou het afschaffen van die vrijheid strekken tot de totale ruïne en ondergang van de ingezetenen. De brouwers merken op, dat de drossard tot op heden slechts een uittreksel uit het perkamenten register heeft getoond, om daarmee het recht van de heer van Rutten te bewijzen. Zij eisen overlegging van het register *in originali*. Zij geven daarbij aan, dat zij niet verwachten dat bedoeld register een privilege voor de heer van Rutten zal aantonen.

Op 28 maart 1715 dient de drossard als volgt van dupliek.

Iovis den 28 meert 1715

Den app[el][ant]²⁰ tot debat van de adverse replijcque persisteert voor duplijcque bij deses sijn antwoord, versoeckende mitsdien rechtsadministratie ten definitive, mits de saecke meer als te veel beschreven en in retroactis bewesen is, conform de antique leer en

20 D.w.z. de drossard als appellant *a minima*.

observantie van desen Ed. Hove, cum frustra sit per plura quod potest fieri per pauciora,²¹ cum exp[ensi]s. Bed[aegh]t per Romer.

Videantur etc.'

Vervolgens reguleren de schepenen van de Vroenhof bij tussenvonnis van 27 juni 1715 partijen 'ten thoon', indien zij nog additioneel bewijs zouden willen leveren:

Visis actis schepenen van den graeffelicken gerichte van de Vroenhove reguleren partijen, ingevalle deselve iets verder gedencken te proberen als in de eerste instantie geschiet is, daer over ten thoon. Actum in judicio desen 27 junii 1715. Gepronuncieert den 3. Julij 1715 partibus citatis per Romer uti retulit.

Bewijsprocedure: employe, reprochen en salvatiën en motyf, sluiten in rechte

De brouwers gebruikten hun op 24 oktober 1715 geëxhibeerde *employe* om de grondslag van hun natuurlijke vrijheid te bewijzen. Zij verwezen in dit verband naar de privileges van de vrije baronie Herstal, waar Rutten tot 1614 deel uitmaakte, alwaar de brouwers vrijelijk zonder keurmeesters prijs en kwaliteit van het bier konden bepalen. Omdat de heer van Rutten had beloofd de rechten en privileges van zijn onderdanen te zullen respecteren, konden de brouwers van Rutten niet aan mindere condities worden onderworpen en diende de heer van Rutten deze overerfde vrijheid eveneens te respecteren.

De drossard staaft zijn bewijs door overlegging van een afschrift van het perkamenten register. Hieruit zou moeten blijken dat de heer van Rutten altijd reeds de bevoegdheid had gehad om de bierprijs te Rutten te reguleren. Zijn *employe* werd geëxhibeerd 20 februari 1716. Daarnaast beriep hij zich op een hoofdclering van het hooggrafelijk gerecht van de Vroenhof uit 1524, waaruit zou blijken, dat de brouwers van Rutten zonder permissie van hun Heer niet mochten brouwen.

Op 2 april 1716 diende de drossard van *reprochen*. Hij stelde daarin o.a., dat de vrijheden van Herstal er niet aan in de weg stonden, dat de overheid reglementerend kon ingrijpen, indien het algemeen belang dat noodzakelijk maakte. De heer of de lokale overheden lieten de zaak op zijn beloop, zolang zij meenden, dat er geen noodzaak was tot ingrijpen. Maar ook in Herstal was van ouds sprake geweest van het bestaan van keurmeesters en verkregen de brouwers potten en maten uit handen van de heer. De drossard adstrueerde zijn stellingen aan de hand van een vonnis van het gerecht van Rutten uit 1559 en wees verder op het feit, dat de brouwers in hun *employe* zijns inziens hadden erkend, dat het recht om de bierprijs te reguleren in abstracto toekwam aan de justitie van Rutten (ook al hadden zij er in concreto al lang geen gebruik meer van gemaakt).

De brouwers van Rutten bestreden op hun beurt in hun op 1 juli 1716 geëxhibeerde *reprochen* de authenticiteit van de door de drossard bij zijn *employe* overgelegde stukken en de conclusies, die die van Eupen op deze stukken baseerde.

21 'Omdat het doelloos is door meer [geschriften] te bewijzen, wat kan geschieden met minder'.

In zijn op 2 juli 1716 geëxhibeerde *salvatiën en motyff* beklaagde de drossard zich in hoofdzaak over de traagheid van de brouwers bij het reprocheren en over de schraalheid van hun argumenten. Omdat de brouwers de authenticiteit van het perkamenten register in twijfel hadden getrokken, wees hij erop, dat de echtheid ervan nauwelijks bestreden kon worden, aangezien het register afkomstig was uit de archieven van de schepenbank van Rutten. Hij was echter bereid het origineel aan de schepenen van de Vroenhof over te leggen. Met een verwijzing naar Nicolaes Everaerts, *De fide instrumentis tractatus* stelde hij dat het perkamenten register aan alle vereisten voldeed, om als publiek instrument te worden erkend. Uit dit register bleek dat de Heren van Rutten in het verleden keurmeesters voor het bier hadden aangesteld. Dat in recentere periodes de Heren niet hadden ingegrepen in de bierprijs, of keurmeesters hadden aangesteld, liet onverlet, dat zij daartoe gerechtigd waren en gaf de brouwers niet het recht, zelf meester te spelen en rechter in eigen zaak te zijn.

De schepenen van de Vroenhof verklaren vervolgens de zaak voor gesloten:

Iovis den 2. Julii 1716

De geïnth[imeer]de exhibeert *salvatiën en motyff*, versoeckende deselve *ad acta* gevoeght te worden, en aen den proc[ureur] der app[ellan]ten gelast te worden den inventaris te teekenen, off dat anders den selven sal gehouden worden voor geteeckent, en dat vervolgens sonder verder dilay recht en justitie mach geadministeert worden, *cum expensis* bed[aeght]. *per* Hupkens.

Worden de procureurs gelast den inventaris behoorlijk te teekenen, *quo facto videantur acta et inthr.*

Vonnis van het hooggrafelijke gerecht van de Vroenhof, 24 juli 1716

Vonnis

In saeke

De gesaementlijke brouwers van Rutten appellanten

Tegens dhr. Drossart Eupen geïnthimeerde ende appellant *a minima*

Gesien de acten soo als die bij den Gerichte van Rutten hebben geventileert, ende alhier overgebracht alsmede die gene bij parthijen *hinc inde* in dese tweede instantie volgens inventaris zijn ingedient ende op alles geleth,

Schepenen van den Graeffelijcken Gerechte van den Vroenhove, ter manisse van dhr. Hooghschout recht doende, verclaeren de appellanten bij het vonnis der rechters *a quibus* niet beswaert te wesen ende vervolgens den heer der voorschr. heerlijkheijt met concurrentie van de justitie gerechtight te zijn keurmeesters aen te stellen ende de bieren tot een geproportioneerden prijs te doen stellen, ende daeromtrent des noodige ordonnantiën te maken; ende voor soo veel de appellanten soo in dese als in de voorige instantie haer daer tegens hebben geopponneert ende qualijck gesustineert op voorgeven van haeren natuurlijke liberteyt aen geene keurmeesters onderworpen te konnen zijn offt moegen worden, en daer door de meeste kosten gecauseert, condemnren deselve appellanten in de geheele kosten deser ende in de helfte der kosten van de eerste instantie ter onser taxatie ende moderatie, voor de meere rest de sententie *a qua* confirmerende. *Actum in judicio* den 24. Julii 1716. *Presentibus omnibus.* Gepronuncieert den selven dito *partibus citatis per* Hupkens *uti retulit.*

Motiva Sententia,
In faecke,
Der gesamentlicke Brouwers
van Rutten appellanten,
Tegens,
Den Droffart Eupen geintheimer,
De en appellant à minima.

Edele Mogende Heeren,

Om redenen te geven van onse sententie benaemt
den 24. july 1716. dient gepremitteert.

Dat den Grave van Seül als Heere van Rutten
aengesteld hebbende Keur Meesters om de bieren
te keuren ende te besorgen dat die nae waarde
geproportioneert wierde gebrouwen.

Ende de Brouwers sich daer tegens geopponeert
hebbende, soodanigh dat die Keur Meesters haer
in deselve functie niet hebben durven stellen.

Hoewel / quod notandum: / De Brouwers art. 2. van
haere Duplij bekennen de voors. Keurmeesters gedu-
rende de gedingen te sijn gepubliceert.

Afb. 20 Motiva sententiae van de schepenen van Rutten inzake de brouwers van Rutten tegen drossaard Eupen. RHC Limburg, 20.091B, BCD, inv.nr. 507. Foto auteur.

De brouwers van Rutten appelleren van het bovenstaende vonnis *viva voce*.
Per copiam ... van Dijk abs. Graphario

Dit vonnis valt voor de brouwers van Rutten nadeliger uit, dan het vonnis in eerste instantie, omdat het recht van de heer om tezamen met de gemeente van Rutten keurmeesters aan te stellen en de bierprijs te reguleren wordt erkend, terwijl het beroep van de brouwers op hun 'natuerlijcke vrijheid' wordt afgewezen. Hoewel de kostenverdeling van de eerste instantie in stand wordt gelaten, worden zij veroordeeld in de volledige kosten van het hoger beroep in tweede instantie. Zij waren het daar uiteraard niet mee eens en tekenden *illico* (onmiddellijk) en *viva voce* (met luider stemme) hoger beroep aan.

Motiva sententiae in tweede instantie

Aangezien de brouwers van Rutten beroep hadden aangetekend tegen het vonnis van het hooggrafelijke gerecht van de Vroenhof, diende dit gerecht, na ontvangst van de daartoe strekkende beschrijfbrieven,²² niet alleen de procesakten over te zenden aan de commissarissen-instructeurs, maar ook de *motiva sententiae*.

In dit document vatten de schepenen van de Vroenhof de gehele casus op beknopte wijze samen. Uitgangspunt is, dat de heer van Rutten keurmeesters heeft aangesteld om het bier te keuren en de prijs te reguleren. Wegens verzet van de brouwers hebben deze keurmeesters hun taak echter niet kunnen vervullen. De drossard heeft vervolgens een tweeledige actie tegen de brouwers ingesteld. Enerzijds om hen te doen gehoorzamen aan de keurmeesters, en anderzijds om hen te beboeten wegens het eigenmachtig bepalen van de bierprijs. De brouwers hebben daartegen bezwaar aangetekend, met een beroep op hun 'natuerlijcke liberteyt' om zelf de prijs te reguleren en met een beroep op verjaring van het recht van de heer van Rutten om keurmeesters aan te stellen.

Volgens de schepenen van de Vroenhof staat echter met een beroep op Camillo Borello, *De magistratuum edictis*²³ te overwegen, dat 'in alle goede policiën soodanige keurmeesters geadmitteert ende geëmployeert worden'. Het recht gewichten en maten van brood, bier, etc. te reguleren is een attribuut van de middelbare jurisdictie. In naburige plaatsen als Maastricht, Sichen, Sussen, Vlijtingen, Mechelen, Petersheim, Neerharen, Elsloo, Mopertingen, Zepperen, Grootloon en alle Redemptiedorpen was de aanstelling van zodanige keurmeesters gebruikelijk en werd noodzakelijk geacht.

De verdediging van de natuurlijke vrijheid was daarom niet passend om zich van de wetten en goed bestuur te bevrijden. Het stond de heer vrij oude reglementen te renoveren en zelfs nieuwe te maken als de nood dit vereiste. Verder was er een presumptie dat een beëdigd officier in publieke functie niets zou doen wat niet noodzakelijk was. Het feit dat het gerecht van Rutten zelf keurmeesters wilde aanstellen toonde aan dat dit noodzakelijk geacht werd.

²² Zie hierna p. 85.

²³ Camillo Borello, *De Magistratuum edictis tractatus*, Francofurti ad Moenum, (M)DCCCI.

Mars den 11. Augst 1716.

D' h^r. ons schepman elc. van walle
 Triumphus 46 $\frac{1}{2}$
 D' h^r. Brigadier St. Dabadie
 p^rincumbens

D' h^r. Triumphus
 hebbende nu 11 p^ridens
 den 5. Maers laeffleden
 pil gepaers op booye St. a
 waer toe Belas tot dese Rolle
 met aedelen versocht ten derde mael
 van afdoeninge sijner sache, en waer
 off reess hec deure van Vidamieur acta
 op den 25. gbris 1715. doch te vergetts
 comt nu ten vierdemaal versoecken hec
 selbde, p^roonperende van Copen, en Resar.
 -mens bed. p. Hupkens.
 sta afdoeninge bij aenkomste
 van den h^r. Pensionaris Oubers

Mensij den 12. Augst 1716.

De gesaementlijke Brouwers van
 Rutten appelen. fol:
 D' heer Drossart Eupen geintlike

D' appellen seggen weder
 Gonnisse, waer by in p^ride
 van dien Glicht, daer aff te
 sijn geappelleert, verzoekende
 aen haer appellen cientsvolgers de
 Behoorlycke beschryffte Brieven te werden
 geacordeert, en geexploitert, ut moris
 Cum Exps bed. p. Hupkens,
 stant luttel

Afb. 21 Rolregister van de Brabantse commissarissen-instructeurs inzake de brouwers van Rutten tegen drossaard Eupen. RHC Limburg, 20.091B, BCD, inv.nr. 507. Foto auteur.

Het vonnis van 10 maart 1561 bevrijdde de brouwers niet van de keur, omdat dat vonnis alleen tijdelijk de brouwers de mogelijkheid gaf de keuring zelf uit te voeren, totdat door het gerecht anders verordonneerd zou zijn. Het tijdelijke karakter van dit vonnis tastte het recht van de heer van Rutten om keurmeesters te maken echter niet aan. Dit punt was in latere akten niet ingetrokken, waardoor het de heer vrijstond nadien alsnog keurmeesters te laten benoemen.

De schepenen van de Vroenhof hebben derhalve gemeend het vonnis van de schepenbank van Rutten ten principale te moeten confirmeren, aangezien de brouwers als appellanten daardoor niet waren bezwaard. Daarnaast hebben zij gemeend *ex officio* de veroordeling in de kosten te moeten reformeren, hoewel de drossard zich daarover niet beklaagd had. Zij meenden daartoe op grond van de L. Ult. Codicis Quando provoc[are] non est necesse, in het geval van nodeloos appèl, volgens rechtsgeleerde auteurs als Zypaeus en Christinaeus ten volle gerechtigd te zijn.²⁴

7.2.4 Derde instantie: de Brabantse Commissarissen-deciseurs (augustus 1716-november 1716)

Instructie door de Brabantse Commissarissen-instructeurs

Tegen het vonnis van het hooggrafelijke gerecht van de Vroenhof van 24 juli 1716 tegen de gezamenlijke brouwers van Rutten opnieuw appèl aan. Op woensdag 12 augustus 1716 verzoeken zij van de commissarissen-instructeurs beschrijfbrieven in de gebruikelijke vorm. Het rolregister vermeldt hierover het volgende:

Mercurii, den 12 augusti 1716

De appellanten leggen neder vonnisse waerbij in *pede* van dijen blijkt daeraff te sijn geappelleert, versoeckende aen haer appellanten dijenvolgens de behoorlijcke beschrijfbrieven te worden geaccordeert ende geëxploiteert uti moris cum expensis bed[aegh]t per Hupkens

Fiant litterae

De tekst van de door de Brabantse Commissarissen-instructeurs Quirinus Collardt en Johan Lemker verleende beschrijfbrieven is in het dossier enkel in afschrift bewaard gebleven:

Wij mrs. Quirinus Collardt ende Johan Lemker der beijder rechten licentiaten Commissarissen-instructeurs, ende gedeputeert van wegens Haer Ho. Mo. Tot het overbrengen der processen in materie van appellatie, lasten en beveelen den eersten van onse geswooren gerechtsboudens, bij partijen naer beschreven versocht wordende, dat gij inthimere en condige aen de heeren schepenen van den Hooghen Graeffelijcken Gerechte van den Vroenhove ten eijnde deselve in onse handen sullen hebben over te brengen binnen drij daghen naer insinuatie deses, soodanige processale stucken metten vonnisse daerinne

24 Omstandigheden waarin het niet nodig is in hoger beroep te gaan. C 7,64,10 [Indien de rechters] tot het inzicht mochten zijn gekomen dat de winnaar door verkrijging van een hoog bedrag voor de kosten ondersteund dient te worden, [dan stellen zij] dit ook zonder hoger beroep van de betrokken partij vast en bepalen zij het juiste bedrag van deze kosten. Zie: J.E. Spruit e.a., *Corpus Iuris Civilis*, VIII, 818.

gegeven, als voor haar geventileert hebben, ende inbedinght sijn, in saecke de gesaementlijke brouwers van Rutten, appellanten ter eenre op ende jegens den drossart Eupen geïnthimeerde appellant a minima ter andere sijde partijen, ons overschrijvende bij U.L. relaes, hetgeene U.L. in desen sult hebben geëxploiteert, opdat de saecke alsoo voor ons geïnstrueert sijnde, daerinne recht en justitie mach worden geadministreert naer behooren, aldus geaccordeert bij de heeren bovengenoemd, binnen Maestricht op den 12. August 1716.

Ter ordonnantie,
J. Lemker

Uit de dorsale aantekening blijkt, dat deze beschrijfbrief nog dezelfde dag aan de schepenen van de Vroenhof, alsmede aan de procureur van drossard van Eupen als geïnthimeerde, is betekend door de gerechtsbode:

Ik onders(chreven). gesubstitueerde gerechtsbode van den Hooghen Graeffelijcke gerechte van den Vroenhove, relateerde den inhoud deeses aen d'heren Isaac ende Bogaert schepenen van den voorss. gerechte alsmede aen den procureur Demelinne als procureur van dhr. Drossard Eupen geïnsinueert te hebben op den 12. Augusti 1716. D. Hupkens 1716.

Exhib. Den 13. Augusti 1716.

Op 13 augustus 1716 leggen de appellanten de behoorlijk betekende beschrijfbrieven over en verklaren te willen dienen van grieven, of anderszins zich te verklaren.

Jovis, 13 augusti 1716

D' appellanten nederleggende beschrijfbrieven behoorlijk geëxploiteert, verclaerende te willen dienen van grieven ofte anderssint haer te verclaeren ende doen, als naer raede, cum expensis.

Bed[aeg]t per Hupkens

Satisfaciant volgens belooffte et inth[imetur]

Op maandag 17 augustus wendt drossard van Eupen zich tot de commissarissen-instructeurs met het verzoek, dat appellanten zich nader dienen te verklaren.

Lunae 17 augusti 1716

De geïntimeerde mits de appellanten haer niet positive hebben verclaert, versoeckt dat sulcx sullen hebben te doen infra 24 horas, alias desertie, cum expensis. Bed[aeg]t per Hupkens

Wordt gelast aende appellanten sich te verclaeren infra triduum, et inth[imetur].

Omdat appellanten zich niet binnen drie dagen nader verklaard hebben, verzoekt drossard van Eupen op 22 augustus, dat de appellanten nu binnen 24 uur van grieven zullen dienen, en tevens dat de procureur van appellanten zijn lastgeving zal

overleggen. De commissarissen-instructeurs gelasten de appellanten opnieuw zich binnen drie dagen te verklaren en stellen hen peremptoir.

Sabbathi, den 22 augusti 1716

Den geïnthimeerde versoeckt datte appellanten gelast sal worden te dienen van grieven *infra 24 horas* peremptoir, alsmede anders procureur der appellanten gelast sal worden te doceren *de mandat[o]* etc. op poene dat hij verclaert sal worden *uti fictae* ende gecondemneert inde costen *cum expensis*. Bed[aegh]t per Hupkens.

Wordt aen de appellanten gelast sich te verclaeren *ad triduum peremptorie et inth[imetu]r*

Op dinsdag 25 augustus verzoekt drossard van Eupen opnieuw, dat appellanten dienen van grieven op straffe van verstek, alsmede overlegging van de volmacht van hun procureur. Commissarissen-instructeurs gelasten appellanten te voldoen binnen drie dagen op straffe van verstek.

Martis, den 25. augusti 1716

Den Geinthin[eer]de versoeckt grieven off anderssints *infra triduum* op poene van versteck alsmede constitutie op poene als bij voorige propositie versocht, *cum expensis*. Bed[aeg]t per Hupkens

Wordt aen de appellanten gelast sich te verclaeren *infra triduum* op poene van versteck, et inth[imetu]r

Op maandag 31 augustus 1716 verzoekt drossard van Eupen, dat de appellanten verstocken worden van grieven, of andere verklaringen, waardoor zij in feite hun appèl zouden verliezen. De appellanten verklaren ter zitting, dat zij recht verwachten *ex iisdem actis*, dat wil zeggen op basis van de acten die in tweede instantie zijn gewisseld, eventueel aan te vullen met een motijf van rechte, dit wil zeggen een uitvoerige rechtsgeleerde toelichting. Voor de commissarissen-instructeurs is deze verklaring grond om *videantur acta* te gelasten. Daarmee is de zaak wat hen betreft gesloten: bij vonnis van 1 september stellen zij de zaak in staat van wijzen. Zij staan partijen echter toe over en weer door middel van een juridische uiteenzetting hun zaak nader toe te lichten. Omdat de zaak verder *ex iisdem actis* wordt behandeld, was het kennelijk niet nodig opnieuw van inventaris te dienen. Dit vonnis werd op 3 september uitgesproken in aanwezigheid van partijen.

Lunae, den 31 augusti 1716

De geïnth.den versoeckt versoeckt alnu de appellanten verstoocken te worden van grieven, off andere verclaeringe *cum expensis* bed.t per Hupkens

De appellanten verclaeren recht te verwachten *ex iisdem actis salvo* te dienen van motijff off anderssints naer gedrach van raeden, *cum expensis*.

Videantur acta.

Visis actis, Commissarissen instructeurs van wegens Haer Ho. Mog. binnen **en buyten** haere stadt Maestricht stellen dese saecke in staet van wijsen, salvo aen partijen te dienen van profijt of andersints naer gedragh van raede. Actum Maestricht den 1. september 1716.

gepronuncieert 3 september 1716 partibus citatis per Hupkens

Zowel drossard van Eupen als de gezamenlijke brouwers van Rutten hebben van de gelegenheid gebruik gemaakt om een juridische uiteenzetting aan het dossier toe te voegen:

Deductie van recht voor den drost Eupen geïnth[imeer]de tegens de brouwers van Rutten appellanten; exhibitum 21 september 1716

De drossard gaf nogmaals een overzicht met het gebeurde in de vorige instanties en de intenties van de heer van Rutten. Een argument werd in een ander licht geplaatst en is vermeldenswaard. Volgens dit argument moesten de brouwers ook van hun ouders en voorouders, gelet op de hoofdvaart op de Vroenhof, weten dat de heer van Rutten bevoegd was om keurmeesters aan te stellen. Zijns inziens hadden zij dit in 1711 reeds erkend. Zij hadden zich derhalve niet met een beroep op onwetendheid tegen de nieuwe verordening mogen verzetten.

Echter, de drossard beriep zich nu wel op feiten, die hij nog niet eerder had gesteld. Hij beriep zich namelijk op procesakten uit 1711, die hij niet eerder had geallegeerd en die niet voorkomen in het extract uit het rolregister, iets waartegen de brouwers protesteren met een beroep op het reces van 14 november 1712, dat het introduceren van nieuwe feiten in reprochen, salvatiën of instructieve schifturen verbiedt.²⁵

Den geïnth[imeer]den exhibeert deductie van recht, met daerbij geproduceerde (bijlagen) litt. A (t/m) litt. K, versoeckende deselve totten processe gevoecht te worden tot overvloedige elucidatie et brevitatis causa, dijenvolgens van Haer Ed. Mogh[enden] – d.w.z. de Commissarissen-deciseurs – rechtsadministratie te obtineren, cum expensis bed[aegh]t per Hupkens

De appellanten versoecken sonder eenige de minste prejuditie ende onder protestatie, copie van het geproduceerde bij de voors. productie om etc.

Den geïnth[imeer]den debateert het advertisement bij inadmissibilliteyt, als opgebrocht om de saecke buyten decisie te houden, persisteert.

De appellanten debatteren het voorss. als frivoool ende vermits geene nieuwe feyten bij deductie konnen geallegeert worden insisteren wel uyterlijck als voor.

Den geïnth[imeer]den per contrariam alsvoor.

Fiat voeginge vande geëxhibeerde deductie ad acta, om bij Haer Ed. Mog. geopent te worden, insgelijcken aen de appellanten gepermitteert te dienen van motijff, rechtsinstructie off anderssints, et inth[imetur]. Actum den 22 7^{ber} 1716.

²⁵ RHCL 20.002, CDBH (bestuurlijk) inv.nr 5-00012.jpg-00013.jpg.

De brouwers van Rutten maken vervolgens van de geboden gelegenheid gebruik om ook hunnerzijds een rechtsgeleerd advies in te dienen:

Memorie met regs instructie of advijs voor de brouwers van Rutten appellanten tegens den drossard van Eupen geintheim[eerde]

De brouwers verklaarden dat de zaak in eerste aanleg zeer confuselijk en onordentelijk was en Commissarissen-deciseurs als een chaos kon voorkomen. De reden waarom de brouwers in beroep bleven gaan was, omdat beide voorgaande vonnissen voorbij gingen aan het feit dat volgens de brouwers alleen waar de gemeente niet met de brouwers de bierprijs overeen kon komen of een klacht tegen die prijs werd ingediend, keurmeesters aangesteld konden worden. Buiten zulke gevallen waren de heer of het gerecht nooit bevoegd geweest keurmeesters aan te stellen, vooral wanneer geen excessen of onordentelijkheden gepleegd waren. De klager had daarom niet alleen met betrekking tot de amende of boete ongefundeerd verklaard moeten worden, doch ook voor het andere gedeelte van zijn klacht. Verder, omdat de klager zijn eis ontzegd was, had hij in de kosten veroordeeld moeten worden.

De brouwers wendden zich derhalve tot de Commissarissen-deciseurs voor betere rechtsadministratie en verzochten hen recht te spreken *ex iisdem actis*. Verder gaven de brouwers zich aan in deze zaak door de voornaamste rechtsgeleerden in Den Haag te hebben laten adviseren. Dit ‘geraisonneert advijs’ werd hierbij als rechtsinstructie geëmploijeerd.²⁶

De deductie van de drossard achtten zij in strijd met het reces van 14 november 1712,²⁷ omdat er nieuwe feiten in gesteld werden. Deze resolutie schreef voor dat bij *salvatiën*, *deductiën*, *regs instructiën* of anderszins geen nieuwe feiten mochten worden beweerd of gededuceerd, op verbeurte van een gouden souverain en dat op zulke feiten door de Commissarissen-deciseurs geen reflectie genomen zou worden, maar zouden worden verworpen.

De brouwers sloten af met de opmerking dat er geen klacht over ongeregeldeheden of extravagantiën gedaan was, zodat de brouwers het volste recht hadden gehad om zich met steun van hun gemeente tegen de grafelijke ordonnantie te verzetten.

Vonnis van de Brabants/Staatse Commissarissen-deciseurs²⁸

Nadat aldus het proces in derde instantie definitief was gesloten, wezen de Commissarissen-deciseurs D. Le Stevenon en A. Velters op 10 oktober ten definitieve vonnis:

26 Dit stuk van 6 september 1716 ingevoegd bij de Memorie met regs instructie off advijs voor de Brouwers van Rutten, appellanten, Tegens de Drossard van Eupen, geintheimde. De rechtsgeleerden die het advies gaven waren onder andere de Haagse advocaten W. Nobelingh en W. J. Erpecum.

27 RHCL 20.091A, BCD, inv.nr. 33, vonnissen der Commissarissen-deciseurs, 1706-1749.

28 RHCL 20.091A, BCD, inv.nr. 33, Maastricht, vonnissen der Commissarissen-deciseurs, 1706-1749.

Vonnis decisoir
In Saecke
De brouwers van Rutten, Appellanten
Teghens
Den drossard Eupen *nomine officii* Geinthimeerde

Selvers gelesen ende geexamineert alle verballen, stucken, acten ende munimenten bij partijen *hinc inde* in saecke gehouden, geexhibeert ende geapliceert, soo in voorige alsmede in dese derde instantie onder behoorlijken inventaris aen ons gefurneert. daertoe mede geexamineert de vonnissen van de rechters *a quibus appellatam* ende op alles rijpelijk gelet ende geconsidereert waarop eenighszins te letten stonde, oft konde moveren. Commissarissen deciseurs van wegens haer Ho: Mog: de Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden binnen haere Stadt Maestricht ten definitieven recht doende, verclaerende appellanten bij het vonnisse van den hooghen Graeffelijcken Gerechte van den Vroenhoven in dato den 24 julij deses jaers niet te sijn beswaert. Comfirmeren vervolgens het selvde *pro ut jacet*, de Appellanten daertoe condemnerende in de costen van dese derde instantie ter taxatie ende moderatie van onse Commissarissen Instructeurs.

Aldus gesententieert binnen Maestricht, den 10 october 1716.

Was ondertekent D. Le Stevenon, A. Velters

Gepronuntieert op den 14 november 1716 ten overstaan van den Heere Commissaris Instructeur Lemker, *partibus ad hoc citatus per* Hupkens *uti retulit*.

Dit vonnis was een grote desillusie voor de brouwers van Rutten. De Commissarissen-deciseurs lieten het vonnis van het hooggrafelijk gerecht van de Vroenhof volledig in stand, en veroordeelden de brouwers daarenboven in de volledige proceskosten in derde instantie. Met een knipoog naar het aloude adagium over de procederende boer en zijn koe, zou men kunnen zeggen: brouwers die procederen over bier, leggen er een fust op toe.

8 ARCHIEVEN

De bestuurlijke en rechterlijke archieven van Maastricht uit de periode tot aan de Franse Revolutie zijn nog altijd niet volledig naar de huidige eisen toegankelijk gemaakt. Zij zijn verdeeld over een aantal fondsen, die zich in verschillende stadia van inventarisatie bevinden. De *vet* aangeduide fondsen betreffen in hoofdzaak de rechterlijke activiteit van de Commissarissen-deciseurs. De *cursief* aangeduide fondsen zijn niet voor het publiek toegankelijk.

Het archievenoverzicht van het RHCL vermeldt de volgende bestanddelen:¹

- 16.1139 Stukken van particulieren, afkomstig uit de oud-rechtelijke archieven van Maastricht, 16^e-18^e eeuw
- 20.001A Indivieze Raad Maastricht, 1316-1795
- 20.001B Indivieze Raad Maastricht: oud-archief Maastricht
- 20.001C Indivieze Raad Maastricht: oud-archief Maastricht, 1316-1795
- 20.002 Commissarissen-deciseurs van beide Heren (bestuurlijk), 1580-1792
- 20.003 Brabantse Commissarissen-deciseurs en -instructeurs Maastricht (bestuurlijk), 1643-1785
- 20.004 Brabantse Commissarissen-instructeurs Maastricht (bestuurlijk), 1632-1778, 1791-1794
- 20.005 Brabantse Raad Maastricht, 1643-1795
- 20.085A Indivies Laaggerecht Maastricht, 1372-1795 (plaatsingslijst)
- 20.085B Indivies Laaggerecht Maastricht: procesdossiers (geïnteriseerd), 1580-1795
- 20.085C Indivies laaggerecht Maastricht: gesorteerde stukken
- 20.085D Indivies laaggerecht Maastricht: ongesorteerde stukken
- 20.085E Indivies laaggerecht Maastricht: incunabelfragmenten uit evacuatiennr. 4476
- 20.085F Indivies laaggerecht Maastricht: bij restauratie verwijderd materiaal
- 20.085G Indivies laaggerecht Maastricht: stukken koopman Pelerin
- 20.085H Indivies laaggerecht Maastricht: charters
- 20.086A Brabants Hooggerecht Maastricht, 1314-1796
- 20.086B Brabants Hooggerecht Maastricht: tweede serie civiele processen, 1551-1795
- 20.086C Proclamaties van het Brabants Hooggerecht te Maastricht, 1556-1795
- 20.087A Luiks Hooggerecht Maastricht, 1341-1796

¹ Zie: <https://www.archieven.nl/mi/1540/?mivast=1540&mizig=210&miadt=38&miaet=8&micode=00&minr=13515627&miview=inv2&milang=nl> (geraadpleegd 6 oktober 2022).

- 20.087B Luiks Hooggerecht: stukken in bewerking (manuscript inventaris)
- 20.088A Hooggerecht van het graafschap van de Vroenhof Maastricht, 1414-1796
- 20.088B Hooggerecht van het graafschap van de Vroenhof Maastricht: civiele procesdossiers
- 20.088C Hooggerecht van het graafschap van de Vroenhof Maastricht: civiele procesdossiers, ca. 1602-1796
- 20.089 Brabants Hooggerecht en Luiks Hooggerecht gezamenlijk Maastricht, 1514-1795
- 20.090 Brabants Hooggerecht en Vroenhofs Hooggerecht gezamenlijk Maastricht, 1528-1795
- 20.091A Brabantse Commissarissen-deciseurs Maastricht (rechterlijk), 1553-1795**
- 20.091B Brabantse Commissarissen-deciseurs Maastricht (rechterlijk), processen, 16^e eeuw-1794**
- 20.091C Brabantse Commissarissen-deciseurs Maastricht: restanten
- 20.092A Luikse Commissarissen-deciseurs Maastricht, 1557-1793**
- 20.092B Luikse Commissarissen-deciseurs Maastricht: toevoegingen uit archief Brabants Commissarissen-deciseurs
- 20.093A Commissarissen-deciseurs van beide heren Maastricht, 1550-1794**
- 20.093B Commissarissen-deciseurs van beide heren Maastricht: procesdossiers
- 20.093C Commissarissen-deciseurs van beide heren Maastricht (rechterlijk): diversen
- 20.248 Pélérin
- 20.254 Diverse rechterlijke archieven: ongesorteerde stukken, behorende tot of afkomstig uit de rechterlijke archieven, 16e-18e eeuw

Via de website van het RHCL zijn diverse archiefinventarissen met summiere toelichting voorhanden. Daarnaast vindt men er hulpmiddelen zoals indices op procespartijen en chronologische indices. Aangezien de inventarisatie van de Maastrichtse rechterlijke archieven ‘werk in uitvoering’ is en een zaak van lange adem, doet de onderzoeker er goed aan zich via de website regelmatig van de laatste stand van zaken te vergewissen. De diverse indices zijn in de studiezaal van het RHCL ook middels een stand-alone computer te raadplegen.

Voor wat betreft de relatie tussen de Brabantse en Luikse Commissarissen-deciseurs met de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, respectievelijk de Conseil Privé van de prins-bisschoppen van Luik, raadplege men:

Inventaire des archives du Conseil privé de Liège (BE-A0523_701217_700064_FRE) s.v. Maastricht en commissaires déciseurs

Theo Thomassen, *Onderzoeksgids. Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796*, 684, rubriek 8.1.3.

9 BRONNEN

Crahay, L., *Coutumes de la ville de Maestricht*, Brussel 1876 (Recueil des anciennes coutumes de la Belgique).

Cau, C. e.a., *Groot placaet-boeck, vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de doorluchtige, hoogh mog. heeren Staten-Generael der Vereenighde Nederlanden ende vande ed. groot-mog. heeren Staten van Hollandt en West-Vrieslandt, mitsgaders vande ed. mog. heeren Staten van Zeelandt, 's-Gravenhage 1658-1797* (9 dln. en registerdeel).

Recueil der Recessen wegens beyde de genaedige Heeren ende Princen alhier geëmanert in den jaere 1665, Tot Maestricht, by Lambert Bertus, stadtdrucker, 1719.

10 LITERATUUR

- Augustus, Louis, 'De rol van graaf d'Estrades, gouverneur van Maastricht, bij de geheime vredesonderhandelingen van 1674-1675', in: *Campus Liber*, Maastricht 1982 (Werken LGOG 8), 226-248.
- [Berkvens, A.M.J.A., Gehlen, A.Fl.], *Facetten van civiel en strafrechtelijke rechtspraak in de Limburgse territoria*, Hovo-cursus Limburgse rechtsgeschiedenis 9, FdR Universiteit Maastricht 1998.
- Berkvens, Louis, 'Staatkundige en institutionele geschiedenis van de Limburgse territoria, 1548-1795', in: *Limburg. Een geschiedenis*, Maastricht 2015, dl. II, 19-115.
- Berkvens, Louis, 'Staatkundige geschiedenis van "Limburg" 1794-1867', in: *Limburg. Een geschiedenis*, dl. III, 23-66.
- Brood, Paul, 'De pracht en praal van de commissarissen-deciseurs', in: *Ten definitieven recht doende ...Opstellen aangeboden aan prof.dr. A.M.J.A. Berkvens, bijzonder hoogleraar rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria (UM), ter gelegenheid van zijn emeritaat*, Maastricht, 2018 (Werken LGOG 25), 10-23.
- Dubois, S., Demoulin, B., Kupper, J-L., *Les Institutions publiques de la principauté de Liège (980-1794)*, Brussel 2012 (Archives Générales du Royaume et Archives de l'État dans les provinces, *Studia* 133).
- Dumont, Bruno, *Guide des fonds et collections des archives de l'état à Liège*, Brussel 2012 (Archives Générales du Royaume et Archives de l'État dans les provinces, *Guides*, 79).
- Evers, I.M.H., 'Een Maastrichts heksenproces in 1612, bronnenuitgave met commentaar', in: *PSHAL* 120 (1984), 201-244.
- Eversen, J.M.H., Meulleners, J.L., *De Limburgsche Gemeentewapens*, Maastricht 1899.
- Gehlen, A.Fl., *Het Notariaat in het tweeherig Maastricht*, Assen 1981 (Maaslandse Monografieën 33).
- Gehlen, A.Fl., *Als het ehebedde door de doot gebroocken wort*, Maastricht 1989 (inaug. rede RL).
- Gehlen, A.Fl., 'Een Maastrichts proces inzake trouwbeloften. Geertruyt ten Oever contra Lambert Rietraet anno 1664', in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner (red.), *Ten Werentliken Rechte. Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis*, Maastricht 1990, 43-58.
- Gehlen, A.Fl., 'Een casus in zake grondroering. Joseph Paismay contra de heer van Argenteau. Een Maasschipper in hoger beroep', in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner (red.), *'Flittich erforscht und gecolligeert ...' Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis*, Maastricht 1995, 9-22.

- Gehlen, A.Fl., *In materie van Appellatiën. Hoger beroep te Maastricht in de 16de-18de eeuw*, Maastricht 1998 (afscheidsrede UM).
- Gehlen, A.Fl., 'Inrichting van het hoger beroep te Maastricht (16^e-18^e eeuw)', in: PSHAL 134-135 (1998-1999), 207-238.
- Gehlen, A.Fl., 'Visis actis. Eerste bevindingen bij de openlegging van het gerechtelijk archief der Luikse Commissarissen-deciseurs te Maastricht (1632-1794)', in: E.C. Coppens, *Honoris causa. Opstellen aangeboden aan prof.mr. O. Moorman van Kappen ter gelegenheid van zijn vijftienvigjarig jubileum als hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen*, Nijmegen 1999 (Rechtshistorische reeks Gerard Noodt Instituut 42), 49-60.
- Gehlen, A.Fl., 'Charles de Méan en het costumiere recht te Maastricht', in: PSHAL 136-137 (2000-2001), 407-420.
- Geurts, J.H.J., 'Onsser stadt in sulken gedranghe' Maastricht tussen Brabant en het Rijk 1500-1550, Nijmegen 1993 (Ac. diss. Nijmegen).
- Gorissen, P., *De Raadkamer van de hertog van Bourgondië te Maastricht (1473-1477)*, Leuven, Parijs 1959.
- Hansotte, G., *Les Institutions politiques et judiciaires de la principauté de Liège aux temps modernes*, (Crédit Communal. Collection Histoire, série in-8°, n° 73, 1987).
- Koenen-Gorren, M., 'Een onrechtmatige arrestatie tijdens de kermis van St.-Servaas te Maastricht anno 1789', in: A.M.J.A. Berkvens, Th.J. van Rensch, *Wordt voor Recht gehalden. Opstellen ter gelegenheid van vijftienvig jaar Werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis*, Maastricht 2005 (Werken LGOG 19), 325-344.
- Lagasse, Benoît, *Charles de Méan, le Papinien liégeois* Gent/Luik 2017 (Ac. diss. Gent/Luik).
- Loovens, J.E., *Practycke stiel ende maniere van procederen*, Brussel 1745.
- Louvrex, M.G. de, *Recueil contenant les édits, réglemens, privilèges, concordats et traitez du païs de Liège & comté de Looz, où se trouvent les édits & réglemens faits par les Evêques & Princes ... les privilèges accordés par les empereurs au même païs & autres terres dépendantes de l'Eglise de Liège*, 4 dln., Luik 1730.
- Mean, Ch. de, *Observationes et res judicatae ad jus civile Leodiensium, romanorum, aliarumque, gentium canonicum et feudale*, 8 dln., 4 bdn., Luik 1740-1741.
- Minis, Servé, e.a., *Maastricht. Een Magnifiek Stadhuis*, Maastricht 2018 (Vierkant Maastricht, nr.46).
- Nève, P.L., *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden*, Assen 1972 (Maaslandse Monografieën 14).
- Nève, P.L., 'Maastricht en de Brabantse Gouden Bulle', in: *Campus Liber*, Maastricht 1982 (Werken LGOG 8), 139-151.
- Nève, P.L., '“Appellation, so fur dem Urteil beschicht”: Maastricht tussen Brabant en het Rijkskamergerecht', in: *Consilium Magnum 1473-1973*, Brussel 1973, 353-367.
- Peteghem, P.P.J.L. van, 'Laat-middeleeuwse concordaten en het concordaat tussen het hertogdom Brabant (Karel V, 1515-1555) en het Prinsbisdom Luik (Cornelis van Bergen, 1538-1544 en Joris van Oostenrijk, 1544-1557)', in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen (red.), *Van Verminkingsstraf tot Vrederechter. Opstellen ter gelegenheid*

- van het twintigjarig bestaan van de Werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis (1980-2000), Maastricht 2000, 63-106.
- Peteghem, P.P.J.L. van, 'Maastricht. le Saint-Empire romain germanique et la Chambre Impériale? Sermo imperatoris: Charles-Quint décide et ses conseillers suivent', in: B.C.M. Jacobs, E.C. Coppens (red.), *Een Rijk Gerecht. Opstellen aangeboden aan prof.mr. P.L. Nève*, Nijmegen 1998 (Rechtshistorische reeks Gerard Noodt Instituut 41), 295-322.
- Rensch, Th.J. van, 'De totstandkoming van het Maastrichtse Recueil der Recessen', in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner (red.), *Ten Werentliken Rechte. Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis*, Maastricht 1990, 29-42.
- Rensch, Th.J. van, 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht', in: B.C.M. Jacobs, P.L. Nève, Hoven en Banken in Noord en Zuid, Assen 1994 (Brabantse Rechtshistorische Reeks 7), 39-62.
- Rensch, Th.J. van, 'De aartsdiaken van Haspengouw en Maastricht', in: *Campus Liber*, Maastricht 1982 (Werken LGOG 8), 176-199.
- Rensch, Th.J. van, 'Bestuur en rechterlijke organisatie van Maastricht, 1100-1500', in: *Limburg. Een geschiedenis*, Maastricht 2015, dl. 1, 341-356.
- Rensch, Jacques van, 'Een gebed zonder einde? Het veertigereengebied als twistappel tussen het kapittel van Sint-Servaas en Maastrichtse kloosters', in: Karel Velle, e.a. (red.), *Liber Amicorum Alfred Minke*, Brussel 2011 (Generalstaatsarchiv und Staatsarchive in der Provinz, Studia 127), 381-408.
- Rensch, Jacques van, 'Vrijkoop van Klokken te Maastricht. Een geschil tussen de Maastrichtse geestelijkheid en de Duitse Orde 1749-1752', in: Harald Deceulaer, e.a., *Liber amicorum Michel van der Eycken*, Brussel 2015 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 153), 137-149.
- Ruys de Beerenbrouck, Ch.J.M., *Het strafrecht in het oude Maastricht*, Maastricht 1895 (Ac. diss. Leiden).
- Suringar, L.J., *Bijdrage tot de kennis van den regeeringsvorm van Maastricht en zijn ressort, meer bijzonder gedurende het tijdvak 1632-1794*, Leiden 1873 (Ac. diss.).
- Thomassen, Th., *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796*, Amsterdam 2009 (Diss. UvA).²
- Thomassen, Th., *Onderzoeksgids Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796*, 2 bdn., Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag 2015.
- Tirion, Isaac, *Hedendaagsche Historie, of tegenwoordige staat van alle volkeren, XII^{de} deel: Vervolgende de Beschrijving der Vereenigde Nederlanden; en omvattende byzonderlyk die der Generaliteits Landen, Staats Braband, Staats Land van Overmaze, Staats Vlaanderen en Staats Opper-Gelderland met den Staat der Bezetting in de Barrièreplaatsen enz.*, Amsterdam 1740 (herdrukt onder de titel: *Nederland in vroeger tijd, deel XIII Brabant en Limburg, Zaltbommel* 1966).
- Ubachs, P.J.H., *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht*

² Tenzij anders aangegeven, wordt verwezen naar de dissertatieversie <http://dare.uva.nl/document/159800> en niet naar de onderzoeksgids. De paginering van onderzoeksgids correspondeert niet met die van de dissertatie.

- 1632-1673, Assen 1975 (Ac. diss. KUN, Maaslandse Monografieën 21).
- Ubachs, P.J.H., 'Particulier, niet singulier. Middeleeuwse neutraliteit en de stad Maastricht', in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner (red.), 'Flitich erforscht und gecolligeert ...' Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis, Maastricht 1995, 23-41.
- Ubachs, P.J.H., A.G.M. Stroom, 'Een Franse Raad van Brabant in Maastricht, 1675-1678', in: PSHAL 134-135 (1998-1999), 239-266.
- Ubachs, P., I. Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht*, Zutphen 2005.
- Ubachs, P., I. Evers, *Tweeduizend jaar Maastricht. Een stadsgeschiedenis*, Zutphen 2006³.

11 AFKORTINGEN

BH	Brabants Hooggerecht
BCD (b)	Brabantse Commissarissen-deciseurs (bestuurlijk)
BCD (r)	Brabantse Commissarissen-deciseurs (rechterlijk)
BCI	Brabantse Commissarissen-Instructeurs
Bd.	Band / deel
CDBH (b)	Commissarissen-deciseurs Beide Heren (bestuurlijk)
CBDH (r)	Commissarissen-deciseurs Beide Heren (rechterlijk)
cf.	vergelijk
d.d.	de dato
dl.	deel
etc.	et cetera
exhib.	exhibitum
FdR	Faculteit der Rechtsgeleerdheid
GPB	Groot Plakaatboek (Cau)
idem	dezelfde
ILG	Indivies Laaggerecht
HHM	Hunne Hoog Mogende (Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden)
j.l.	jongstleden
lc.	<i>loc</i> citato
LCD (b)	Luikse Commissarissen-deciseurs (bestuurlijk)
LCD (r)	Luikse Commissarissen-deciseurs (rechterlijk)
LGOG	Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap
LH	Luiks Hooggerecht
ms.	manuscript
oc.	<i>opere</i> citato
NA SG	Nationaal Archief ('s-Gravenhage) archief Staten-Generaal
q.q.	qualitate qua
PB	Placcaerten Brabant
PSHAL	<i>Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg</i> / Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap
RAL	Rijksarchief Limburg
RHCL	Regionaal Historisch Centrum Limburg
s.v.	<i>sub voce</i>
t.a.p.	ter aangehaalde plekke
UM	Universiteit Maastricht
z.j.	zonder jaar

12 GLOSSARIUM¹

acquit	voldoening (aan rechterlijk decreet); kwijting
actis, ex iisdem	op basis van dezelfde stukken (als in eerste instantie)
advertissement van rechten	schriftelijk pleidooi, zie ook deductie van rechten
advocaat	juridisch adviseur
akte judicieel van gediend	schriftelijke verklaring van de rechtbank dat processtukken zijn ingeleverd
ampliatie van inventaris	aanvulling van de inventaris met processtukken
antidotaal	tegenverzoekschrift, rekest waarbij geappelleerde bezwaar aantekent tegen het verlenen van een mandement van appèl. Het rekest wordt aan de 'l'iasse der memoriën' gehangen en nadien in de uiteindelijke besluitvorming betrokken.
antwoord	reactie van wederpartij op de conclusie van eis, zoals door de aanlegger van het proces is uitgebracht.
- ad omnes fines	antwoord 'tot alle doeleinden'
apostille	kantmelding, aantekening van de rechtbank in de marge van het verzoekschrift; veelal betreft de aantekening een beschikking of appointment.
appèl	beroep op een hogere rechtbank om de zaak opnieuw te behandelen, waarbij de tenuitvoerlegging van het vonnis van de lagere rechtbank wordt opgeschort.
appellatio	appèl
- communis	- beide partijen tekenen appèl aan/ geappelleerde 'adhaereert' (sluit zich aan) bij het door appellant ingestelde appèl

1 In procesakten worden vaak korte uitdrukkingen in het Latijn ingevoegd. Veel van dit juristenlatijn is bijeengebracht in H.R.W. Gokkel, N. van der Wal, *Juridisch Latijn*, Groningen 1971 (en latere drukken), een boekwerkje dat speciaal werd ontwikkeld voor rechtenstudenten zonder gymnasiale voorkennis (o.c., l.c., p. 5). Voor Franse rechtstermen zij verwezen naar: N.I.K.E. Wijdeveld, *Glossarium van oude Franse rechtstermen*, Amsterdam 1983 (Verzamelen en bewerken van de jurisprudentie van de Grote Raad, Nieuwe reeks, nr. 7). Voor Nederlandse rechtstermen zij verwezen naar Bernard van Zutphen, *Nederlandsche Practyque van verscheyden daghelijcksche soo civile als criminele questien*, Utrecht 1636, Thymon Boey, *Woordentolk of verklaring der voornaamste onduitsche en andere woorden ...*, 's-Gravenhage 1783, E. van Zurck, *Codex Batavus, waar in het algemeen Kerk-, Publyck- en Burgelijk recht van Hollant, Zeelant en het ressort der Generaliteit kortelyk is begrepen*, ... Rotterdam 1738³ als mede glossaria als die van K. Stallaert, *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen*, 3 dln. Leiden, Handzame, 1890-1977 en van E.J.Th.A.M. van Emstede, *Glossarium iuris brabantici 1221-1781*, 4 dln., Deurne z.j.

- a minima	- tegen de verdeling van de proceskosten
- a maxima	- tegen het vonnis ten principale
- a punctis gravantibus	- ten dele, nl. tegen bezwarende punten
appellant	eiser in appelprocedure
appointement	beschikking van rechtbank naar aanleiding van een gedaan verzoek of rekest
- dispositief	- beschikking van de rechtbank omtrent de verdere instructie van de zaak
arrementen van het proces	het vervolgen van een proces door de erfgenamen van
aannemen	een overleden procespartij
arrest	gerechtelijk beslag als inleiding voor een civiele procedure
arrestant	aanlegger in een civiele procedure, ingeleid door het leggen van gerechtelijk beslag
brief	algemene aanduiding voor schriftelijk instrument; ook wel mandement (bevelschrift)
- van appel	- toestemming om te mogen dagvaarden in een appelprocedure
- van citatie	- toestemming om te dagvaarden (eerste aanleg)
- van revisie	- toestemming om te dagvaarden in een revisieprocedure
calengier en employe	lijst van op te roepen getuigen als mede het doel waartoe zij worden opgeroepen
cautie	zekerheidstelling
clause	bepaling, voorwaarde
- van surseance	- bepaling in een mandement waarbij uitstel van de tenuitvoerlegging van het vonnis van de lagere rechtbank wordt verleend
- van inhibitie	- bepaling van beletsel (tot uitvoering van een vonnis)
- van ratihabitatio et indemnisatio	- onder voorwaarde van bekrachtiging en schadeloosstelling
committimus	opdracht aan een rechtbank om van een zaak kennis te nemen
comparsbrief	brief waarmee getuigen worden opgeroepen
(litterae) compulsoriales	dwangbevel
conclusie van eis	vordering in rechte
conclusie van antwoord	verweer tegen de eis
conclusie van repliek	weerlegging van het antwoord
conclusie van dupliek	reactie op de repliek
conclusie van tripliek	reactie op de dupliek
conclusie van quadrupliek	reactie op de tripliek
constitutie	volmacht
contra-sluitrol	zie: sluitrol
contrariefeiten	feiten ter weerlegging van door wederpartij aangevoerde feiten

in contumacia	buiten aanwezigheid van of zonder kennisgeving aan een der procespartijen (bij verstek)
contumax-verklaring	verklaring door de rechtbank dat iemand na herhaalde oproepen niet in rechte is verschenen
dagvaarding	oproeping om in rechte te verschijnen
deductie van rechten	schriftelijk pleidooi, zie ook advertisement van rechten
default	verstek bij niet verschijnen op de rechtsdag; straf wegens niet tijdige voldoening van een appointement
-akte van deliberatie	- schriftelijke verklaring, dat verstek is verleend
desertie van appel	beraadslaging (o.a. in raadkamer tijdens het 'rapport'
devoiren	verlaten/ niet doorzetten van hoger beroep
- van officie	- ambtshalve verplichtingen
- van toon	- voldoening van opgelegde bewijsopdracht
dienen van akten en munimenten	overleggen van de proces- en bewijsstukken aan de rechtbank, zie ook fourneren der processtukken
dictum	uitspraak van de rechtbank houdende de namen en hoedanigheden van de procespartijen en de beslissing in de zaak
dictumboek	register van dicta
diminutie	vermindering van proceskosten
domicilium citandi et executandi	formele woonplaats waar processtukken aan iemand kunnen worden uitgebracht
erreur	'vergissing'
- propositie van	- bij 'grote revisie' gaat men uit van de fictie, dat het Hof zich in eerste aanleg heeft 'vergist'.
evictie	uitwinning van onderpand
evocatie	overdaging door hogere rechter
exceptie	verweermiddel
- declinatoire	- inhoudende een reden waarom het proces niet voor deze rechtbank mag worden gevoerd
- dilatoire	- inhoudende een reden waarom het proces niet op dit tijdstip mag worden gevoerd
- peremptoire	- inhoudende een reden waarom het proces geen doorgang mag vinden
excipiënt	degene die een exceptie opwerpt
exhiberen	in rechte overleggen, vertonen
exploit	betekening (van dagvaarding of andere procesakten) door deurwaarder of bode
expurgeren (van verstek)	zuiveren van verstek
fourneren / furnissement	inleveren van de processtukken opdat recht kan worden gedaan, zie ook dienen van akten en munimenten
gedaagde	- wederpartij in een proces
	- rechtbank van de eerste aanleg die in een beroepsprocedure wordt betrokken

geëxcipeerde geëxtendeerde sententie	degene tegen wie een exceptie wordt opgeworpen uitspraak van de rechtbank houdende de namen en hoe- danigheden van de procespartijen, de voorgevallen fei- ten, het procesverloop, een keuze uit de stellingen van partijen en de beslissing in de zaak
geïnthimeerde	- gedaagde /wederpartij in hoger beroep - rechtbank van eerste aanleg die in een beroepsproce- dure wordt betrokken / geappelleerde
gerequireerde grieven	partij tegen wie in rechte een verzoek is gedaan gronden waarop het ingestelde appel of de ingestelde re- visie berust
impertinentie - redenen van	irrelevantie - argumenten, waarom het door wederpartij gestelde niet terzake doet
impetrant	verkrijger van een mandement/ bevelschrift; zie ook 'brief'
- van appel - van citatie - van revisie insinuatie	- om te mogen dagvaarden in een appelprocedure - om te mogen dagvaarden (eerste aanleg) - om te mogen dagvaarden in een revisieprocedure gerechtelijke betekening van een procesdocument door deurwaarder of bode
intendit	eis met stellingen en bewijzen in een verstekprocedure; idem in fiscale procedure
interinement	goedkeuring / aanvaarding door rechtbank van akte van relief
interlocutoir vonnis	tussenvonnissen
inventaris	lijst van processtukken
lecture	voorzitting van het door de raadsheer-rapporteur ver- vaardigde 'recueil' van het procesdossier in raadkamer
lias	bundel papier, oorspronkelijk opgeprikt op een pen en vervolgens samengebonden met een koord
liquidatie	afrekening (o.a. van proceskosten)
litiscontestatio	moment waarop eis en antwoord zijn uitgebracht en het rechtsgeding feitelijk een aanvang neemt
mandement van daagsele	bevelschrift om te dagvaarden / dagvaarding
- ex superabondantie	- ten overvloede, nl. alvorens verstek wordt verleend
- in cas van appel	- in geval van appel
- in cas van reformatie	- in geval van reformatie
memorie	schriftuur waarin de stellingen van een procespartij met juridische argumenten worden gestaafd
- ad omnes fines	- voor alle doeleinden
- incommunicabel middelen	- waarvan geen afschrift wordt verstrekt aan wederpartij bewijzen
motief van rechten	rechtkundige verhandeling

<i>motiva sententiae</i>	juridische motivering van het vonnis
<i>notulen</i>	verslag van een vergadering
<i>omisso medio</i>	hoger beroep met overslaan van de eigenlijk bevoegde lagere rechtbank
<i>panding</i>	gerechtelijke beslaglegging
<i>persistering</i>	volharding / handhaving van standpunt
- <i>loco duplicae</i>	- in plaats van dupliek
- <i>loco replicae</i>	- in plaats van repliek
<i>pertinent</i>	relevant
- <i>extract</i>	- uittreksel
<i>petitoire actie</i>	eigendomsactie
<i>pointen van officie</i>	ambtshalve punten
<i>possessoire actie</i>	bezitsactie
<i>privilegium reformationis</i>	voorrecht van reformatie
<i>procuratie</i>	volmacht van een procespartij aan een procureur
<i>procureur</i>	vertegenwoordiger van een procespartij in rechte
<i>productie</i>	bewijs
<i>propositie van erreur</i>	juridische fictie, inhoudende dat het Hof zich in eerdere instantie heeft vergist; grondslag voor 'grote revisie'
<i>quadrupliek</i>	reactie van verweerder op tripliek van aanlegger
<i>querelleren</i>	van vonnissen van het indivieze raad betreffende civiele delicten en geschillen tussen ambachten kon men klagen bij de Commissarissen-deciseurs bij wijze van administratief beroep
<i>rapport</i>	schriftelijke of mondelinge uiteenzetting over de merites van een proces in raadkamer
<i>ratihabitatio</i>	ratificatie; goedkeuring
<i>recueil</i>	samenvatting van procesdossier, vervaardigd door de raadsheer-rapporteur ten behoeve van de 'deliberatie' in raadkamer
<i>reconventie (eis in)</i>	gedaagde komt met wedereis
<i>redenen</i>	
- <i>van arrest</i>	- na beslaglegging dient de arrestant een in dagvaarding de gronden van het arrest uiteenzetten
- <i>van beswaernis</i>	- van bezwaar; zie ook 'grieven'
- <i>van inpertinentie</i>	- toelichting waarom bepaalde stellingen van wederpartij niet relevant zijn
<i>reformatie</i>	beroep op een hogere rechtbank om de zaak opnieuw te behandelen, waarbij de tenuitvoerlegging van het vonnis van de lagere rechtbank niet wordt opgeschort
<i>refutatie</i>	weerlegging
<i>rekest</i>	verzoekschrift
- <i>civil</i>	- om proceshandelingen te mogen verrichten waarvoor de termijn is verstreken

relaas	verslag
relief, relievement	onthefing van verplichtingen opgelegd door vonnis, contract e.d.
repetitie	na voorlezing van het recueil van een procesdossier in raadkamer, wordt door de raadsheer-rapporteur een beknopte samenvatting gegeven van de merites van de zaak
replik	reactie van aanlegger op antwoord van verweerder
reprochen	geschrift met bezwaren tegen door de wederpartij geleverde bewijzen
requirant	verzoeker / partij wiens verzoek door de rechtbank is goedgekeurd
(litterae) requisitoriales	verzoek aan andere rechters om medewerking
rescribent	verweerder in een communicatoire procedure
rescriptie	verweerschrift in een communicatoire procedure
resumeren / resumptie	hervatting van het proces, bijvoorbeeld na overlijden van de oorspronkelijke aanlegger of verweerder
revisie	behandeling van een proces door de naast hogere rechter, in beginsel zonder opschorting van het vonnis <i>a quo</i>
- brieven van	- toestemming om te dagen in een revisieprocedure
- ex iisdem actis	- op basis van het bestaande dossier, d.w.z. zonder het introduceren van nieuwe feiten
- grote	- herziening door het Hof van een zaak, waarin het eerder reeds vonnis heeft gewezen
- kleine	- herziening van het vonnis van een lagere rechter door de naast hogere
- onwijze	- ten onrechte ingestelde revisie; wordt gestraft met een boete
rol	lijst van zaken die op een rechtzitting worden behandeld
salvatiën	geschrift ter ondersteuning van de eigen bewijzen; weerlegging van reprochen
sententie interlocutoir	tussenvonnis
sluitrol, dienen van	ter rolle wordt door (een der) partijen aangetekend, dat er voldoende stukken zijn gewisseld en dat men kan overgaan tot het sluiten van de zaak, inleiding tot het opmaken van de inventaris en het 'furneren' der akten.
solliciteren	partijen dienen de rechters, na sluiting van de zaak, regelmatig te verzoeken om spoedige afdoening.
suppliant	- verzoeker - eiser in een communicatoire procedure
supplicatie	rekest; verzoek
surcheantie/surcheren	opschorting/ opschorten
suspectatie	wraking
sustineren (van een vonnis)	handhaven, blijven bij een vonnis

toon	bewijslevering door middel van getuigen
tripliek	reactie van aanlegger op dupliek van verweerder
venia agendi	permissie om te mogen procederen
venue en court	partijen dienen de rechtsmacht van het hof te aanvaarden; zich 'hofweerdig' maken
verbaal	mondeling; mondeling te berde gebrachte proceshandeling
- scripto	- schriftelijke neerslag van een verbaal
videantur acta	na aanspraak en antwoord (en eventueel repliek en dupliek), staat de inhoud van de zaak vast (litiscontestatio) en begint de bewijsprocedure (letterlijk: dat de akten gezien worden)
viva voce (appelleren)	met luider stem appelleren; dit diende te geschieden 'illico', d.w.z. 'terstond', onmiddellijk na het uitspreken van het vonnis, waartegen men beroep wilde aantekenen.
vonnis	gerechtelijke uitspraak
- sustineren	- rechters <i>a quo</i> verklaren hun vonnis te willen handhaven

Deze procesgids is bedoeld als handreiking voor degenen die onderzoek willen doen in de oude rechterlijke archieven van Maastricht, die worden bewaard in het Historisch Centrum Limburg. De rechtspleging in hoger beroep door de Commissarissen-deciseurs staat daarbij centraal.

De Commissarissen-deciseurs fungeerden vanaf 1546 tot 1794 als de hoogste bestuurlijke en rechterlijke instantie te Maastricht namens de hertog van Brabant en de prinsbisschop van Luik als medeheren van Maastricht. Na de verovering van Maastricht door Frederik Hendrik in 1632 bleef de Tweeherigheid in stand, maar gingen de Brabantse rechten over op de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden.

Prof.dr. A.M.J.A. (Louis) Berkvens is emeritus hoogleraar rechtsgeschiedenis aan de Universiteit Maastricht en was bijzonder hoogleraar rechtsgeschiedenis der Limburgse Territoria vanwege het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap.

